

JAARBOEKJE

2022

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

JAARBOEKJE

2022

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

Ereleden en bestuur

<i>Erevoorzitter</i>	drs. Edward Munnig Schmidt
<i>Ereleden</i>	mw. dr. mr. Ineke Dukes-Greup († 2019) mw. Sally Munnig Schmidt-Neubauer
<i>Lid van verdienste</i>	Anthony J.A.M. Lisman († 2020)
<i>Voorzitter</i>	mw. Bertien Quarles van Ufford
<i>Secretariaat en ledenadministratie</i>	mw. Quirine Cleton Zandweg 36, 3601 AE Maarsssen secretariaat@niftarlake.com ledenadministratie@niftarlake.com
<i>Activiteitenadministratie</i>	mw. Petra Dekker niftarlakeactiviteiten@niftarlake.com
<i>Penningmeester</i>	mr. Johan Buitenga penningmeester@niftarlake.com
<i>Leden</i>	mr. Onno Meerstadt
<i>Redactie 2022</i>	mw. drs. Juliette Jonker-Duynstee prof. dr. Jan Willem Gunning drs. Edward Munnig Schmidt mw. mr. Louise Woltering-Moors
<i>Website</i>	www.niftarlake.com
<i>ISBN</i>	9789464550382

Ledenlijst 2022

van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake'

Aalsmeer

Mw Ch. Siewertz van Reesema-Meester J. Takkade 10 1432 CA

Abcoude

A. Berkhout Torenlaan 10 1391 AM
Mw dr M. Carasso-Kok Dr Koomansstraat 21 1391 XA
Mw dr J. Elema Dr Koomansstraat 1h 1391 VZ
Hist.Kring Baambrugge/Abcoude Oude Dijk 10 1391 KP
D. Quaak Angsteloord 32 1391 EG
F.F. Rehbock Torenlaan 52 1391 AN
J. van Santen Heinkuitenhof 14 1391 TS
W.W. Timmer Achter de Kerken 40 1391 LP

Amersfoort

Mw Th.J. van Goudzwaard J. van Oldenbarneveldtlaan 17 3818 HA
Museum Flehite Breestraat 80 3811 BL

Amstelveen

Mr J.G. Bulsing Amsterdamseweg 254 1182 HN
E.H. Glasius Straat van Sicilië 2 1183 GN

Amsterdam

Mw L.X.M. van Beuningen Herengracht 203b 1016 BE
Bibl. Rijksmuseum Postbus 74888 1070 DN
Bibl. Universiteit Singel 425 1012 WP
Mw E. Degenaar 1e Weteringdwarsstraat 38/40 1017 TN
G. van Heusden Archangelkade 2-A 1013 BE
Mw mr B. van der Grijp Bachplein 1 1077 GH
* Dr mr H.J. Hoegen Dijkhof De Lairessestraat 156 1075 HJ
Dr mr M. Hompes Valeriusplein 24 1075 BH
G. Korevaar Lekstraat 128 II 1079 EX
Dr K. de Leeuw Pracanalaan 80 1060 RC
J.H. van Litsenburg Oranje Nassaulaan 9 1075 AH
Meertens Instituut/KNAW Postbus 10855 1001 EW
* Mw Drs A.D.S.M. Nijs De Lairessestraat 96-1-m 1071 PJ
Mw drs A. Oberman-Smit Amsteldijk N37 – 'Oostmeer' 1184 TD
B.W.A. van Roijen Frans v. Mierisstraat 43 huis 1071 RK
Mw A.G.A.M. van Seumeren St. Antoniesluis 17 1011 JB
A.P. de Ruiter Willemsparkweg 20 1071 HE
Mw M.A.E. Schoorl-ten Winkel J.J. Viottastraat 5 1071 JM
V. Teding van Berkhout Raphaëlleplein 25 1077 PX
Mw M. de Waard Bronckhorststraat 13 1071 WL

Dr C.J.J. Westermann	Prinsengracht 1029a	1017 KP
D.R. Wijnschenk	Minervaplein 27v	1077 TK
Arnhem		
Mw E.J. Quarles van Ufford-de Zoeten	Van Heemstralaan 13	6814 KA
Baanbrugge		
H.F. Anger	Prinses Beatrixstraat 13	1396 KD
W. Balk	Rijksstraatweg 135	1396 JK
Mw S.C. Eekels-Hoette	Rijksstraatweg 119	1396 JJ
Mw M. van Erven Dorens-Vinke	Rijksstraatweg 147 – ‘Valk en Heyning’	1396 JK
G. van Erven Dorens	Rijksstraatweg 151	1396 JK
Mw Drs L.B. Lugt	Rijksstraatweg 91 ‘Geinwijk’	1396 JG
Mw M. Neerings (partnerlid)	Prinses Beatrixstraat 12	1396 KE
Dr D.C. Nijdam	Prinses Beatrixstraat 12	1396 KE
Dr R.O. Schlingemann	Rijksstraatweg 87	1396 JG
Baarn		
Mw C.E.B. v.d. Arend Schmidt-Oost Indië	Prinses Carolinalaan 2	3743 JH
Mw ir A.M. Verloop-van Utenhove	Nassaulaan 62	3743 CE
Bergen op Zoom		
A. van Ooststroom	Zuidzijde 45	4611 DC
Bilthoven		
Mw L.W. Binkhorst	Steenen Camer 6	3721 NC
R.A. Boswijk	Bosuillaan 9	3722 XC
W. van Enk	Bilderdijklaan 60	3723 DD
K. Gramkow	Ensahlaan 64	3723 HW
Prof dr A.S.J.P.A.M. van Miert	Kometenlaan 33	3721 JA
Blaricum		
Drs E. Verschuijl	Heideweg 4	1261 GR
Bolsward		
Drs. E. Haaksman MA	Marktstraat 14	8701 JV
Breukelen		
Mw M. Albers	Zandpad 43 – ‘Vecht & Hoff’	3621 NE
Mw R. Bakker	Longkruid 2	3621 TX
Mw M.T. Beck-Gelderman	Gijsbrecht van Nijenrodestraat 133	3621 GH
Mw G.C.S. Bekker-Jonker	Linnaeusdreef 8	3621 XW
Mr J.Th.M. van den Beld	Weerestein 18	3621 XR
Ir G.G. v.d. Berg	Straatweg 78	3621 BR
G.J. van den Berg	Zandpad 130	3621 NJ
M. van Beurden	Nieuweweg 1	3621 NL
W.T.H. Bien	Brugstraat 19	3621 AG
Mw J.M. Bierman-Polman	Zandpad 82	3621 NG
M.M.A. van der Bij	Eendrachtlaan 9	3621 DD
Mw mr W. Bischof	Brouwerij 2	3621 AD
M.L.L. van Bladel	Straatweg 185	3621 BM
K. de Boer	Linnaeusdreef 48	3621 XX
Mw W. Bossink	Zandpad 94	3621 NH
Drs J.P.J.M. Broekman	Overweer 7	3621 HG
R. Brummelkamp	Straatweg 30 – ‘Vrede en Rust’	3621 BN

P.J. Burggraaf	Kerkbrink 26	3621 BS
L.J.M. Cornelissen	Gerrit van Doornikstraat 95	3621 HW
Mr J.H.M. Deiters	Straatweg 80	3621 BR
M. Eikelenboom	Brugstraat 20	3621 AG
J. Funken	Oud Aa 41	3621 LA
P.L. van Gent	Zandpad 86 – ‘Nijenveght’	3621 NG
Mw M.A. Goldhoorn-Rozema	Gijsbrecht van Nijenrodestraat 10a	3621 GK
R.H. Gombault	Oud Aa 36	3621 LC
Mw drs I.M. Gondrie	Heycoplaan 36	3621 WT
J.H. Hattink	Herenstraat 41	3621 AP
Drs H.C.J. Hendriks	Julianastraat 25	3621 EG
Ir A.H. Herfkens	Stationweg 7	3621 LJ
Mw C.M.F. v.d. Heuvel	Rietland 18	3621 GZ
Mw G.N.F.M. Hofman-van Miert	Zandpad 83	3621 NG
Drs E.W.Th. Hollemans	Stinzenlaan Z 209	3621 TC
Mw A. Hoogendijk-Kuiper	Overweer 21	3621 HG
Mw L. Hunsucker	Silverstein 80	3621 PD
G. Immerzeel	Vrijheidslaan 64	3621 HJ
Mw O.G.W. Kaijen	Linnaeusdreef 26	3621 XW
Dr A.H.M. Kaijen (partnerlid)	Linnaeusdreef 26	3621 XW
Mw E.B.F. Koelewijn-Bouman	Insulinde 1	3621 BN
R.G.H.W. Korstjens	Straatweg 111	3621 BK
M.N.J. van Kralingen	De Angstel 932	3621 WN
M. Kuppens	Straatweg 154	3621 BW
J.V. van Marken	Zandpad 47	3621 NE
Mr O. Meerstadt	Zandpad 46a	3621 NE
Mw drs M.J. Meijer-Bakker	Zandpad 67	3621 NG
Dr mr S.Y.T. Meijer (partnerlid)	Zandpad 67	3621 NG
A.C. Menke	Oud Aa 1a	3621 LA
R.W.C. Molenkamp	Dannegracht 16 – ‘Vecht en Dam’	3621 AA
Mw G. Nagel	Linnaeusdreef 41	3621 XV
Mr J.L.I. Okkinga-Godefroi	Herenstraat 38	3621 AR
Mw drs A.W. Oosthoek-Bogaard	Wilhelminastraat 39	3621 VG
B. Polak	Zandpad 88	3621 NH
Mw. A.E.C. Quarles van Ufford	Zandpad 48 – ‘Gunterstein’	3621 NE
Mw C. Quarles van Ufford-Hanselaar	Zandpad 48 – ‘Gunterstein’	3621 NE
R.H.C.V.V.	Postbus 120	3620 AC
J.R. van Raay	Zandpad 46 – ‘Villa Nova’	3621 NE
Ir E.B. Roolvink	Straatweg 204	3621 BX
Mw A.C.K. Roosjen	Eendrachtlaan 33	3621 DD
E. de Ruiter	Linnaeusdreef 69	3621 XV
Mw R. van Schoonhoven-van Straten	Straatweg 192 – ‘Vechtstroom’	3621 BX
T.N. Simonis	Straatweg 224 – ‘Klein Vechtvlief’	3621 BZ
Mw J.E.A.M. Sivrisky	Overweer 15	3621 HG
R.H. Smoorenburg	Stinzenlaan Z 258	3621 TJ
Mw M. Sontrop	Herenstraat 54	3621 AR
Mw drs E.W. Spierings-Fenger	Straatweg 238	3621 BZ

A.M.J.A. Spliet (partnerlid)	Herenstraat 60	3621 AS
Sticht.Nyenrode/Financ. Zaken	Postbus 130	3620 AC
Prof dr A. Stouthamer	Straatweg 248a	3621 BZ
G. Streefland	Zandpad 87	3621 NG
Mr C.J. Stuyling de Lange	Zandpad 46b	3621 NE
Mw M.M.S. Timmers-van der Valk	Zandpad 16 – ‘Mariahoeve’	3621 NC
Mw M. van Toorenburg-van Reeuwijk	G. van Nijenrodestraat 130	3621 GM
Mw S.M. Turnhout	Magrietstraat 30	3621 EK
Ir G.J. Valewink	Straatweg 32	3621 BN
G.H.M. Vehmeijer	Zandpad 80 – ‘Oudaen’	3621 NG
Mw M.G.S. Vehmeijer-Segerink	Zandpad 55a	3621 NE
Mw I.T.J.M. Verberkmoes	Herenstraat 60	3621 AS
Mr G. Versluys	Linnaeusdreef 42	3621 XX
* Mw A.J. Verwey-Volmer	G. van Doornikstraat 91	3621 HW
Mw G.J. Verwoerd	Damastbloem 35	3621 RX
Prof. dr. F.W. Vlotman	Gijsbrecht v. Nijenrodestraat 150	3621 GM
Mw M. Vlotman (partnerlid)	Gijsbrecht v. Nijenrodestraat 150	3621 GM
M.G. toe Water	Straatweg 81	3621 BJ
P. de Wilt	Zandpad 53	3621 NE
Mw M.P.M. van Wijk	Zandpad 47a	3621 NE
* Mw J. van Zadelhoff-Hortulanus	Zandpad 37 – ‘Groenevecht’	3621 ND
Breukeleveen		
Mr J.W.A. Advocaat	Herenweg 41h	2625 AB
Mw P.J. Sandbergen-Jongkees	Herenweg 97	3625 AD
Bussum		
Mr F.A. Doude van Troostwijk	Waldecklaan 10	1405 CR
Mw drs H. Visser-Brouwers	Generaal de la Reijlaan 8	1404 BR
Capelle a/d IJssel		
J.W. Hageman	Steenloperstraat 199	2903 AP
De Bilt		
Mw E.C. Algie-Campioni	Universiteitsweg 12	3732 HX
Het Utrechts Landschap/Mw S. Peters	Postbus 121	3730 AC
Landschap Erfgoed Utrecht	Postbus 121	3730 AC
Doorn		
Mw L.L. Doude van Troostwijk-van Isselmuiden	Parklaan 40	3941 RE
Mw mr M.P. Hopperus Buma (partnerlid)	van Galenlaan 12	3941 VD
Mr H.T. van der Stoop	Van Galenlaan 12	3941 VD
Duivendrecht		
D. Beuman	Populierstraat 32	1115 BC
Epe		
C. Kok	Hagedisweg 14	8162 ND
Erichem		
Jhr ir R.G.M.P.N. Bosch van Drakestein	Erichemsekade 18 – ‘Hofstede Lingestein’	4117 GX
Ermelo		
Drs R.Th. Schoenmaker	Anna van Burenlaan 1	3851 RV
Mw M.L.A. Schoenmaker-Weiss	Anna van Burenlaan 1	3851 RV

Everdingen

J.T.J.M.A.M. van Eijndthoven Kweldam 17 4121 EE

's-Gravenhage

Mw L.J. Doude van Troostwijk Therese Schwarzestraat 30 2597 XJ

Koninklijke Bibliotheek-Depot v. Ned. Publicaties Postbus 74 2501 AJ

* Mr R.J. Nieuwland Postbus 82066 2508 EB

Mw A. de Ruiter Pahudstraat 104 2593 TJ

G. Thoms Laan Copes van Cattenburch 109a 2585 EX

Groenekan

J.O.J. Copijn Groenekanseweg 90 3737 AH

Haarlem

Noord Hollands Archief/bibl. Jansstraat 40 2011 RX

RKD Ned. Inst. v. Kunstgeschiedenis Hendrik Figeeweg 3 G09 2031 BJ

Haarzuilens

Mw E.J. Huisinga-v.d. Kwast Ockhuizenweg 20 3455 RW

Heemstede

Ir C.J. Doude van Troostwijk Marisplein 4 2102 AC

J. Reesink Alberdingk Thijmlaan 47 2106 EH

Heerde

Dr.J.A.W. Buisman Kamperweg 23 – 'Huize Kolthoorn' 8181 CS

Hilversum

Streekarchief Gooi en Vechtstreek Postbus 9900 1201 GM

Mw T. Bouman-van de Ruit Utrechtseweg 48 1213 TW

C. van Drogenbroek Heuvellaan 17 1217 JL

M.F. Mouwen Kapteynstraat 27 1223 CA

Dr.J. Rechsteiner Regentesselaan 30 1217 EG

P.R.E.J.A. Woltering De Rijklaan 11 1217 RD

De Hoef

Mw L. Out-van Staveren Eerste Hoefweg 4a 1426 AK

Huizen

Jhr D.J.A.A. van Lawick van Pabst Blaricummerstraat 140 1272 JK

Kockengen

Prof. dr. J. van Dongen Wagendijk 12 3628 EP

G.E.W. Herngreen Godinweg 2 3628 BA

Kortenhoef

W. Spaan Kortenhoefsedijk 166 1241 LZ

Laag Zuthem

W. Koning Den Alerdinckweg 1 – 'Den Alerdinck' 8055 PE

Laren

Mw M.V. Nolst Trenité Eemnesserweg 7 1251 NA

Mw Mr A.P.M. Simonis Breeweg 16 1251 DX

R.M. Wijnholt Oosterend 21 1251 HM

W.J.H.M. Ottenhof Zevenend 13 1251 RK

Leiden

Mw A. Vroom-van der Leeden Antonie Duycklaan 2 2334 CD

Lochem

Mw H. van Weede-Vaandering Lange Voren 2 7241 HS

Loenen

Mw C.D.H. Ankersmit	Vreelandseweg 17	3632 ER
Mw C. Arkauer-Vroom	Dorpsstraat 18	3632 AT
P.M. Bakker	Wallestein 66	3632 WR
Mw H.E. Bakker-Nauta	Wallestein 52	3632 WP
B.J. Blijdenstein	Van Henegouwenlaan 44	3632 BG
H.B. Bon	Slootdijk 6	3632 AM
M. Bootsma	Hofbergen 42	3632 WC
Mw W. Bosma	Mijndensedijk 27a	3632 JK
Drs J.W. ten Broeke	Oud Over 144	3632 VG
Mw N. Dalen Meurs	Dorpsstraat 75	3632 AS
Mw C. Dierdorp	Hoefijzer 114	3632 WD
Hr en Mw Van Dijk	Wallestein 40	3632 WC
M.G. van Duijvendijk	Oud Over 59 – ‘Vecht en Lommer’	3632 VB
Mw J. Dunning	Joh. Sandersenhof 25	3632 AD
Drs R.A.J. Ernst	Dorpsstraat 19	3632 AP
Mw T. Ernst-Langhout	Moleneind 4	3632 DA
Mw A. Ferwerda	Mijndensedijk 15	3632 NT
A. Gelderman	Oud Over 39	3632 VA
Hr en Mw Gerhards-Reineke	Moleneind 6	3632 DA
S. Griffioen	Rijksstraatweg 77	3632 AA
Mr R.W.J. Groenink	Oud Over 4 – ‘Vrederijk’	3632 VD
Mw drs L.A. Groenink-Verboom	Oud Over 4 – ‘Vrederijk’	3632 VD
Jhr L.A.O. Groeninx van Zoelen	Kerkplein 5b	3632 EL
Mw M.S. Harms-van Estrik	Hoflaan 1	3632 BT
Mw A. Heemskerck-Teijema	Lutgerslaan 31	3632 JA
P.M. Hiensch	Westerklip 54	3632 TG
M.J. graaf d’ Hollosy	Mijndensedijk 20	3632 NV
Mw G. Hoofst van Huysduynen-Geurts	Rijksstraatweg 65	3632 AA
W.B. Jagt	Middenhoek 34	3632 TB
J. Kilpatrick	Rijksstraatweg 80	3632 AD
Mw C. Klaassen	Oud Over 176	3632 VH
Drs H.J. de Kluiver	Brugstraat 23	3632 EH
E.M. Knetemann	Kerkstraat 6	3632 EL
R. Koolhoven	Keizer Ottolaan 13	3632 BV
Hr en Mw Kooman	Oud Over 88	3632 VE
J.M. Kuijper	Dorpsstraat 77 – ‘Vrederust’	3632 AS
L. Kusters	’t Rond 1	3632 BN
J.W. de Langen	Driehovenlaan 1	3632 BH
Mw J.M. Le Conge Kleyn	Oud Over 86	3632 VE
R.P.L.C. Le Conge Kleyn	Oud Over 86	3632 VE
Drs A. Ledeboer	Dorpsstraat 4	3632 AT
B.J. van Liemt	Oud Over 1	3632 VA
H.A. Lugt	Oud Over 152	3632 VH
M.G. Lutje Beerenbroek	Oud Over 56	3632 VE
* Mw F.M. Luxwolda	Oud Over 28	3632 VD
Mw D. van de Marel	Oud Over 156	3632 VH

F. Matsers	Dorpsstraat 102f	3632 AW
W. Mooij	Driehovenlaan 64	3632 BM
Drs E. Munnig Schmidt	Rijksstraatweg 78 – ‘Nieuwerhoek’	3632 AD
L.R. Mur	Dorpsstraat 2	3632 AT
Jhr P.G. Ollongren	Oud Over 26	3632 VD
C.M. Oostveen	Doude v. Troostwijkplein 15	3632 BC
Mw dr H.H. Pijzel-Dommisse	Dorpsstraat 28	3632 AT
Mw J.M.L.M. Raijmakers	Oud Over 34	3632 VD
P.C. de Reus	Bredestraat 1	3632 AX
T.J. Risseeuw (partnerlid)	Oud Over 170	3632 VH
Mw H. Rogaar	Oud Over 40	3632 VD
Mw A.M. Ross	Johannes Sandersonhof 11	3632 AD
J.C. van Rossenberg	Dorpsstraat 53a	3632 AR
Mw A. Rutgers	Rijksstraatweg 85 – ‘Villa Johanna’	3632 AA
T. van Rijn	Oud Over 3 - app. 2	3632 VA
Dr R.J.B. Sakkers	Oud Over 124	3632 VG
A.C. van der Sande Lacoste	Storckstraat 3	3632 JG
T. Schipper	Dorpsstraat 24	3632 AT
Hr en mw Scholten-Kloosterman	Rijksstraatweg 84 – ‘Croonenburgh’	3632 AD
Hr en mw Schoorl-Nooteboom	Dorpsstraat 21 – ‘Roserust’	3632 AP
Mw J.J. Semeijns de Vries van Doesburgh-Ferwerda	Oud-Over 5 - ‘Bosch en Vecht’	3632 VD
W. Sliggers de Vries van Doesburg	Driehovenlaan 54	3632 BM
J.W.K. de Smeth	Lutgerslaan 6	3632 JA
Mw J. Sträter-van Schoot	Oud Over 84	3632 VE
Mw M. Taal-Markx	Oud Over 6	3632 VD
Mw R.A. Thiadens	Oud Over 138	3632 VG
Mw G. Thijs-Mantel	Rijksstraatweg 75	3632 AA
Dr M.H. Thouin	Dorpsstraat 26	3632 AT
Hr en Mw van Twuijver-Jansen	Oud Over 93a	3632 VC
Mw M.B.P. van der Veen-Wajer	Oud Over 55	3632 VB
J.W. Verloop	Stoependaalweg 10	3632 JD
M. Voerman	Oud Over 22	3632 VD
Mr A. Vrij	’t Rond 5	3632 BN
Ir K. Vuursteen	Dorpsstraat 36	3632 AT
A.R. van Well	Hofbergen 34	3632 WC
Mw M. Wiegmans	Bloklaan 3	3632 NZ
W.J. van der Wind	Rijksstraatweg 87a – ‘Ruygenhof’	3632 AA
Mw J. Wisse	Rijksstraatweg 79	3632 AA
Loenersloot		
Mw W.G. Busweiler-van der Linde	Rijksstraatweg 234	3634 AN
W. van Haersma Buma	Rijksstraatweg 211 – ‘Slot Loenersloot’	3634 AL
W.A. Hondius	Rijksstraatweg 210	3634 AN
A.L. Hoogendoorn	Slotlaan 8	3634 AP
Kasteel Loenersloot/H.v.d. Graaf	de Hoef Oostzijde 105	1426 AJ
Mw J.G. Koppe	Hollandstraat 6	3634 AT
H.M. Nooij	Kruiswijkstraat 11	3634 AX
Mr J.Ch. Smit	Rijksstraatweg 214	3634 AN

Mw S. Verster	Hollandstraat 19	3634 AS
Lonneker		
* B. Visschedijk	Lonneker Molenweg 53	7525 PB
Loosdrecht		
Mw P.M. Bijl-Lazoe	Nieuw-Loosdrechtsedijk 215a	1231 KT
Mw J. Bruna	Nieuw Loosdrechtsedijk 234	1231 LG
Ph. Burggraaf	Veendijk 4	1231 PB
Hist.Kring Loosdrecht	Nieuw Loosdrechtsedijk 49a	1231 KM
Kasteelmuseum Sypsteyn	Nieuw Loosdrechtsedijk 150	1231 LC
J.W. Nieuwenhuys	's-Gravelandsevaartweg 5a	1231 NL
N. Roosenschoon	Nootweg 55a	1231 CR
Maarsse		
A. van Assen	Zandpad 44 – 'Valkenberg'	3601 NA
Mw W.J.R. Baardman-Dusseldorp	Boomstede 686	3608 BT
J.W. Baas	Wilhelminaweg 1	3603 CR
Mw M. v.d. Beek-Bomgaars	Zandpad 30 – 'Midden Gansenhoef'	3601 NA
Mr W. Beerman	Zandweg 33	3601 AE
Mw S. van Bekkum-Horst	Zandpad 40	3601 NA
J.H.W. van Bommel	Kuypersstraat 29	3601 VE
S.J. v.d. Berg	Langegracht 47	3601 AK
Bibl. Maarssenbroek	Bisonspoor 1161	3605 KV
E. de Boer	Wilhelminaweg 9	3603 CR
I. de Boer	Buitenweg 87	3602 PL
Drs P.F. Bongers	Jacob Le Mairelaan 12	3603 GG
Prof dr T.A. Boon	Straatweg 17	3603 CV
J.P. Boon	Zandweg 36	3601 AE
R. Borsboom	Nicolaas Basterthof 5	3603 EP
Mw S.M. Bos-Jansen	Kerkweg 29	3603 CL
Drs S.W.G. de Clercq	Straatweg 17 – 'Harteveld'	3603 CV
Mw Q.M. Cleton	Zandweg 36	3601 AE
A.R.A. Croiset van Uchelen	Van Houtenstraat 16	3601 XJ
Mw E.H. du Croo Kampmeindert-v.d. Berg	De Kwekerij 1	3601 AZ
Mw G.H. Dekker	Parkweg 2-29	3603 AC
Mw M.L.C.C. Dolmans	Langegracht 33	3601 AJ
Mw T.H.H. van Duin-Furstner	Proostwetering 166	3604 DP
Mw B.M.R. van Elk	Straatweg 160	3603 CT
A. van den Engel	Raadhuisstraat 56	3603 AW
Mw M. Gadella	De Hoopkade 47	3604 DX
Mw M.L.C.C. Gasau-Muller	Diependaalsedijk 74	3601 GM
A.J. Gelderblom	Binnenweg 60 – 'Hazenburg'	3603 AG
Gemeente Stichtse Vecht	Postbus 1212	3600 BE
R. de Groen	Oostwaard 10	3602 AA
Mw A.J. de Groen-Mentink	Oostwaard 10	3602 AA
Prof dr J.W. Gunning	Zandpad 24 – 'Leeuwenburg'	3601 NA
J. van 't Hek	Zandpad 35	3601 NA
Drs J.W. Hekkenberg	Binnenweg 50A	3604 AD
Hist.Kring Maarssen	Postbus 90	3600 AB

Mw mr J.M. Hoek	Langegracht 5	3601 AH
Mw F. Hofstee-van der Meulen	Langegracht 43	3601 AJ
Mw M. van der Horst	Straatweg 162a	3603 CT
R.E.M. barones van Hövell tot Westerfliet	Vechtensteinlaan 111	3601 CP
N.A. van Hussen	Zandweg 1	3602 AC
Mw E. Hutter	Maire Hofstedelaan 19	3601 BP
Mw M.B.N. Jansen	Kortelaan 49	3601 HK
Mw J.H.M. Kamp-Schweers	Diependaalsedijk 52 – ‘Mariënhof’	3601 GL
Ir G.K. Kamerman	Straatweg 174	3603 CT
D.J. Kleijn	Straatweg 172	3603 CT
D.J. Klokke	Vechtensteinlaan 78	3601 CL
R. Kortenhorst	Ijsvogel 12	3602 XN
J.F.P. Kottman	Emmaweg 8	3603 AM
Mw M. Kraneveld-Lokker	Petrus Lutgershof 17	3603 EN
W. Kuyvenhoven	Zandpad 41	3601 NA
J.C. de Lang	Machinekade 9	3601 AR
Mw Van Lanschot-van Vloten	Zandweg 44 – ‘Huis ten Bosch’	3601 AE
S.C.M. van Leeuwe	Fazantenkamp 296	3607 CN
Mw E.J. van Leeuwen-Treffers	Kerkweg 37	3603 CL
Mw Mr M.F. van der Lely	Zandweg 35	3601 AE
Mw A. v.d. Linde-Schat	Buitenweg 213	3602 XB
Mw mr M. Loomans	Zandweg 5	3601 AD
R. van Maarsveeen	Bolsteinsestraat 22	3603 AX
J.J. Majoewsky	Langegracht 2	3601 AH
Mw G. Mensink-v.d. Boom	Mozartlaan 25	3603 BD
P.R.M. Moers	Van Uffelenstraat 4	3602 PP
D. Niesing	Royaardslaan 2	3601 HA
Ir F.J. Olieman	Zandpad 4	3601 AN
Mw J. Onnes-van der Noordaa	Rogier van Otterloolaan 44	3604 BH
P.M. Oudhof	Verdilaan 6	3603 CA
Mw S.M. Peddemors-Eyma	Rogier van Otterloolaan 103	3604 BG
Mr J.H. Peek	Oostwaard 9	3602 AA
Mw M.W.J. Pikaar-Venekamp	Vechtensteinlaan 151	3601 CP
J. Plas	Straatweg 23 – ‘Leeuwenvecht’	3603 CV
Mw B. Plomp-Pruijt	Binnenweg 41	3603 AE
R.P.A.M. Polman	Oostwaard 23	3602 AA
Drs J. van Putten	Kamelenspoor 383	3605 TC
C.J. Rijsterborgh	Parkweg 41	3603 AB
Mw H. Rijsterborgh	Langegracht 53	3601 AK
H.J.M. Rijsterborgh	Postbus 286	3600 AG
Mw E. Roos	Breedstraat 13	3603 BA
Mw J.G. Roukema-v.d. Berg	Gerbrandystraat 12	3601 BW
Mw J.Th. Schake-Sammels	Colijnstraat 3	3601 CA
Mw C. Schipper	Spechtenkamp 76	3607 KD
Mw L. Schwartz	Herengracht 22	3601 AM
Mw M. Stolk-Vlek	Buitenweg 223	3602 XB
J.H. van Tongeren	Duivenkamp 851	3607 WG

R.M. van Tongeren	Wilheminaweg 1a	3603 CR
Mw. M. Tijmes-van-Dam	Pauwenkamp 10	3607 GA
Mw I. Vehmeyer-Timmermans	Maarssebroeksedijk Oost 34	3603 EB
Drs C.K.W. van Veldhuizen	Langegracht 24	3601 AJ
J.E.M. Versteegh	Langegracht 44	3601 AJ
Mw W.A. Vicente (partnerlid)	Raadhuisstraat 56	3603 AW
Mw M.C.J.M. Vinkenborg-Coenen	Leeuwenhof 9	3601 JC
Ir R. Vollenbrock	Herengracht 20 – ‘Raadhoven’	3601 AM
E. Vriesinga	Diependaalsedijk 78	3601 GM
Mw Mr L.F. Vriesinga-Uitzinger	Diependaalsedijk 78	3601 GM
Mw H. de Waard	Kortelaan 29	3601 HJ
Mw mr J. Wasser	Straatweg 160	3603 CT
Mw H.A. Wasterval	Gaslaan 4b	3603 CN
Mw M. Wolfs	Zandweg 31b	3601 AE
Prof. dr A.J. van Weele	Zandweg 3	3602 AC
Drs D.T.C. Wolfert	Molenweg 4	3604 AV
B.B. van der Woude	Straatweg 33 – ‘Vredenhoef’	3603 CW
J.G.M. Wijnen	Burg. v. d. Helmlaan 43	3604 CE
J. Zielstra	Zandweg 41	3601 AE
Mw S. de Zoeten-Kamp	Wolfshoek 19	3603 EJ
Mw G.G.A.B. Zielstra-Olivier	Zandweg 41	3601 AE
Mecghelen		
R.W.Chr. Dessing	Landfortseweg 4 ‘Huis Landfort’	7078 BT
Mijdrecht		
W. Bos	Botdrager 8	3641 LA
Mijnsheerenland		
A.H. Doude van Troostwijk	Rietgors 16	3271 XD
Muiden		
M.J. Ingenhouz	Herengracht 95	1398 AE
Naarden		
* Mw D.J.K. Beynes-Heymeyer van Heemstede	IJsselmeerweg 99 Residence St. Andrews	1411 DL
Mw H.M. Laverman-Berbée	Valkeveenslaan 48	1411 GT
Nederhorst den Berg		
Dr G.J. Bouma	Slotlaan 21	1394 BK
* Drs F.H.B. Cladder	Hinderdam 18	1394 JB
Drs A.T.E. Cruysheer	Pieter de Hooghlaan 23	1394 GJ
Hist.Kring Nederh. den Berg	Torenweg 9	1394 DE
Mw C.P.M. Jonker-Leurs	Slotlaan 4 – ‘Nederhorst’	1394 BK
Mw J. Joosse	Hinderdam 15	1394 JB
Mw J.C.F. Mulders-Baljon	Hinderdam 20	1394 JB
B.F.P. van Royen	Slotlaan 2	1394 BK
Dr Ir H. Spekreijse	Voorstraat 11	1394 CS
A.A.A. Vendrig	Dammerweg 111	1394 GT
R.J. Verkaik	P. de Hooghlaan 24	1394 GK
Mw C.P. van Wezel-Knulst	Vreelandseweg 80 – ‘Uva Mira’	1394 BN
*Mw ir R.C.M. Wijnen	Hinderdam 12	1394 JB

Nieuwegein

H. Langejans Graaf Ottolaan 3 3434 SV

Nieuwer Ter Aa

Mw K. ten Brink Laantje 2 3626 AN

Hist. Kring Breukelen/H. ten Brink Laantje 2 3626 AN

Mw mr M. Lispet Wilhelminastraat 3 3626 AL

Hr en mw Porthoine-Boom Dorpsstraat 25 3626 AC

Nieuwersluis

Mw E. v.d. Arend Schmidt Rijksstraatweg 72 – ‘Middenhoek’ 3631 AD

Mw W.P. van Adrichem Zandpad 1 3631 NK

Mw J.A. Bergen Zandpad 29 – ‘Weeresteyn’ 3631 NL

Mw G.A. Bothe-Veenhuijzen Rijksstraatweg 39 3631 AA

J.C. Braun Rijksstraatweg 14 – ‘Over Holland’ 3631 AC

J. Buitenga Stationsweg 14 3631 AK

Mw M. Hafkamp Rijksstraatweg 10a 3631 AC

Mw T. Kemner-v.d. Burg Overweer 41 3631 AE

A. Kemner Overweer 41 3631 AE

G.F.E.M. v.d. Kroon Zandpad 18 3631 NK

F. Kroymans Rijksstraatweg 18 – ‘Sterreschans’ 3631 AC

A.J.A.H. Lisman Rijksstraatweg 53 ‘Vreedenhoff’ 3631 AB

Lisman van Raay Stichting Rijksstraatweg 53 3631 AB

Mw E. van Nieuwkerk-de Jong Mijndensedijk 37 3631 NN

Mr dr H.W.G. van Schaik Mijndensedijk 60 3631 NP

J.H. Stefels Rijksstraatweg 24 – ‘Rupelmonde’ 3631 AC

Ir K.W. Talsma Zandpad 1 3631 NK

Mw C. Watkinson Zandpad 32 3631 NL

B. Wuurman Mijndensedijk 66 3631 NP

Mw E. Zeldenrust Zandpad 32 – ‘Weeresteyn’ 3631 NL

Nigtevecht

A. Bauer Dorpsstraat 172 1393 NL

Mw M. Bosman-v.d. Burgt Klompweg 46 1393 PM

Ir A.P. Duin Klompweg 18a 1393 PJ

Mw M. van Eldik Thieme Klompweg 52 – ‘Zwaanwijck’ 1393 PM

Drs M.A. Hagenzieker Klompweg 18b 1393 PJ

S. Heerschop Dorpstraat 11 1393 NE

R.A. de Koning Dorpsstraat 20 1393 NH

Mw M.E.C. Rehbock-Beyers Dorpsstraat 152 1393 NL

J. de la Rive Box Dorpsstraat 106 1393 NK

Mw M. Teelen Dorpsstraat 110 1393 NK

Mw M.S. Wiggers de Vries Dorpsstraat 7b 13936NE

Odiijk

Th. Fonville Singel 19 3984 NT

H. Hofsté Singel 31 3984 NV

E. Staal Theodorus Backerlaan 4 3984 PJ

Oegstgeest

Drs A. Barendsen Louise de Colignyiaan 15 2341 CH

Oostkapelle

M.H. Oortman Gerlings Dunoweg 4 4356 EK

Ootmarsum

Mr J.A.H. Olde Loohuis Smithuisstraat 13 7631 GE

Oud-Soetermeer

J. Konijn 1e Stationsstraat 85-87 2712 HD

Oud-Zuilen

H.O. Barneveld Vechtzijde 1 3611 AM

Mw R. Beumer-Pol Dorpsstraat 44 3611 AG

W. Bos Zuilenselaan 8 3611 AP

R. v.d. Broek Tournooiveld 3 3611 AS

Ir A.M. Bunjes Groeneweg 1 3611 AT

* E.R. Degenaar Dorpsstraat 18 – ‘Zuylenburgh’ 3611 AE

Mw P. Dekker Dorpsstraat 21 – ‘Vecht en Dijk’ 3611 AD

J. Mennink Laan van Zuylenveld 54 – ‘Zuylenveld’ 3611 AJ

Dr E.A. Messer Dorpsstraat 3 3611 AD

Mw dr P.E.M. Messer-Dimmissen Dorpsstraat 3 3611 AD

Mw L. van Tuyl van Serooskerken Groeneweg 1 3611 AT

Ouderkerk a/d Amstel

E.J. Jonker Binnenweg 2 1191 AA

Schoorl

Mw dr M.F.L. Mol Heereweg 15 1871 EB

Soest

S. Haisma Vredenhofstraat 30 – Oranje Park app.018 3761 HC

Tienhoven

W.T. de Boer Laan van Niftarlake 22 3612 BS

Mw L.C. Roelofsen-Kemper Laan van Niftarlake 12 3612 BS

Utrecht

A. Achterkamp F. Blankers Koendreef 2 3562 BA

Archief Gem. Utrecht Postbus 131 3500 AC

Mr A.P.T. Bendien Weg tot de Wetenschap 15 – ‘Huis Rijnsweerd’ 3584 AC

Mw L. Berkhout Nijenrodeplantsoen 132 3554 TT

Bibl. Utrecht/Mw M. Achterberg Postbus 80 3500 AB

Mw M.N.E. Bouwer Bloesemstraat 31 3581 XB

C.C.A. van Diepen Catharijnesingel 101a 3511 GV

P. van Duin Buys Ballotstraat 24 3572 ZS

Mw C.E. Hefting-Beerendonk Emmalaan 3 3581 HL

H.M. Hofsté Vossegatselaan 32 bis 3583 HT

Hist.Ver.Oud Utrecht/J. Krijnen Postbus 91 3500 AB

* Mw drs M.C. van Oudheusden A.H.G. Fokkerstraat 50 3555 BE

J.P. Prevoo Fien de la Marlaan 77 3584 ZW

Mw A.C.C. Rikken Stephensonstraat 15 3553 GR

R. Ruiter Buys Ballotstraat 31 3572 ZS

Mw drs K.A. Schuckink Kool-Oudendal Nieuwegracht 8 3512 LP

UB-NASLG/Serials Dept. Cambridgelaan 106 3584 CE

A. Slik Nico Dostalstraat 9 3542 JH

Drs C.H. Staal Hasebroekstraat 48 3532 GM

Ir A.J. Vlaardingerbroek	Oudegracht 187g	3511 NE
* Ir L.B. Wevers	Trans 17	3512 JJ
Mw drs C.C.S. Wilmer	Jacob v. Ruisdaelstraat 104	3583 CH
Vinkeveen		
Jhr J. Bosch van Rosenthal	Waverveensepad 10	3645 CM
Mw R. van Es	Herenweg 50	3645 DR
Prof dr L. Mur	Demmerik 21	3645 EA
Mw Ch. Smit	Demmerik 46a	3645 EC
Voorschoten		
J. Anten	Prof. Einsteinlaan 2-C4	2251 VG
Vreeland		
Mw M.C.R.M. van Basten Batenburg	Vecht en Veld 24	3633 AH
Jhr C. Beelaerts van Blokland	Bergseweg 18 – ‘Vredenhorst’	3633 AK
Mw G. Beelaerts van Blokland-Kalff	Bergseweg 18 – ‘Vredenhorst’	3633 AK
F. van Belle	Nigtevechtseweg 94	3633 XW
F. v.d. Berg	Floris van Boeckhorststraat 11	3633 CN
Mw drs R.C.A. Bink-Dobbelaar	Boslaan 21	3633 VZ
Drs W.J.J. Broex	De Vliet 18	3633 EL
Mw J.N.W. Calis	Bergseweg 9	3633 AJ
Drs M.W.F. Cluysenaer	De Vliet 4	3633 EL
M. Dijkhuizen	Bergseweg 32	3633 AK
Mw M. Rintel	Nigtevechtseweg 2	3633 XS
Mw E. de Geus-Goossen	Lindengracht 20	3633 AT
Drs C.A.R.A. Grosse Hamberg	Nigtevechtseweg 80	3633 XW
Mr H.C.M.A. Grosse Hamberg-de Beijer	Nigtevechtseweg 80	3633 XW
Mw O. Hartsuijker	Nigtevechtseweg 178	3633 XX
Mw M.F. van Heck	Voorstraat 20A	3633 BB
Hist. Kring Loenen	De Vliet 4	3633 EL
Drs J.J.M.A.M. Jonker-Duynstee	Vechtoever 1	3633 XP
A. Kalis	De Vliet 16	3633 EL
Mw E. Kalkman-Klep	Bergseweg 28	3633 AK
J. Kohnstamm	Voorstraat 16	3633 BB
Mw R.N.M. de Kuyper	Boslaan 4	3633 VZ
Mw I. Monasch	Klapstraat 13	3633 BH
Mw S. Nooij	Klapstraat 4	3633 BJ
H.W.J. Poos	Voorstraat 20A	3633 BB
Mw M. Sedelaar	Duinkerken 11	3633 EM
Mw L. Stollman-van der Heijden	Singel 4	3633 CR
Drs E.E.L. Stubbé	Bergseweg 1-b	3633 AJ
Ir H. Swelheim	Boslaan 9 – ‘Slotzicht’	3633 VZ
C. Verhaar	Floris van Boekhorststraat 5	3633 CN
J. Truijens	Loenenseweg 1	3633 DA
Mw J. Vermeiden-den Burger	Voorstraat 5	3633 BA
Mw M. Vink	Boterweg 8	3633 ER
Waarder		
H. Hoogenhout	Jenneke E. Bijlhof 2d	3466 NW

Wassenaar

Secr. Genootschap Belle de Zuylen	De Lus 28	2242 AG
C.R. von Lindern	Kievietslaan 9a	2243 GB
Mw mr M.M. Nelisse	Lindelaan 1	2243 BS
* J.H.P. Roeland	Postbus 599	2240 AM

Weesp

J. van Baars	Dammerweg 5	1383 HT
Mw H.J. Bodisco Massink-Jongejans	Dammerweg 5a	1383 HT
Mw M.J.M.M. Diepenhorst-Sandberg	Dammerweg 10	1383 HT
C. Draijer	Ingelandstraat 619	1382 CP
Drs G.M.C.T.M. Duynstee	Roskamstraat 17	1381 AL
J.J.M. Koks	Horn 3	1381 GX
Y. van der Linden	Mater Zwaeneiland 14	1382 MD
C. Pfeiffer	Roskamstraat 9	1381 AL
Mw J.U. den Tex	Stationsweg 18	1382 AB
Ir K.S. Volder	C. van Drosthagenstraat 26	1382 BP
Dr A.J. Zondergeld-Hamer	Herensingel 162	1382 VV

Westbroek

G.H. van Walbeek	Dr Welferweg 48a	3615 AP
------------------	------------------	---------

Wilnis

Mw E. Helgering-van Staveren	Dijkgraaf 15	3648 KB
Mw G.J. van Staveren-Jaski	Dr Mees ten Oeverlaan 17	3648 XA

Woerden

P.G. Callenfels	v. Oudheusdenstraat 9 – ‘Haven Zathe’	3441 AM
Mw M. Sontrop	Kloosterstraat 10A	3401 CR
J.R.M. Reijers	Ekris 44	3931 PX

Woudenberg

J.R.M. Reijers	Ekris 44	3931 PX
----------------	----------	---------

Zeist

*Ir A.J.M. Lisman	Homeruslaan 2	3707 GS
Jhr ir D.L. Six	Daniël Marotplein 16	3703 DC

Zutphen

Jhr ir J.A. Alleman	Proosdijsteeg 9	7201 DP
---------------------	-----------------	---------

BUITENLAND

Wijer-België

Mw T. van Dam Merret	Grotestraat 209 – ‘De Kerckhem’	B3850
----------------------	---------------------------------	-------

Thurles-Co.Tipperary / Ierland

L. Beumer	Gortkelly Upperchurch	
-----------	-----------------------	--

Competa / Malaga / Spanje

Mr J.A. Schepel	C/Paco Hernandez 20	E-29754
-----------------	---------------------	---------

* is lid voor het leven

Lid voor het leven kan men worden door betaling van een eenmalige contributie van €300 (jonger dan 60 jaar) of € 200 (ouder dan 60 jaar).

Zie de website voor de privacy-verklaring.

Jaaroverzicht 2022

Eindelijk weer een jaar waarin de meeste activiteiten konden doorgaan, wel nog voorzichtig en weer wennen aan het ‘oude normaal’. Door alle onzekerheid is de viering van ons lustrum een jaar vooruit geschoven naar 2023. Het streven is ter ere van het lustrum een mooie buitenlunch te organiseren en een bijeenkomst met een actueel thema en interessante sprekers.

Het was in januari nog niet mogelijk de Nieuwjaarsreceptie te houden.

Op 22 februari kon Juliette Jonker in de Pieterskerk in Breukelen met haar boeiende lezing ‘Thuis heb ik nog een ansichtkaart’ de heer Martin de Bruin vervangen, die een verhaal zou houden over de strijd tussen de bisschoppen en graven in de Gouw Nif-tarlake maar onverwacht verhinderd was. Voor de wintermaanden gaan wij uitkijken naar een andere locatie, want het was behoorlijk koud in de kerk.

Onder mooie omstandigheden was er 27 maart onder leiding van tuinbaas Arnold Achterkamp een excursie in het Engels park van Gunterstein. Het park is de afgelopen jaren gerestaureerd. De structuur en de paden zijn hersteld en de oorspronkelijke soorten heesters zijn teruggebracht, waardoor het geheel ook weer kleur heeft gekregen. De Tuin van Oldenbarnevelt met haar leifruit had over belangstelling niet te klagen, tot groot genoegen van de tuinbaas, die medeverantwoordelijk was voor de aanleg hiervan.

Er was veel belangstelling voor de lezing van Henk Dijkstra over de schilder Jacob de Wit op 17 mei in de Muziekkamer van Gunterstein. Er bevindt zich een ‘Witje’ beneden in het huis, dus daar is even bij stilgestaan.

De Algemene Ledenvergadering op zondag 4 september op Gunterstein was goed bezocht, met aansluitend een geanimeerde (na)zomerborrel in fraai herfstweer.

Op 17 september volgde de interessante excursie naar Weesp met een lezing van de voorzitter van de Historische Kring Weesp, een wandeling door het centrum en een rondleiding door het stadhuis en het museum.

Na eerder uitstel, dan toch op 11 oktober de rondleiding in de bijzondere laatgotische zaalkerk in Westbroek met 16^e-eeuwse schilderijen.

Als sluitstuk, op 13 november een lezing over het rampjaar 1672, 350 jaar na dato op Gunterstein dat zelf ook ten prooi viel aan de Franse verwoesting. De spreker was auteur Daan Wolfert van het recent verschenen boek *Een ramp voor de Vechtstreek – 1672-1673*.

Ik hoop dat ik u komend (lustrum)jaar op de Nieuwjaarsreceptie weer als vanouds mag begroeten.

Bertien Quarles van Ufford,
voorzitter

Het buitenhuis Nieuwerhoek te Loenen aan de Vecht

E. Munnig Schmidt

Bouwhistorie van Nieuwerhoek

Bouw in de 17^e eeuw

Op de oudste gedetailleerde kaart van Loenen, van circa 1650, staat op de plaats waar later het woonhuis van de buitenplaats zou verrijzen, een boerderij met een hooiberg getekend.

Die plaats is gelegen tussen de Vechtdijk, waarover het landverkeer zich afwikkelde en waarop sinds Napoleon de Rijksstraatweg ligt, en de Vecht met langs de oever het jaagpad voor de trekschuit. Deze boerderij werd gekocht door Anthony van Hoek (1597-1688). Zijn broers vrouw had een bij Nieuwersluis gelegen hofstede geërfd, die na de bouw van Nieuwerhoek Ouderhoek werd gedoopt. Familieleden kochten nabij gelegen boerderijen om die eveneens te vervangen door buitenplaatsen (Middenhoek en Jongerhoek).

Afb. 1 Gedeelte van een kaart uit circa 1650 van het dorp Loenen met slot Croonenburgh. Het noorden is rechts. Ten zuiden van het slot ligt de boerderij waar later Nieuwerhoek zou verrijzen. Het jaagpad liep nog niet langs de Vechtzijde van het slot. (Top. atlas RAU)

De huisplaats ligt wat hoger dan de rest van het terrein, welke verhoging mogelijk is ontstaan door zand en kleiafzetting uit de tegenover het huis uitwaterende Drecht, die 1100 jaar geleden nog vanuit het Gooi over het veen naar de Vecht stroomde. Die Vecht maakte deel uit van de delta-afwatering van de Rijn, die ook zand en klei aanvoerde.

Bij de inval van de Fransen in 1672 werd het noordelijke buurhuis, kasteel Croonenburgh, belegerd en ingenomen. Zij lieten vervolgens de hoofdverdedigingstoren springen. Het ligt voor de hand dat de nabijgelegen boerderijen onder het krijgsgeweld te lijden hebben gehad en waarschijnlijk is de boerderij toen verbrand. Een verkoolde balk, gevonden onder het huis, zou daar de stille getuige van kunnen zijn. In 1683 vatte men kennelijk weer moed en werd door de zoon van Anthony, Adriaan van Hoek, begonnen met de aanleg van de buitenplaats en mogelijk nog iets eerder

Afb. 2 Nieuwerhoek in 1719 vanaf de Vechtdijk, nu de Rijksstraatweg, met de baroktuin, afgebeeld in *De Zegepraalende Vecht* nr. 58. (Coll. Rijksmuseum)

Afb. 3 De gang aan de Vechtzijde met de oorspronkelijke voordeur is aanzienlijk breder dan de gang aan de straatzijde, die tegenwoordig als hoofdingang wordt gebruikt.

de bouw van het nog bestaande woonhuis. Het is met de lokale bruinbakkende steen in Vechtformaat, in kruisverband verwerkt, opgetrokken; de voegen netjes gesneden. De muren zijn een volle steen dik zonder spouw, het was immers een zomerhuis. Het kreeg op de begane grond de toen gebruikelijke – eiken – kruiskoziijnen met glas-inloodruitjes en in de onderste openingen dichte luiken. Bij het uitbaggeren van de sloot bij het Jaagpad kwamen de glasscherven aan het licht die tonen hoe die ruitjes uit een ronde schijf glas waren gesneden. Boven kwamen vierkante vensters ook met dichte luiken, in de zijmuren werden enkele vensters aangebracht. Het huis is met voor- en achtergevel oost-west geplaatst, het meet 16 x 13 m., is twee bouwlagen hoog met in de kap een zolder en daarboven een vliering. Die kap is op een later moment met hout beschoten over de eerste panlatten heen. Het dak is met gesmoorde (grijze) oudhollandse pannen gedekt en de nokken met loden afdekkepers. De goten en afvoeren waren van lood maar zijn nu van zink. In de zakgoot waarop het daklicht voor de

bovengang staat, zijn onlangs zonnepanelen voor elektriciteitsopwekking geplaatst, dus onzichtbaar.

De hoofdingang is aan de Vecht gelegen. Daar is de hal 3,20 m. breed, na het midden van het huis versmalt die tot 1,70 m. Aan zowel de Vecht- als de straatzijde geven twee glazen deuren toegang tot deze middengang. Oorspronkelijk was aan de straatzijde op twee pilaren een balkon boven de achterdeur gebouwd vanwaar men een mooi zicht had op de *parterres de broderie* in de tuin. De noordelijke huiskamer aan diezelfde kant was een opkamer met in het souterrain daaronder de keuken. Die had twee lage ramen op grondhoogte en een toegang met een trap aan de noordkant. Daarachter ligt de wat diepere kelder onder de noordzijde van het huis. Omdat de Vecht nog wel eens buiten zijn oevers trad, was die opkamer geen luxe. Die kamer was te bereiken via het trappenhuis, dat aan de noordkant van de gang is gesitueerd, en dan vanaf een trapbordes door een deur weer een paar treetjes naar beneden de kamer in. De toegang naar de keuken en de kelder vanuit het huis was door een deur in de hal onder de trap.

Indeling

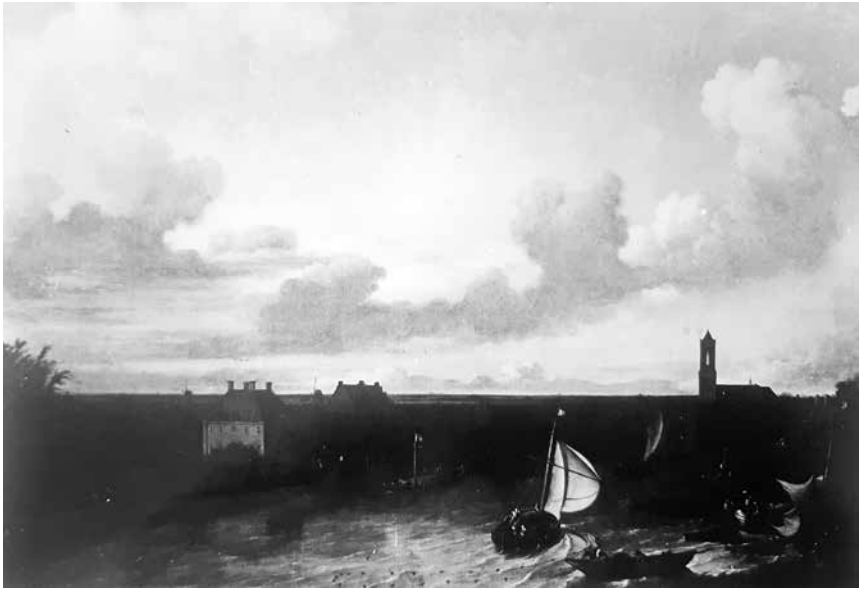
Aan kamers had het huis beneden, behalve de genoemde opkamer, achter de trap nog een smalle kamer tussen de opkamer en de kamer aan de Vecht. Aan de zuidkant bevinden zich twee kamers en suite. Boven zijn vier grote kamers op de vier hoeken met aan de west-, noord- en oostkanten kleine tussenkamers. In het midden is op de eerste verdieping naast het trappenhuis een vierkante hal opengelaten, die wordt verlicht door een daklicht. Dat licht bevindt zich op het platte dak tussen de rondlopende dakvlakken, het niveau daarvan bevindt zich op de hoogte van de vloer van de vliering. Tegen de driehoekige opstand van het daklicht staat de vlaggenmast, die daardoor in het hart van het dak staat. Dat platte dak ontwatert via een Keulse goot over de vloer van de vliering naar het zuidelijke dakvlak. In de noordoostelijke kamer boven is nog de 17e-eeuwse betimmering van de alkoofwand aanwezig. Links en rechts van de alkoof zijn twee deuren waarvan één een schijndeur vanwege het streven naar symmetrie. Ook in de zuidelijke kamer aan de Vecht zal een houten alkoofbetimmering aanwezig zijn geweest, gezien de plaatsing uit het midden van de schoorsteen. Ook aan spijkergaten is de alkoofwand te volgen. In beide alkoven stond een hemelbed. Nu is die aan de noordelijke kamer dichtgezet ten behoeve van een schoorsteen en een badkamer. Zeven deuren in de bovenhal zijn alle de originele eiken exemplaren, een enkele is een schijndeur vanwege de symmetrie, een andere opent naar een tussenhalletje met nog twee zulke deuren naar twee kamers. Een tiende deur opent naar de zolder bovenaan de trap. Ook in de gang beneden bevond zich een symmetriedeur,

Afb. 4 Schets door Ludolf Bakhuysen van vissers aan de Vecht, met zicht op Nieuwerhoek, circa 1690.

die niet open kon, achter welke de opkamer zich bevond. Als laatste teken van de 17^e-eeuwse bouw komt het wat mysterieuze dubbele gemetselde gewelf onder de zuidelijke Vechtkamer aan bod. Het staat haaks op de Vechtgevel en is ongeveer een meter hoog, de vloerbalken liggen erop. De vloeren in die kamer, in de andere Vechtkamer, in alle bovenkamers en op zolder bestaan uit 4 cm. dikke grenen, uit de goed gewaterde stam gezaagde delen, die kop-aan-staart gelegd en soms 45 cm. breed zijn. Het 17e-eeuwse huis is verder nogal eenvoudig geweest, van een mogelijke betimmering beneden is geen spoor gevonden. De balken waren in één kleur geschilderd en niet met patronen; ook op de deuren zijn geen versieringen aangetroffen.

Op de vier hoeken van het huis zijn de gevels voorzien van lisenen, die een steen breed uitspringen. De hoofdingang is eveneens gemarkeerd door een risaliet die ook een steen dik is. Aan de achtergevel springt de gevel 110 cm. uit om ruimte te geven aan twee wc's (nu nog één) beneden. Mogelijk is de Vecht-risaliet afgedekt geweest met een driehoekig tympaan, een bij het dakbeschoot afgezaagde nokbalk is daar een stille getuige van, maar zou ook van een 18e-eeuws gevelement kunnen zijn. De op afbeelding 2 zichtbare zandstenen siervazen naast de tuindeuren moeten dezelfde zijn die er nog (weer) staan. De vazen stellen de Komedie en de Tragedie des levens voor. Ludolf

Afb. 5 Nieuwerhoek gezien vanaf de oostkant van de Vecht door Ludolf Bakhuizen. Locatie onbekend.

Backhuysen, later ook Bakhuizen (1631-1708), de befaamde marineschilder, schilderde in 1687 een van de vazen met een jonge man ernaast, waarschijnlijk de toenmalige zoon des huizes Jacob van Hoek (zie p. @). Hij tekende het huis rond 1690 en maakte naar aanleiding daarvan ook een schilderij. Daar is helaas slechts een uiterst matige afbeelding van, die wij toch hier afdrukken gezien de uniciteit van dit werk.

De 18^e-eeuwse modernisering

In 1737 onderging het huis een ingrijpende modernisering en verfraaiing. De familie Lups, die het huis dat jaar kocht, was welgesteld en liet de in Amsterdamse doopsgezinde kring zeer bekende beeldhouwer-stuckunstenaar Jan van Logteren het huis aan de mode van de tijd aanpassen. Aan de buitenzijde werden waarschijnlijk de toen al ruim vijftig jaar oude kruiskozijnen met hun kleine glas-in-lood ruitjes vervangen door schuiframen met grotere ruiten in houten roeden. Het tympaan kreeg een andere vorm met twee forse voluten bovenin eindigend in twee krullen. Waarschijnlijk zijn toen ook de beide bouwhuizen aan de straat gebouwd met hun zijgevels evenwijdig

aan die van het hoofdhuis en de voor- en achtergevels evenwijdig aan de straat waardoor die een grondvlak kregen dat een parallelogram vormt. Ook de boomgaard had die vorm. In de noordgevel van het noordelijke bouwhuis kwam een half kruiskoosijn dat van het hoofdhuis afkomstig zal zijn. Een deur draagt een versiering in Lodewijk XIV-stijl zoals die ook in het hoofdhuis kwam. Aan de binnenzijde van het hoofdhuis kwamen beneden nieuwe eiken deuren met een in lindenhout gesneden acanthusbladmotief.

De wanden van de hal en de gang werden met stucwerknissen geleed met bovenin in stuc verwijzingen naar de vier seizoenen en de vier Aristotelische elementen.

Boven de gangdeuren bracht Van Logteren fraaie bustes aan van een meisje, een jonge vrouw, een man in de kracht van zijn leven en een oude vrouw: de vier stadia van een mensenleven. De jonge vrouw heeft een spinklos naast zich en de man een knots en hij heeft een leeuwenvel om. Zij stellen Omphale en Hercules voor die een rol spelen in een mythologisch verhaal. Boven de dubbele deuren naar de beide Vechtkamers werd aan een zijde Prudentia, godin van de voorzichtigheid, en aan de andere Apollo, god van de kunsten, in stuc afgebeeld. Naast die laatste is de gevel van een huis in het stuc gegrift, die wel eens die van het vernieuwde Nieuwerhoek kan zijn.

Aan het plafond kwamen barokke voluten en acanthusblad-versieringen in stuc. In de zitkamer is nog het figuratieve middenstuk van de toen in stuc aangebrachte plafond-versiering gespaard gebleven met godin Juno op een wolk en vier putti die de aarde, het water, het vuur en de lucht vertegenwoordigen. Uit een cornucopia verschijnen tekens van de seizoenen en geld en gezegele aktes, die de welvaart symboliseren. Of de beide andere kamers met stucplafonds ook door Van Logteren zijn versierd, is niet meer na te gaan. Hij maakte ongetwijfeld de ontwerpen voor de decoraties en de figuurlijke voorstellingen, maar het lof- en lijstwerk liet hij waarschijnlijk over aan de gebroeders Husly met wie zowel zijn vader als hij innig samenwerkte. De trap naar boven kreeg leuning in een exuberante, al naar het rococo neigende, stijl en op de verdieping werden de wanden versierd met stucwerk baldakijnen waarvan met koorden opgenomen gordijnen afhangen. Voor een slaapverdieping heel passend. De gesneden leuning zette zich door tot aan de zolderdeur. Een marmeren fonteintje met fraai messing kraantje maakte het op de bovenhal mogelijk water voor de toilet-tafels te tappen. Het werd gevoed uit een waarschijnlijk loden vat op zolder dat zijn water uit de zakgoot kreeg. De Van Logterens werkten vaak samen met Jacob de Wit, de beroemde schilder van plafonds, bovendeur en -haard stukken, aan de aankleding van grachten- en buitenhuizen. Ook op Nieuwerhoek kwamen twee bovendeurstukken en een bovenhaardstuk in de zuidelijke kamer aan de straatzijde. Het stuk boven

Afb. 6 Stucwerk in de gang door Jan van Logteren met mogelijk de gevel van Nieuwerhoek met een gevelement van zijn hand. (Foto Juliette Jonker)

Afb. 7 Detail van het stucwerk met het huis Nieuwerhoek. (Foto Juliette Jonker)

de gangdeur, in grisaille of *trompe l'oeuil*, een putto met een mand bloemen die de Lente voorstellen, op eiken paneel is in 1892 door de vertrekkende bewoonster, de weduwe Strick van Linschoten meegenomen en in 1990 door haar kleinzoon Th. de Meester terugbezorgd. Boven de haard moet de Winter hebben gezeten en boven de dubbele deuren naar de zitkamer de Zomer en de Herfst. Die zijn voorshands spoorloos. De vloer in de gang is terzelfder tijd belegd met zeven uit één enorm blok marmer gezaagde *à livre ouvert* gelegde platen.

Het bouwhuis aan de noordkant, met voorheen in het linkerdeel de woning van de tuinbaas en zijn gezin en aan de rechterzijde de biljartkamer, heeft een dakkapel in Lodewijk XVI stijl waarvoor de familie Bols dan verantwoordelijk zou zijn. Het bouwhuis aan de zuidzijde kreeg in de 20-er jaren als vervanging van eenzelfde dak als het andere huis een mansardedak en werd als garage en chauffeurswoning gebruikt, maar had voordien mede de functie van oranjerie. In de muur aan de straatzijde heeft eenzelfde boogvormige dubbele deur als aan de tuinzijde gezeten. Zo bereikte Nieuwerhoek de 19^e eeuw.

De tweede modernisering, in 1824-'25

Door een gelukkig toeval kreeg schrijver dezes een kasboek in handen van de zoon van de eigenares van Nieuwerhoek, de weduwe Pook van Baggen, die het in 1824 gekocht had. Daardoor kon de door haar begonnen verbouwing goed in de tijd geplaatst worden. Zij zette zich voortvarend in voor een aanpassing van het huis en de bijgebouwen aan de heersende mode. Die mode, afkomstig van Lodewijk Napoleon, vroeg om een wit huis in het groen. Hij was daarin voorgegaan met de aanpassing van paleis Soestdijk en Het Loo. Zij vroeg de bekende architect J.D. Zocher jr om zowel huis als tuin nieuw vorm te geven. In genoemd kasboek komt zijn naam voor en die van de verschillende ambachtslieden uit Loenen die de verbouwing uitvoerden. Het landschappelijk aangelegde park draagt nog steeds het karakter dat Zocher er aan gaf. De 18^e-eeuwse ramen werden vervangen door empire vensters met grotere ruiten en de kenmerkende brede middenstijl. De nieuwe ramen kregen eiken persiennes of stores ook wel louvre-luiken genoemd. Om het huis 's winters af te sluiten kwam er een tweede stel dichte luiken in vurenhout voor de beneden-ramen. Het is nog steeds de gewoonte om tweemaal per jaar de luiken te wisselen. Op dak werden de 17^e-eeuwse dakkapellen vervangen door eigentijdse met halfronde bovenzijden; op de voor- en achterdakvlakken kwamen er ieder twee en opzij telkens een. Het tympaan aan de Vechtzijde verdween en er kwam een houten attiek in de goot aan de straatzijde; of er ook een aan de Vechtzijde is geweest is niet zeker, maar wel waarschijnlijk. Aan die zijde kwam in ieder geval een half rond balkon op twee forse houten Toscaanse

Afb. 8 Nieuwerhoek, in 1871 getekend door P.J. Lutgers (1808-'74). (Coll. Centraal Museum Utrecht)

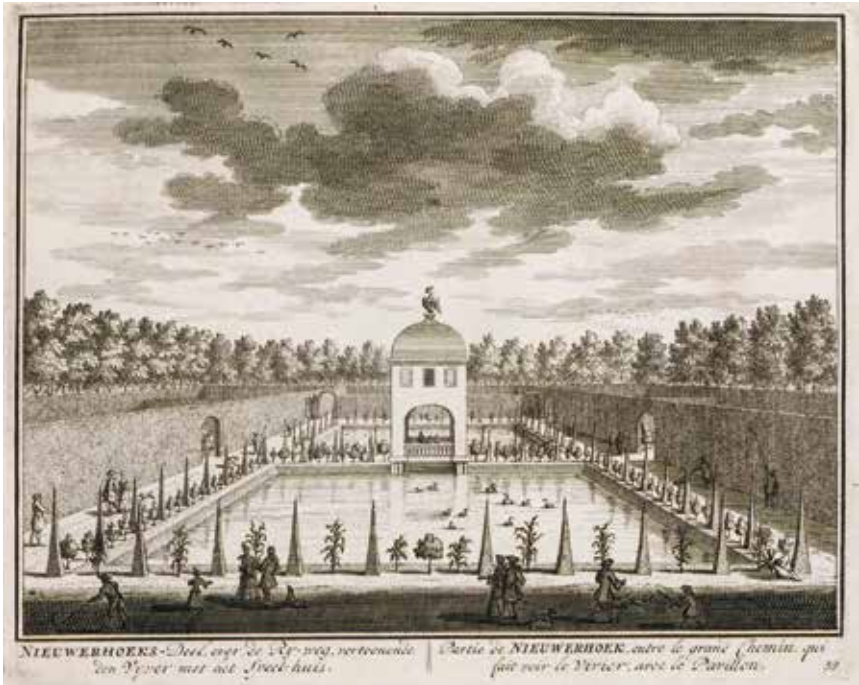
pilaren op hardstenen basementen met een passend smeedijzeren hek en openslaande glasdeuren vanuit de balkonkamer. De stoep bestaat uit een half rond blok hardsteen. De buitenmuren werden witgepleisterd, behalve de hoeklisenen die een oudroze kleur kregen. Om beide deurpartijen kwamen houten omlijstingen met pilasters die in hardsteenkleur, dus blauwgrijs, werden geschilderd. De houten deurlijsten zelf moesten op Bentheimer steen lijken en kregen een geelgrijze kleur. Onder alle raamkozijnen kwamen hardstenen dorpels. De vier schoorstenen werden eveneens witgepleisterd en kregen puntige met lood beklede houten kappen, behalve de noordelijke aan de straatzijde, die het rookkanaal van de keuken bevatte. Daar kwam een om een verticale as draaiende houten kap op, een zogenaamde gek, die steeds van de wind afwijst zodat een goede trek van het vuur gewaarborgd is. De schoorstenen staan op houten jukken op de vloering en krijgen de rook toegevoerd door onder de kapspanten slepende gemetselde rookkanalen. Die van de keuken kwam recht omhoog. Alle schoorsteenkappen zijn in 2015 in lood op mahoniehout vernieuwd. De ramen in de noord- en zuidgevels werden dichtgezet en aan de noordzijde vervangen door drie ramen gelijk aan die in de andere gevels. Dat bracht mee dat de ter plekke van de buitenmuur aanwezige haardpartijen in de twee noordoostelijke kamers naar de binnenmuur werden

verplaatst. In de noordelijke benedenkamer aan de Vechtzijde kwam een op grof linnen arcadisch geschilderd behang evenals in de zuidwestelijke benedenkamer. Het moest wat op gobelin lijken. Later in de 19^e eeuw zijn beide behangsels, waarvoor tempera of waterverf is gebruikt, met papierbehang overplakt. Bij losweken van het behang in de tweede kamer in 1910 is veel verf verloren gegaan waardoor het bijgeschilderd moest worden wat de kwaliteit van de voorstelling geen goed heeft gedaan. In de overige kamers is waarschijnlijk in dezelfde tijd tengelwerk aangebracht waar jute over werd gespannen waarop behang werd geplakt.

Op zolder zijn aan de zuidzijde sporen van een bedstede te zien, die nog lang bestaan heeft want er loopt een elektrische leiding naartoe. In de vloer daaronder is een luikje gemaakt net boven waar in de kamer daaronder de kachel staat. Zo kon de bewoner van de bedstee, inwonend personeel, het in de winter in haar/zijn beschutte ruimte goed uithouden. Op zolder hangen nog een aantal blauwgeverfde droogstokken waaraan voorheen de was te drogen hing.

Afb. 9 De beschilderde voorkamer waarvan het behang rond 1910 is bijgeschilderd. (Foto Juliette Jonker)

Afb. 10 Het overpark van Nieuwerhoek uit *De Zegepraalende Vecht*, 1719.

Aan de zijde van de weg, die Napoleon als belangrijke weg van Parijs naar Amsterdam heeft laten bestraten, kwam op de stenen brug een nieuw smeedijzeren toegangshek waarin de naam van het buiten in een toen modern lettertype goudverguld stond en staat te prijken. Aan de Vecht is later die eeuw een gietijzeren hek gekomen waarin eveneens de naam van het huis is aangebracht. Door de aankoop van het 17^e-eeuwse buiten Ruijgenhoff in 1830, dat tegenover Nieuwerhoek aan de westkant van de Rijkstraatweg lag, kreeg Nieuwerhoek zijn grootste oppervlak. Zo had het buiten tot 1874 een overpark van 11 ha. met daarachter een boerderij met 40 ha. grasland dat tot de Angstel reikte. Dat jaar werd het huis zonder dat park en de boerderij verkocht, maar bleef het nog omgeven door 3,5 ha. park en boomgaard. Daarmee komt de 20^e eeuw in zicht.

Veranderingen in de 20^e eeuw

Rond 1905 vond de toenmalige eigenaar van het huis, een Indischman zoals dat toen heette, het verwarmen van het huis met kachels te omslachtig. Hij liet een verwarming, natuurlijk op kolen, aanleggen met de ketel in de kelder. Daar was ook de kolenberging en nog jaren zijn latere bewoners bezig geweest om het kolenstof te verwijderen. In 1914 liet hij aan de zuidzijde van het huis de nog bestaande halfronde serre met glazen koepelvormig dak bouwen; de tekening werd in het gemeentearchief aangetroffen. Om de serre kwam tevens een terras – op stalen balken met troggewelfjes – dat een terrazzovloer met hardstenen banden eromheen kreeg. Ook de vloer binnenin de serre was daarvan gemaakt. De vloer buiten is door de vorst vernield en vervangen door gewassen grindtegels. De serre werd met buiselementen onder de schuiframen verwarmd. De ruiten daarvan zijn enkelgebogen en de ruiten van het dak dubbelgewelfd glas in T-ijzeren bogen. In het platte dakje bovenop de halve koepel zat een ventilatieluik dat via een tandradoverbrenging opengedraaid kon worden. Later is dat dichtgezet om een kachelpijp doorgang te verlenen. De achterwand van de serre is bekleed met travertijn en stalactieten met bakken voor planten om een rotswand te suggereren. De planten in de bovenste lange bak kan met een kraantje en een sproei-buis water gegeven worden. Het terras werd omheind door ijzeren hekken, met als voorbeeld het hek om het balkon. Ook de zes houten pilaren om de serre, die de brede gootlijst dragen, hebben als voorbeeld de Toscaanse pilaren onder het balkon. Daarmee kreeg de serre hetzelfde karakter als het huis in 1824.

De hekken waren van veel slechter ijzer dan het smeedijzeren balkonhek en waren in 1975 vrijwel weggeroest. Zij zijn door een taxushaag vervangen. De sokkels waar de hekken in rustten, waren opgebouwd van een merkwaardig soort beton met houten wapening en met zaagsel in het cement: telkens vier zijden met een betonnen top om vierkant gemetselde zuiltjes en een hardstenen basement. Op de sokkels staan zinken siervazen met idem binnenbak om bloeiende planten in te zetten. Later zijn de halfvergane sokkels van gewoon beton nieuw gemaakt.

Toen in 1924 een volgende eigenaar de keuken uit het souterrain naar de noordkant van het huis liet verhuizen, heeft de architect eveneens het karakter van het huis gerespecteerd en de keukenaanbouw in de stijl van het huis vormgegeven. Eenzelfde brede kroonlijst en hoek-lisenen, openslaande ramen met dus een brede middenstijl en witgepleisterde muren zijn daarvan de getuigen. De breedte van de keuken is die van de serre waardoor het aanzicht van het huis evenwichtig bleef. De vloer van de opkamer werd verwijderd, de balken werden hergebruikt voor een nieuwe houten vloer van smallere delen. Onder die vloer dekt een betonnen plaat de ondergrond af. Hetzelfde is in de andere kamer aan de westzijde van het huis gedaan. De ramen en de deur van

Afb. 11 Het interieur van de in 1914 aangebouwde serre. (Foto Juliette Jonker)

de keuken werden dichtgezet, evenals de toegang vanaf de trap naar de opkamer. Van de eerst dichte symmetriedeur in de gang werd nu de toegang tot de verlaagde kamer gemaakt, een nieuwe deur in de noordhoek daarvan opent naar het gangetje tussen de hal en de nieuwe keuken. De oude keukenschoorsteen werd afgebroken en de hangschouw van de opkamer werd tot het nieuwe niveau aangeheeld.

Dezelfde eigenaar van 1924 liet in de noordelijke Vechtkamer een nieuwe haardpartij van Portsoy (Schots groen) marmer met Tudorboog aanbrengen met aan weerszijden eiken boekenkasten, deels open deels met deurtjes, en rond de kamer een lage lambrisering. Het William Morris-achtige papier behang, dat hij liet plakken over het geschilderde behang, is nog in gebruik. Mogelijk liet hij ook de zwartmarmeren haardomlijstingen zetten in twee slaapkamers en de zuidelijke kamer aan de straatzijde. In de zitkamer is een marmeren haardlijst in rococostijl aanwezig om de open haard

waarvan de tijd van plaatsing niet duidelijk is. Op de slaapverdieping zijn in die tijd van twee tussenkamers badkamers gemaakt.

In 1924 werd de aan de noordkant liggende dubbelomgrachte 2,4 ha. grote boomgaard apart verkocht waarop een nieuw huis met oriëntatie op de zon in plaats van op de Vecht verrees. In 1955 verkocht een weduwe het huis Nieuwerhoek en ging wonen in het tuinmanshuis, het noordelijke bouwhuis met ruim 1000 m² tuin. De volgende eigenaar liet rond 1960 in de zuidgevel boven twee ramen aanbrengen van dezelfde maat als de andere bovenramen, maar er kwamen geen stores voor. In 1975 werd de oude oranjerie, die in 1925 al een nieuw mansardedak had gekregen, met 1000 m² tuin verkocht zodat ondergetekende zich volledig kon wijden aan het herstel van het hoofdhuis. De half verrotte en verroeste serre met het terras werd gerestaureerd evenals de meeste raamkozijnen en ook het balkon moest worden vernieuwd. De zes met lood gedekte dakkapellen bleken zodanig slecht dat ook die alle vernieuwd zijn en natuurlijk moesten alle goten worden vernieuwd met een deel van de houten gootbodem. In twee slaapkamers werd het gescheurde tengelwerk vervangen door gipsplaten. In 1990 is in de voormalige opkamer een nieuwe haard in de plaats van die uit 1924 gekomen op twee houten Toscaanse *rosso antico* gemarmerde pilaren met eiken kroonlijst en eiken boezem. In plaats van de plavuizen op de vloer en aan de wand kwamen respectievelijk grote vierkante marmeren platen en oude witte tegels en een rand 17^e-eeuwse tegels met een bloemvaas motief. Het marmer werd opgevist uit containers langs de Amsterdamse grachten en de wijtes uit allerlei slooppanden; de blauwe komen van veiling De Zwaan in Amsterdam. Het eikenhout werd in een weiland aan de Vlist gevonden en was afkomstig van een 17^e-eeuws slooppand in Gouda. Tegen de achterwand kwam vanonder het op de houten vloer liggende beton een gietijzeren plaat tevoorschijn, die op maat is gezaagd en tussen de tegels als stookplaat is geplaatst. Een 17^e-eeuwse gietijzeren decoratieve haardplaat maakt het geheel compleet.

In 1975 is de brug over de scheisloot naar het Jaagpad vernieuwd met een betonnen onderbouw en een bekleding door van de oude brug gerecupereerde gele klinkertjes of IJsselsteentjes. Het gietijzeren hek werd geschopeerd (gestaalstraald en verzinkt), een na ruim veertig jaar afdoende behandeling blijkend: geen roest te bekennen. Ook het hek aan de straatzijde is zo behandeld. In 1977 werd het botenhuis weer opgebouwd voor het herbergen van de wherry. Nadat die was ingeruild voor een ffouracht – klein Fries jachtje – is de ophaalbrug in het jaagpad weer van een stalen staander en idem balans voorzien en doet die eenspriets ophaalbrug weer dienst. In 1999 is de verrotte cederhouten kas van een groen gepoedercoate aluminium bovenbouw voorzien.

Enige gammele auto-onderkomens zijn in 2003 vervangen door een houten garage op bakstenen voet. Tijdens de tweede wereldoorlog bevroor de verwarmingsinstallatie in het huis die nadien is verwijderd. Sindsdien wordt het huis met dertien kachels verwarmd, eerst op kolen en sinds 1974 op gas.

De bewoners

Anthonie van Hoeks vrouw erfde in 1619 een boerderij aan de Vecht onder Nieuwersluis. Zijn vader was uit Vlaanderen, of Zeeuws-Vlaanderen waar een plaatsje Hoek te vinden is, naar Amsterdam gekomen. Zoals zoveel protestanten was hij eind 16^e eeuw voor de Spaanse inquisitie gevlucht. Genoemde erfenis is het begin van een periode waarin de doopsgezinde familie Van Hoek en aanverwanten hun stempel op dit deel van de Vecht hebben gedrukt. Zo zelfs dat het stuk van de Vecht tussen Loenen en Breukelen de 'Mennistenhemel' genoemd werd.

De Van Hoeken waren kooplieden-fabriqueurs van zijden stoffen en konden met hun kennis en kunde ook in Noord-Nederland hun welvarendheid bestendigen. In den beginne zullen Anthonie van Hoek en zijn vrouw met hun uitdijende gezin – zij kregen dertien kinderen waarvan er acht de volwassen leeftijd bereikten – 's zomers op

Afb. 12 Pasteltekening van Anthonie van Hoek (1597-1688) door Abraham Rutgers. (Part. coll., foto via Iconografisch bureau)

hun boerderij in een daarin of daaraan gebouwd stuk hebben gelogeerd. In Amsterdam woonden zij in de Warmoesstraat. Zijn broer Jan kwam natuurlijk ook wel eens, kreeg de smaak te pakken en kocht een wat noordelijker gelegen boerderij, die op een kaart uit 1650-'60 getekend staat met een hooiberg ernaast. De buurman aan de noordkant was de eigenaar van kasteel Croonenburg, dat door de Fransen in 1672 na een kort beleg voor een deel (de donjon) werd opgeblazen. Na de Franse verwoestingen, waarbij Jans boerderij waarschijnlijk ook verloren is gegaan, werd deze enige honderden meters naar het westen weer opgebouwd. De zoon van Jan van Hoek, Adriaen, getrouwd met zijn nicht Cornelia Bierens, heeft op de plaats van de afgebrande boerderij een nieuw huis, het nog bestaande Nieuwerhoek doen bouwen.

De vrede werd getekend en met het huwelijk van prins Willem III en prinses Mary Stuart kwam de koophandel weer goed op gang en keerde de welvaart terug. Het in-richten van buitenplaatsen nam een hoge vlucht. Uit archivalia blijkt dat het ca 1 ha. grote terrein van Nieuwerhoek in 1683 aan de noordzijde werd uitgebreid met 13 morgen, grotendeels aan de westzijde van de Herenweg gelegen, die van de Heer van Croonenburg werden gekocht. Het deel ten noorden van het huis werd gefatsoeneerd, gedeeltelijk aangeplempt in de Vecht en de Herenweg, ook wel Nieuwe Wagenweg genoemd, een stukje verlegd zodat een perfect parallelvormig stuk grond ontstond waarop een boomgaard binnen twee sloten kon worden aangelegd met een rondlopende wandeling daartussen beplant met loofbomen.

Afb. 13 Cornelia Bierens, de echtgenote van Adriaan van Hoek, door B. Vaillant, 1681.

De andere, oudere Van Hoek boerderij werd ook een buitenplaats en werd Ouderhoek genoemd. Een familielid kocht wat later de tussen beide buitens gelegen boerderij en dat werd het buiten Middenhoek; een jonger lid heeft later nog een buitentje tegen Nieuwersluis aan gelegd dat Jongerhoek ging heten. Twee tekeningen van Ludolf Backhuysen, de befaamde schilder van marines, tonen Nieuwerhoek in ca.1690 en zijn de oudste afbeeldingen ervan. Bakhuisen maakte ook een schilderij op basis van deze tekeningen, getuige de signatuur 'L. Bakhuisen'. (Zie artikel Jaarboekje 2021) Een tweede schilderij vanuit dezelfde gezichtshoek als de beide tekeningen maar vanaf een hoger gezichtspunt, is in de Engelse kunsthandel gesignaleerd maar de foto ervan is te donker om af te drukken.

Jacob van Hoek verkocht het buiten in 1710 voor zijn moeder, nadat zij weduwe was geworden, aan Jan van Tarelink, een Amsterdamse reder van vooral walvisvaarders. Hij was getrouwd met Margaretha Witte, die na de dood van haar man jarenlang heeft geprocedeerd met de eigenares van kasteel Croonenburg over het eigendom van een laantje dat de grens vormde tussen beider terreinen. Eerst na haar overlijden heeft een van haar zoons met de zoon van de kasteelvrouwe, toen ook al dood, de zaak geregeld. Van Tarelink won.

In 1719 werd Nieuwerhoek met drie gravures afgebeeld in het plaatwerk *De Zegepraalende Vecht* door Daniël Stoopendaal. In 100 ets-gravures legde deze kunstenaar de meeste buitens langs de Vecht met hun tuinen voor het nageslacht vast.

Leonard Lups kocht het buiten in 1736 van Abraham van Tarelink. Leonards vrouw, Cornelia Rutgers, was een kleindochter van Leonard van Hoek, de enige broer van Adriaen, de bouwheer van het huis. Zo kwam het weer terug in de familie. Lups en zijn vrouw ondernamen de hierboven besproken modernisering van Nieuwerhoek, die door Jan van Logteren ontworpen en deels uitgevoerd werd. Zij hebben daar 18 jaar plezier aan beleefd totdat Cornelia het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. Lups deed het buiten toen, eind 1754, over aan Lucas Hermannusz Bols, de Amsterdamse likeur- en jeneverstoker. Hij en zijn vrouw hebben de plaats het langst in bezit gehad, want pas toen zijn vrouw in 1799 overleed ging het buiten over in handen van Martinus Joan Calkoen, makelaar in indigo, een tot de uitvinding van synthetische kleurstoffen veel gebruikt plantaardig blauw textielkleurmiddel. Zijn weduwe, Johanna Koopman, bleef er tot 1824 in welk jaar Johanna Catharina Pook van Baggen-Berger haar buiten aan het Oud Over, nu deel van Vrederijk/ Vegtlust, te Loenen verruilde

Afb. 14 Willem Pieter Pook van Baggen (1793-1854), in 1832 geschilderd door Jan Adam Kruseman. (Afb. via RKD)

Afb. 15 Johanna Elisabeth Rahder (1810-41), in 1832 geschilderd door Jan Adam Kruseman. (Afb. via RKD)

voor Nieuwerhoek. Zij en wijlen haar man, een bonthandelaar, woonden aan de Binnenkant te Amsterdam. Haar familie bezat tot 1811 een grote plantage in Suriname, die dat jaar aan Engelsen is verkocht waardoor zij in die voor het land slechte tijd redelijk vermogend was. Zij ondernam de eerder beschreven grootscheepse modernisering van huis en park, die door architect J. D. Zocher werd begeleid. Voordat die ten einde was gaf zij de geest, haar zoon en erfgenaam Willem Pieter Pook van Baggen maakte het werk af. Hij ging het huis permanent bewonen met zijn vrouw Johanna Elisabeth Rahder, die er zes kinderen ter wereld bracht. Dat laatste deed haar gezondheid geen goed en in 1837 verhuisden zij naar droger oorden. Hij had voordien nog het aanpalende buiten Ruygenhoff, dat een kleine tuin aan de Vecht had en zes hectare park en 6,5 ha. weiland over de weg, bij Nieuwerhoek gevoegd.

Hun opvolger was Georg Maes, commissionair te Amsterdam, die geen sporen naliet in het huis. Na 12 jaar kwam aan die eigendom een eind en kocht grootgrondbezitter Joan Willem van Reenen, die schuin aan de overkant van de Vecht het huis Vegtlust bewoonde, de buitenplaats. Hij verhuurde die. Zijn jongste zoon, Johannes Hendricus Cornelis, erfde de plaats in 1869 toen hij nog student in Utrecht was. De plaats bleef verhuurd totdat hij in 1874 wat geld nodig had en in jonkheer mr. J.B. Strick van Linschoten, kantonrechter in Loenen, een koper vond. Daarbij behield hij de 20 ha grote boerderij en het overpark van 10 ha. Dat laatste lag over ruim driehonderd meter langs de Straatweg en hij verkocht in dertig jaar telkens perceeltjes daarvan waarop huizen verrezen. Het achterterrein bleef als boomgaard bij een pachter in gebruik. In 1889 werd mevrouw Strick van Linschoten weduwe en drie jaar later verliet zij Loenen nadat het huis overgeschreven was op naam van Dirk Pos, groot vervener vooral in de Loenderveense polder.

Weer veertien jaar later, in 1906, was het de weduwe Pos die het huis liet veilen en nu werd Pieter Adèr, planter in ruste, de nieuwe eigenaar. Hij bracht verwarming aan en bouwde de serre aan het huis. Zijn neef erfde het huis maar verkocht het vrijwel meteen in 1920 aan J.H.C. van Reenen, die het in 1874 verkocht had en nu op Vegtlust woonde, dat hem te groot moet zijn geworden. Door een buitengewoon toeval kreeg schrijver dezes een briefkaart in handen waarop de echtgenote van de heer Van Reenen haar blijdschap uitspreekt dat haar man Nieuwerhoek (op 21 september 1920) kocht want daar was centrale verwarming en koud en warm stromend water! Met zijn beide kinderen en echtgenote heeft hij slechts vier jaar op het huis gewoond. Van Reenen, grondbezitter en -handelaar kon het niet laten om nog wat meer uit de verkoop te halen en verkocht de naastgelegen boomgaard van 2,3 ha. aan een derde. Het huis met de beide koetshuizen en 1,2 ha. werd door Jacob (Job) Schuit, ex-suikerplanter, overgenomen. Er waren wel eens overstromingen van de Vecht en met de keuken in

Afb. 16 Familie Pos voor Nieuwerhoek ca. 1900. (Foto familie Pos)

de kelder was dat hoogst onaangenaam en Schuit besloot zoals boven beschreven de keuken naar boven te brengen. Na de beurscrisis in 1929 werden huis en park toch te veel voor Schuit en verhuisde hij naar een kleiner huis in Loenen. Zijn opvolger in 1931 was mede-eigenaar van steenfabriek Vecht en Rijn aan de Vecht in Breukelen, Cornelis de Joncheere. Hij woonde er met vrouw en kinderen tot 1955 met een korte onderbreking in 1944 toen het huis voor een Duitse generaal (Von Solms) werd gevorderd. Zij trokken toen in het tuinmanshuis. Na de overdracht in 1955 is de weduwe De Joncheere weer in het tuinmanshuis gaan wonen dat zij uit de verkoop hield. Koper dat jaar was chirurg-hoogleraar Wijnand van Enst met vrouw en vier kinderen. Hij overleed in 1971 en zijn weduwe stelde ondergetekende met vrouw en twee kinderen in 1974 in staat het huis over te nemen. Het koetshuis of de oranjerie met nog eens 1000 m² werd in 1975 afgestoten omdat aan het hoofdhuis veel te repareren viel.

De geschiedenis van Bosch en Vecht (tot 1803 Hellingrust) te Loenen aan de Vecht

Juliette Jonker-Duynstee

Bosch en Vecht is een monumentaal huis aan Oud Over 5 te Loenen aan de Vecht. In opdracht van de vorige eigenaren, Gerhard van den Top en Jacobina Brinkman, deed ik onderzoek naar de geschiedenis van dit huis en zijn bewoners. Een huis dat zich dankzij de goede zorgen van de vorige en huidige eigenaren in topconditie bevindt en waarin nog steeds de lagen van de lange geschiedenis en de sporen van de vele eigenaren terug te vinden zijn.

De speurtocht naar het allereerste begin van Bosch en Vecht begint op de oudste kaarten van Loenen. Op de alleroudste kaart van Loenen, uit circa 1650-'60, zien we aan de oostkant van de Vecht aan Oud Over slechts één gebouwtje,

Afb. 1 Bosch en Vecht heden ten dage.

Afb. 2 Detail van de Topografische Atlas uit circa 1650-'60. (Coll. RAU)

Afb. 3 Caerte van den lande Utrecht, Bernard de Roy, 1696.

parallel aan de Vecht ingetekend. Gezien de locatie – vrij dicht op de Brugstraat – lijkt het hier te gaan om (een voorloper van) de boerderij nu van Didden, op de hoek met Oud Over. De rest van de oostoever van de Vecht is leeg. Was er niet meer bebouwing of was deze niet relevant genoeg? Oud Over behoorde immers tot 1952 tot Loosdrecht en dus niet tot Loenen. Heeft Bernard de Roy het huis afgebeeld op zijn *Caerte van Utrecht* uit 1696? Ook hier is, net als op de eerdere kaarten, maar één gebouw afgebeeld aan dit deel van Oud Over. Maar welk? Of is het het gebouwtje dat dwars op de Vecht is ingetekend op de fraaie kaart van Loenen, *Nieuwe kaart van Mijnden en de 2 Loosdrechten, mitsgaders van 's-Gravenland nevens het gerecht van Breukelen, en Loenersloot etc.* door Nicolaas Visscher uit circa 1712?

Qua locatie en uiterlijk komt dit overeen met het huidige Bosch en Vecht, maar de maker werkte zo schetsmatig dat het ook een toevalstreffer kan zijn geweest.

Concluderend kunnen we stellen dat op de drie vroegste kaarten van Loenen sprake is van een bouwwerk aan Oud Over, maar gezien het feit dat de locatie op alle drie de kaarten net iets anders is en de kaarten niet voldoende gedetailleerd zijn, is het lastig met zekerheid te zeggen of het vroege Bosch en Vecht hier is weergegeven.

Op de gedetailleerde 'Nieuwe kaart van Loenen' door C.C. van Bloemswaerd uit

1726 zien we voor het eerst meerdere bouwwerken aan Oud Over. Niet alleen is hier de bebouwing langs de Brugstraat weergegeven, maar nu staat duidelijk op de locatie van het huidige Bosch en Vecht een langwerpig gebouw, vrij dicht op de straat en haaks op de Vecht geplaatst. Het bestaat uit twee achter elkaar gebouwde delen en bevat een kleine aanbouw aan het voorhuis aan de straatzijde. Zo te zien gaat het hier om het smallere, noordelijke deel van het huis. Het bredere, zuidelijke deel is later tegen dit eerdere gebouw aangebouwd. Deze constructie is bij meerdere vroege buitenplaatsen terug te vinden: een smal langwerpig huis waar later een tweede, gelijksoortig huis tegenaan is gebouwd zodat een groter geheel ontstond. In een aantal gevallen is

Afb. 4 Nieuwe kaart van Mijnden en de 2 Loosdrechtten, mitsgaders van 's-Gravenland nevens het gerecht van Breukelen, en Loenersloot etc. door Nicolaas Visscher, circa 1712.

Afb. 5. Nieuwe kaart van Loenen, C.C. van Bloemswaerd, 1726.

één van beide gevels optisch tot één geheel gemaakt, terwijl de oorspronkelijke tweedeling aan de andere gevel nog wel te zien is, zoals ook bij Bosch en Vecht het geval is. (Vechtzig in Breukelen, Gijnwens aan de Angstel, Slotzicht in Vreeland etc.) Het huidige gebouw past dus perfect in de ontwikkeling van vroege huizen en hofstedes tot een buitenplaats-achtig geheel.

In de overtuin van Bijdorp

Opvallend is dat het stuk grond waarop dit huis gebouwd is, in feite de overtuin van het huidige Bijdorp geweest moet zijn. Normaliter hoort de overtuin bij het huis dat aan de overzijde van de straat staat en hebben beide percelen min of meer dezelfde breedte. Deze overtuin is echter in tweeën gesplitst en alleen bij de noordelijke helft staat een letter die de eigenaar aanduidt. De letter f aan de Vechtzijde en het cijfer 72 aan de landzijde op de Nieuwe kaart van Loenen geven aan dat deze grond eigendom was Jan Helvetius. Zijn voorganger was, volgens de kaart van Nicolaas Visscher uit

Afb. 6 Zicht op Loenen, D. Stoopendaal in *De Zegepraalende Vecht*, 1719.

1712, de weduwe Van Waart. Het lijkt erop dat zij de overtuin gesplitst en verkocht heeft ten behoeve van de bouw van het oudste deel van Bosch en Vecht.

De speurtocht naar het vroege begin zet zich voort bij de vroege topografische prenten, waarop veel te zien is van Loenen, maar net niet het huidige Bosch en Vecht. Wel zien we onder andere op het Zicht op Loenen door Daniel Stoopendaal uit *De Zegepralende Vecht* (1719) twee koepels langs het water – die van Langgewenst (later Schoonoord, nu horend bij Oud Over 1), en die van Vegtlust –, maar geen spoor van enige activiteit ter hoogte van de huidige tuin te bekennen. Er staan slechts bomen op het stuk oever waarvan we zouden aannemen dat dat bij Bosch en Vegt hoort, vlak ten noorden van de tweede koepel.

‘Seekere sloopstimmerhelling in Oud Over’

Het eerste bewijs dat er hier op deze plek een huis stond, vinden we in een verpondingenlijst uit 1730 van alle huizen in de ambachtsheerlijkheid Loosdrecht. De huizen zijn van noord naar zuid genummerd en op nummer 32 vinden we een ‘woonhuys met helling’, eigendom van Cornelis Abramsen Kool.¹ Wellicht kwam Kool uit een sloopmakersfamilie, want die naam komen we vaker in dat kader tegen. Zo was Dirk Abrahamsz Kool in 1697 sloopmaker en taxateur in Nederhorst den Berg.² Het is zeker dat nummer 32 inderdaad het huidige Bosch en Vecht is, want nummer 31 is van Jan Helvetius, van wie we weten dat hij toen eigenaar van Bijdorp was, schuin aan de overkant van de weg.

Kool was toen al zo’n 30 jaar werkzaam in de sloopbouw in en rond Loenen en Loosdrecht. In de ‘Lijst uitgiften wegens de polder Loendersloot’ van het Waterschap vinden we hem in 1700 vermeld als sloopstimmerman. Of hij toen al het huis met helling bezat – waardoor dat ouder zou zijn dan nu vermoed – of dat hij bij een andere werf werkte, staat helaas niet vermeld. Tussen 1700 en 1707 en in 1713 verrichtte hij verschillende werkzaamheden voor het waterschap, vermoedelijk reparaties aan schepen voor de schouw en in 1707 ‘voor leverantien’.³ Hij was niet de enige ambachtsman die werkte voor het Waterschap. Voor het onderhoud van de Loenderveense sluis en molen werden onder andere ook een timmerman, zeilmaker, rietdekker, molenaar, schilder en steenhouwer ingeschakeld, en mensen voor het kleppen en aanlezen van de schouw of het ijshakken om de sluisdeuren los te maken.

Sinds wanneer Kool in het huis woonde, wordt nog onduidelijker door het feit dat zijn naam op de legger die bij de verpondingenlijst hoort, is doorgehaald en vervangen door die van Pieter Rijken Roos. Eronder staat ‘dezelve van Tijmen Joostzoon

Scheepmaker, huys en hofstede'.⁴ Was deze Tijmen Scheepmaker de eigenaar vóór Kool? Gezien de naam valt een relatie met een scheepswerf te verwachten, maar hier is verder niets over te vinden. En hoe komt het huis dan in handen van Aaltje Cornelissen van der Kloet, wiens erven het huis in 1734 verkopen?⁵ Was zij de weduwe van Kool? Vermoedelijk kwam zij wel uit de buurt, want de naam 'Cornelis van der Kloet' komt voor in de lijst van uitgiften wegens de polder Loenderveen.⁶ Zo blijft deze vroege periode van het huis enigszins mysterieus.

Wat in ieder geval zeker is, is dat Adriaan Hoogveen, executeur van het testament van Aaltje Cornelissen van der Cloet, het huis op 1 april 1734 voor *f* 2000 verkoopt aan Pieter Rijken Roos. Het wordt omschreven als 'seekere scheepstimmerhelling in Oud Over'.⁷ Vermoedelijk hield Rijken de scheepshelling nog actief in gebruik, getuige het feit dat hij in 1737 en in 1740 voorkomt op de lijst van uitgaven van de polder Loenderveen. En, zoals we eerder zagen, betrof dit allerlei praktische uitgaven die betrekking hadden op het beheer, inspectie en onderhoud.⁸

Executeur-testamentair Hoogveen werd kennelijk vlak na het passeren van deze akte onder schout Cornelis van Steenwijk zelf schout van Loosdrecht, getuige de tekst op

Afb. 7 Nieuwe Kaart van Mijnden en de Loosdrecht door Jan Spruijtenburgh, 1734.

de kaart van Spruijtenburgh. Hij woonde iets verder noordwaarts aan Oud Over (zie afb. 5 bovenin) en bezat veel grond ten zuiden van de Loenderveense vaart en in de verveende gebieden waarvan de turf via deze vaart naar de Vecht werd vervoerd.⁹

Meerdere scheepshellingen

Dit huis was niet het enige huis 'met helling'. Op de verpondingenlijst uit 1730 staat nog een 'woonhuys met helling' aan Oud Over, eigendom van Pieter Hogeveen. Dit is bij het huidige huis Vecht en Lommer (voorheen Kalorama). In de meeste dorpjes aan de Vecht was een werfje te vinden, al zijn de bronnen hiervoor uiterst schaars. Volgens 17e en 18e-eeuwse documenten is er in ieder geval één scheepwerfje in Breukelen geweest.¹⁰ Ook in Maarssen was een werfje, waar later het buitenplaatsje Bagatelle bij gebouwd is. Waarschijnlijk ging het hier om kleinschalige werven waar vooral voor lokale vissers, turfstekers of boeren bootjes werden gemaakt of gerepareerd. Begin 18e eeuw zijn er volop verveningsactiviteiten in de weilanden ten oosten van de Vecht. De turf werd via de Mijndenseluis en de Loenderveense sluis naar de Vecht vervoerd. Het werfje met annex Hellingrust lag hier tussen in en was dus een centrale plek voor botenreparaties. Helaas is er ook over deze werf verder niets terug te vinden in de archieven dan de hierboven genoemde vermeldingen.

Aanbouw tweede huis

Zeven jaar na de aankoop, op 26 januari 1741, verkocht Roos het huis aan Boudewijn Ploos van Amstel (1687-1758). Nu kon Roos de hypotheek aflossen die hij bij de koop van het huis bij Hoogeveen gegeven had tegen 3,5% rente.

Ploos van Amstel had al een imposante carrière achter de rug als impostmeester voor buitenlandse tabak (1720), poorter van Amsterdam (1722), impostmeester voor turf en kolen (1726) en gemaal (1741). Tevens was hij ingeland van Hoog-Bijlmer en firmant van de firma Lohoff & gebr. Ploos van Amstel. In 1737 was hij getrouwd met Geertruij Grim (1690-1763).¹¹ Zij was door het overlijden van haar eerste man, lakenhandelaar Pieter Delcourt (1683-1729), een vermogende vrouw geworden.¹² Naast geld bracht zij in haar tweede huwelijk ook een huis aan de Kalverstraat in. Het echtpaar kocht in hun huwelijksjaar een buitenplaats aan de Vecht: het huidige Vegtlust. Vier jaar later, in 1741, kochten zij zoals vermeld het naast Vegtlust gelegen Hellingrust.

In de verkoopakte werd het huis omschreven als 'een plaisirplaatsje met zijn huyzinge genaamt Hellingrust, strekkend van de Vechtdijk tot aan de rivier de Vecht, nog zijnde een scheepstimmerhelling met zijn huis'.

De term 'plaisirplaatsje' in de verkoopakte impliceert dat het huis meer is dan het 'huys met scheepstimmerhelling' dat Roos in 1734 had gekocht. Wat hij aan het huis

heeft veranderd is niet bekend. Rond deze periode is er wel een tweede huis tegen het oorspronkelijke huis gebouwd, maar het lijkt waarschijnlijker dat de nieuwe koper, de welgestelde Boudewijn Ploos van Amstel, dit heeft gedaan. Hij was een stuk kapitaalcrachtiger dan Roos, die immers het huis met een hypotheek had moeten kopen.

Het verschil in ouderdom tussen de verschillende bouwdelen is onder meer te zien aan het verschil in de helling van het dak: het noordelijke dakvlak is steiler (= ouder) dan het zuidelijke. Daarnaast heeft de zuidgevel met de hoek van de voorgevel aan het Oud Over een zogenaamde kop-klezoor-beëindiging, een hoekoplossing die meestal tot circa 1725 gangbaar was.¹³ De keuken in het oudste bouwdeel heeft nog steeds wanden die bedekt zijn met 18^e-eeuwse witte tegeltjes en op de vloer liggen plavuizen. Ook is de oorspronkelijke schouw met stookplaat nog aanwezig. Dit vertrek heeft ook als enige van het gebouw ramen die voorzien zijn van een 18^e-eeuwse ruitverdeling. De overige ramen dateren uit de 19^e eeuw.¹⁴

Het ging Ploos van Amstel in deze jaren zo goed dat hij in 1742 tot de 50 hoogst aangeslagenen van Amsterdam behoorde. Desalniettemin was hij kennelijk een wanbetaler wat betreft het afdragen van huis- en kalvergeld. Op de lijst 'Restant van 't huysgeld en kalvergeld' staat achter Ploos van Amstels naam een lijstje vanaf 1737 tot en met 1747 met daarachter vermeld 'wil niet betalen'. Ook op de 'restantenlijst' van 1751 staat zijn naam nog steeds, met alle jaartallen vanaf 1737...

Afb. 8 Zo ongeveer kan het leven op het plaisirplaatsje eruit gezien hebben. In de tuin van deze niet geïdentificeerde buitenplaats, die net als Hellingrust uit twee huizen met een tuitgevel aan de achterzijde bestaat, wordt gewerkt in en genoten van de tuin met plantenperken en geschoren hagen. (Aquarel door Jean Grandjean, 1775. Afb. via RKD)

Geen scheepswerf meer

De functie van scheepstimmerhelling zal met de verkoop aan Ploos van Amstel gestopt zijn. Op twee tekeningen van een zicht op Loenen uit 1749 en 1750 is ter hoogte van Bosch en Vecht niets van enige bedrijfsmatige activiteit te zien. Langs de oever, tussen de koepels van Vegtlust en Bijdorp, staat een gesloten rij bomen. In de beschrijving van Loenen door de ‘Gehymnschrijver van Staat- en Kerke der Vereenigde Nederlanden, provincie Utrecht’ uit 1759, wordt ook niet gesproken over een scheepswerf, wel over andere nering als brouwerijen, restaurants en de korenmolen. Ook in andere 18^e-eeuwse publicaties wordt niet gerept over een scheepswerf in Oud Over, Mijnden of Loenen. Sterker nog, in de zeer gedetailleerde beschrijvingen van Nederlandse stads- en dorpsbeschrijvingen door L. van Ollefen uit 1795 wordt zelfs gemeld dat Mijnden en Oud Over ‘gehuchten zijn, die niets der aantekeninge waardig bevatten en schaars worden bewoond, niettegenstaande er verscheidene buitenplaatsen in gevonden worden’. Oud Over wordt verder niet meer vermeld, terwijl Van Ollefen over het verlengde van deze dijk, het buurtschap Mijnden, alleen nog vermeldt dat de bezigheden van de bewoners ‘geene andere zijn dan de hooiteelt en de melkerij, welke beide takken van bestaan hun nog maar maatiglijk het benoodigde kunnen verschaffen’.¹⁵

Het echtpaar Ploos van Amstel bleef wonen in Amsterdam, bracht de zomers door op Vegtlust en verhuurde Hellingrust voor *f* 180 per jaar. Huurder Jan Mijnsen sr. zou hier 16 jaar blijven wonen, tot 1757. In dat jaar werd een nieuwe huurder gezocht, zo blijkt uit een advertentie in de *Amsterdamse Courant*: ‘Te huur een modern huys en tuyn, beplant met extra goede vrugten, genaemt Helling-Rust, uitkomende met zijn steiger aen de rivier de Veght. Te bevragen tot Loenen bij Cornelis Edema, mr. Schilder en

Afb. 9 Zicht op Loenen, tekening door P.J. van Liender, 1749. (Coll. Universiteit Leiden)

De volgende *Perceelen*, zyn door de onderstaande *Makelaars*, op *Maandag*, den 18 July 1763, verkogt:

- Bagynsteeg** (*G. de Rosy* en *J. Steenberg*, Een Huys en Erve, in de) *Zuydzyde*. *f* 1775, verkogt.
- Cingel** (*P. Grim*, Een Koetshuys en Stalling, op de) *Westzy*, by het *Koningsplyn* *f* 12500, in slag *f* 1000, verkogt.
- Cingel** (*C. Twist* en *A. Malleman*, Een Huys en Erve op de) *Ooſt zyde* 't tweede Huys benoorden de *Heyſteeg*, en een Huys en Erve in de *Heyſteeg* in een *Koop*. *f* 12500, verkogt.
- Groene Burgwal** (*B. Siigtenborſt* en *D. van Schorrenberg*, Een Huys en Erve, op de) of *Verwersgragt*, *Ooſtzyde*. *f* 4000, in slag *f* 500, verkogt.
- Huideſtraat** (*B. Siigtenborſt* en *D. van Schorrenberg*, Twee *Derdeparten* in twee *Huyzen* onder een *Dak*, in de) *Noordzyde*. *f* 2150, in slag *f* 1100, verkogt.
- Kalverſtraat** (*P. Grim*, Een Huys en Erve, in de) het vyfde Huys van de *Bagynſteeg*. *f* 15100, in slag *f* 1600, verkogt.
- Kalverſtraat** (Dezelve, Een Huys en Erve, in de) het derde Huys van de *Waterſteeg*. *f* 10400, in slag *f* 2600, verkogt.
- Kalverſtraat** (Dezelve, Een Huys en Erve, in de) het ſesde Huys van de *enige Capelleeg*. *f* 7600, in slag *f* 550, verkogt.
- Kalverſtraat** (Dezelve, Een Huys en Erve, in de) over het bovengemelde *Perceel*. *f* 7000, in slag *f* 850, verkogt.
- Katoendrukkery** (*C. A. van den Boſch* en *J. Rooze*, Een) genaamd het *Huys de Vraag*, met zyn *Rieten Stamp Wind Moolen*, *Afrokery*, en *Lootſien*, in de *Bannen* van *Slooten* aan de *Slooter Weg*. *f* 18000, in slag *f* 5800, opgech.
- Loenen** (*P. Grim*, Een *Hofſtede*, met dezelfs *Landeryen*, *Huizingen*, *Stallingen* enz. genaamd *Vegtluſt*, geleegen te) aan de *Vegt* onder *Holland*. *f* 13500, in slag *f* 100, verkogt.
- Loenen** (Dezelve, Een *Huizinge*, *Erve* en *Plaiſir Plaatsje*, genaamt *Hellingkuſt* te) *f* 1800, in slag *f* 400, verkogt.

Afb. 10 Verkoop van Hellingrust en Vegtlust vermeld in de Maandelijke Nederlandsche Mercurius op 18 juli 1763.

tot Amsterdam bij de makelaar Pieter Grim op 't Rokin.' Hij was de broer van Geertruij. De aanprijzing 'modern' impliceert dat de verbouwing niet al te lang geleden moet hebben plaatsgevonden.

Boudewijn stierf in 1758. Het echtpaar had geen kinderen en zijn weduwe Geertruij was de enige erfgenaam. De nalatenschap bestond uit *f* 372.000, plus vier huizen in de Kalverstraat, hun woonhuis aan het Singel, de buitenplaats Vegtlust en het plaiſir-plaatsje Hellingrust in Loenen.

Geertruij overleed vijf jaar later, op 19 maart 1763. Uit haar testament blijkt dat het vermogen in de laatste vijf jaar van haar leven nog was toegenomen tot *f* 430.000.

Haar totale erfenis – inclusief meubelen, huisraad, boedel, obligaties e.d. – werd getaxeed op bijna *f* 730.000.¹⁶ Een paar maanden later werden Vegtlust en Hellingrust tegelijkertijd te koop aangeboden. Net als bij de verhuur was Geertruijs broer, Pieter Grim, de betrokken makelaar. In meerdere advertenties werd de veiling van de panden aangekondigd. ‘Een huis, erve en plaisirplaatsje genaamt Hellingrust alsmede de gesloten laan langs het gemelde plaatsje’ werd op 18 juli 1763 voor *f* 2200 verkocht.¹⁷ Vegtlust bracht ruim zes keer zoveel op: *f* 13.500.

Verhuur vlot niet

Hendrik Vlot, wonende te Amsterdam, wordt de nieuwe eigenaar van Hellingrust. Zijn naam verschijnt in 1764 in de *Legger van de verponding*.¹⁸ Hij is ruim *f* 9 schuldig aan de Ingelanden van Loosdrecht voor Hellingrust, en nog eens *f* 16 voor twee andere huizen aan Oud Over, land daarachter en land in het water van Loenderveen.¹⁹

Vanaf 1783 verschijnen er advertenties waarin hij het huis te huur aanbiedt. De advertentieteksten geven een mooi beeld van de omvang en aankleding van het huis.

De eerste advertentie, in de *Diemer- of Watergraafmeersche Courant*, bood aan

een moderne dubbelde huysinge voorzien met verscheide behangen vertrekken, ruime keuken en cemente kelder en verdere commoditeiten, daar agter een thuyen en steene coepel aan de Vecht, wijders vaste hoender- en duivenhokken&c, staande in het beste van het aangename dorp Loenen, over de kerk; adres bij Pieter Vlot, schipper op 's Hage, op de Princegracht bij de Amstel te Amsterdam en te Loenen op Helling-Rust, dagelijks te bezichtigen.

De stenen koepel aan de Vecht was in de verkoopacte van 1763 niet vermeld, dus moet die in de twintig jaar tussen 1763 en 1783 zijn gebouwd. Ruim een maand later verschijnt dezelfde advertentie in deze krant, met als kleine wijziging dat informatie kan worden ingewonnen ‘te Loenen bij L. Groneman, castelein aan het tolhek aldaar, en op Hellingrust’.

Een jaar later, op 14 juni 1784, komt het huis wederom te huur middels een advertentie, dit keer in de *Nederlandsche Courant*. Of het al die tijd leeg heeft gestaan of dat de huurder na een jaar alweer vertrokken was, is niet bekend. De advertentietekst is van gelijke strekking als die uit 1783, alleen wat korter. Tien dagen later wordt de advertentie nogmaals geplaatst, nu in de *Amsterdamse Courant*. Toch moet Vlot zelf ook regelmatig op Hellingrust vertoefd hebben. Als de schuin tegenover Hellingrust liggende buitenplaats Langgewenst op 15 augustus 1785 in de *Nederlandsche Courant* te huur wordt aangeboden, wordt ‘Hendrik Vlot op Hellingrust’ als de persoon vermeld waar informatie kan worden ingewonnen.²⁰

Op 15 maart 1787 kocht Vlot een stukje van de oertuin van Bijdorp – ‘over de vijver van hofstede Bijdorp’ – dat hij toevoegde aan de tuin van zijn huis.²¹

Twee jaar later zette Vlot het huis wederom te huur, in de *Amsterdamsche Courant* van 5 maart 1789. ‘Te huur een plaatsje, met zijn welbetimmerte huizinge, voorzien met verscheiden vertrekken en commoditeiten, tuinhuis aan de Vecht, genaamd Hellingrust, leggende te Loenen aan de Vecht. Dagelijks te zien en informatie te bekomen.’ Kennelijk was deze beschrijving te summier, of de huurder was al snel vertrokken, want binnen het jaar verscheen weer een verhuuradvertentie, waarin het huis ditmaal met lovende bijvoeglijke naamwoorden wat aantrekkelijker werd voorgesteld:

‘een aangenaam buitenplaatsje, genaamd Hellingrust, gelegen te Loenen aan de Vecht, met zijn weldoortimmerde huizinge, voorzien met verscheide vertrekken en commoditeiten, zeer geschikt voor een zomer- en winterverblijf, verders een spatieuze tuin en tuinhuis aan de Vecht.

Informatie kon worden ingewonnen bij L. Groneman, bij het tolhek te Loenen en bij de eigenaar zelf: Hendrik Vlot, op de Prinsengracht over het Amstelveld te Amsterdam. Blijkbaar vlotte de verhuur niet echt, want op 1 april werd dezelfde advertentie nogmaals in deze krant geplaatst.

In 1793 werd het huis weer te huur aangeboden.

Te Loenen te huur, per primo mei of terstond te aanvaarden, een zeer aangenaam buitenverblijf, genaamd Hellingrust, voorzien van een kapitaale huizinge en vruchtbare tuin, met een coepel aan de Vecht, voor *f* 250,- in 't jaar. Te bevragen in de herberg aan het hek aldaar, en bij Johannes Beekman, boekverkoper te Amsterdam in de Klaverstraat, over de Jonge graaf van Holland.

De advertentie van 28 maart werd op 23 april wederom geplaatst. Kennelijk was de verhuurmarkt in Loenen niet overspannen.

Nieuwe gevel, nieuwe naam

10 jaar later, in 1803, werden de zusters jonkvrouwen Antonia Lucia en Johanna van Heezel voor *f* 3000 de nieuwe eigenaren van Hellingrust.²² Onderzoek van de secretaris van Loosdrecht wees uit dat het huis niet met een hypotheek was bezwaard.²³ Bij de aankoop betaalden zij bijna *f* 100 als belasting der 40^e penning.²⁴ De ongehuwde dames woonden in Den Haag, dus ook zij woonden niet aan Oud Over. Vrijwel zeker waren het deze zusters die de verbouwing ter hand hebben genomen die het huis zijn huidige uiterlijk gaf. Het dak aan de straatzijde werd aangepast zodat de twee oorspronkelijke tuitgevels hierachter verdwenen. De zo ontstane rechte gevelwand werd bekroond met een getande kroonlijst. Nieuwe roederramen werden aangebracht om zo tot een symmetrische gevelindeling te komen. Om de verbouwingssporen weg

Afb. 11 Bosch en Vecht in 1885. Foto door E.A. van Blitz uit Utrecht.

Afb. 12 De nog oorspronkelijke achtergevel waarin de twee bouwdeuren te zien zijn.

te werken – en omdat het in de mode was – werd de gevel wit gestuukt. De nieuwe voordeur was geheel in stijl, typisch empire, met in de bovenste helft een ovale vorm binnen een rechthoek. De gehele afwerking van de voorgevel is hiermee duidelijk vroeg 19^e-eeuws empire.²⁵

Dit nu veel voornamer aandoend huis verdiende een deftiger naam dan het naar het arbeidzame verleden verwijzende Hellingrust. De zusters noemden het ‘Bosch en Vecht’. Dit blijkt uit de advertentie voor een nieuwe huurder die in 1808 in de krant verscheen. Het huis was ‘terstond te aanvaarden’ en werd aangeprezen als ‘een welgesitueerd buitenverblijf genaamd Bosch en Vecht, met deszelfs moderne en logeabele heerenhuizinge, koepels &c’. Anthony Marchant zou de nieuwe huurder worden, voor *f* 275 per jaar.

Ruim twaalf jaar na hun aankoop, in 1815, werd het huis verkocht.²⁶ De zusters, ‘beide bejaard’, woonden inmiddels in Amsterdam op de Herengracht 493 (‘over de Nieuwe Spiegelstraat’). Zeer op stand: een dubbel huis in de Gouden Bocht, dat in 1777 radicaal verbouwd was, met een zandstenen gevel met een groot fronton in late Lodewijk XV-stijl en daarmee een zeer opvallend ‘Frans’ huis aan de gracht.

Voor *f* 4000, *f* 1000 meer dan zij er in 1803 voor betaald hadden, wisselde het huis ‘voorheen Hellingrust, thans Bosch en Vecht’ van eigenaar.²⁷ Een relatief kleine winst,

voor een huis dat zoveel meer allure had gekregen. Dit was een gevolg van de economische malaise in Nederland, zo vlak na de Franse tijd. Door een stagnerende economie waren de huizenprijzen veel lager dan in de 18^e eeuw. De koepel was nog intact, hij is te vinden op de kadastrale kaart van 1832.

‘De buitenplaats Bosch en Vecht’

Koper was Mr Gerlach Cornelis Johannes van Reenen (1752-1822), schepen van Amsterdam, die in 1781 getrouwd was met Maria Petronella Schlosser Beeldsnijder. Zij woonden aan de Keizersgracht 270 en hadden in 1814 het naast Bosch en Vecht gelegen Vegtlust geërfd van de ouders van Maria. Zo kwamen beide buitens, net als zo’n 60 jaar eerder onder Ploos van Amstel, weer in handen van één en dezelfde eigenaar. Tot 1920 zouden de buurhuizen in handen blijven van leden van de familie Van Reenen.

Bosch en Vecht was bij de aankoop in verhuurde staat. Huurder J.H. Wateringh zou hier nog vier jaar wonen. In 1819 vertrok hij kennelijk, want toen verscheen een advertentie in de *Utrechtse courant* waarin ‘de buitenplaats Bosch en Vecht’ te huur werd aangeboden.

In 1827 werd de erfenis van Gerlach van Reenen en Maria Schlosser Beeldsnijder verdeeld tussen hun drie nog in leven zijnde kinderen: Rebecca Henrietta (1782-1887), wonende op de Keizersgracht 270, Jacobus Hendricus (1783-1845), lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, wonende op de Keizersgracht in Amsterdam bij de Leidsestraat en eigenaar van de buitenplaats Hunthum in Nieuwersluis, tevens Heer van Kronenburg, en Joannes Willem (1791-1852), wonende op Vegtlust. Dochter Georgetta Adriana Jacoba was inmiddels kinderloos overleden. Bosch en Vecht kwam in handen van Joannes Willem van Reenen, zodat hij nu de twee buurhuizen Vegtlust en Bosch en Vecht bezat.²⁸

Het beviel Joannes kennelijk uitstekend in Loenen. Hij kocht binnen enkele jaren diverse buitenplaatsen erbij. In 1833/’35 Kalorama (Vecht en Lommer) aan Oud Over 59, in 1835 het aan de overkant van de straat liggende Bijdorp en in 1836 de daarnaast gelegen buitens Schoonoord (een samenvoeging van de oudere buitens Geestevecht en Vecht en Dijk (voorheen Ruitenbeek), Langgewenst en de boerderij Almeer. Deze laatste huizen sloopt hij alle. De vrijgekomen terreinen voegde hij samen en richtte ze in als overtuin/park van Vegtlust. In 1849 kocht hij nog de buitenplaats Nieuwerhoek en in 1850 het buiten Oud Over. De buitenplaatsenverzamelwoede was aanstekelijk:

Afb. 13 P.J. Lutgers, Zicht op Vegtlust met links de koepel van Bosch en Vecht, circa 1836.

in 1841 zou zijn broer, prof. mr. Jacobus Henricus van Reenen, Vreedenhoff in Nieuwersluis kopen.

Aan het begin van deze 'verzamelwoede', in 1833, overleed zijn vrouw, Sara Constance de Bordes. Het zou nog 13 jaar duren voordat hij, op 56-jarige leeftijd, zou hertrouwen met de toen 38-jarige Catharina Geertrui van Appel (1809-'64). Het al enigszins op leeftijd zijnde echtpaar zette er de vaart in. Zij trouwden op 21 juli 1847 in Loosdrecht en binnen het kalenderjaar werd hun eerste zoon geboren, de stamhouder, die vernoemd werd naar zijn grootvader Gerlach Cornelis Joannes. Hierna volgden nog twee zoons: Johannes Willem Hendrik en Jacobus Hendricus Cornelis. Het prille gezinsgeluk was van korte duur. In 1852 overleed Joannes, zijn vrouw achterlatend met drie zoons onder de zes jaar. Moeder en zoons bleven op Vegtlust wonen, tot haar overlijden in 1864.

Afb. 14 Portret van Gerlach Cornelis Joannes van Reenen (1847-1901), Johannes Willem Hendrik van Reenen (1849-'67) en Jacobus Hendricus Cornelis van Reenen (1850-1923) vermoedelijk door P.J. Lutgers. Gerlach erfde de Bosch en Vecht in 1864 uit de boedel van zijn ouders en zou het huis bezitten tot zijn overlijden in 1901. (Part. coll.)

Zou het aandoenlijke portret van de drie broers vlak voor of net na het overlijden van hun vader gemaakt zijn? Te zien aan de leeftijden en de kleding dateert het werk van rondom zijn sterfjaar. De twee jongste dragen jurkjes, wat gebruikelijk was bij jongens tot een jaar of drie, vier. De stamhouder staat, zijn twee jongere broers zitten op de bank met een zweepje in de hand. Hun hobbelpaard zal ongetwijfeld ergens in de kamer staan. De jongetjes zijn op hun paasbest gekleed, met kanten kraagjes, ieder met hun eigen kleur sjaaltje om de nek geknoopt. Zo te zien aan hun brave gezichtjes zullen ze het hun moeder, die hen alleen moest opvoeden, niet al te moeilijk maken. Gerlach was 20 toen zijn broer, de middelste zoon Johannes, drie jaar na hun moeder, overleed. De erfenis werd verdeeld tussen de twee overgebleven zoons. Getuige was de voogd van de jongens, Gerlach Cornelis Joannes (1818-'93), die naast zijn titel van Ambachtsheer van Loenen en Kroonenburgh een glorieuze carrière achter de rug had als burgemeester van Amsterdam en minister van Binnenlandse zaken en nu voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal was. Hij woonde op het huis Voorlinden in Wassenaar, nu museum Voorlinden.

Het huis Bosch en Vecht, gewaardeerd op *f* 3000, ging over op de jonge Gerlach. Deze vergrootte zijn toch al niet geringe status door de aankoop van de ambachtsheerlijkheid Lexmond van jhr. A.H. Clifford van buitenplaats OverHolland te Nieuwersluis, iets zuidelijker aan de westoever van de Vecht gelegen. Daarna gingen hij en zijn zoons als 'Van Reenen van Lexmond' door het leven. In 1874 vinden we G.J. van Reenen terug in het Kohier der zeedijkslasten district Loosdrecht, waar hij voor drie huizen wordt aangeslagen (nrs. 201-203).²⁹

Gerlach zou 32 jaar lang eigenaar blijven van Bosch en Vecht, tot zijn overlijden in 1901. Zijn vrouw Berber Johanna Petronella Marie Schoon erfde het huis en zou het nog veertien jaar in haar bezit hebben, tot haar overlijden in 1915.³⁰

Al die jaren was Bosch en Vecht verhuurd. Af en toe werd een nieuwe huurder gezocht. In advertenties om huurders te werven lezen we over de indeling van het huis: 'het huis en tuin, met bergplaats, genaamd Bosch en Vecht, gelegen aan de rivier, bevattende het huis beneden: 3 kamers, keuken, kelder en verdere gemakken; boven: 5 groote en kleine kamers en voorts grooten zolder'.

Lange tijd was Ernst van Beusekom (1848-1917) huurder, zoon van de notaris in Loenen. Hij was gemeentesecretaris en wethouder in Loenen en huurde het huis van 1882 tot 1915, samen met zijn kersverse echtgenote, jkvr. Pauline Gerardina Strick van Linschoten (1856-'96). Niet alleen de ouders van Ernst woonden in Loenen, ook Paulines ouders woonden in de buurt. Haar vader was kantonrechter te Loenen en woonde de eerste tien jaar vlakbij, op Nieuwerhoek. Deze buitenplaats had hij in 1874 gekocht van Jacobus Hendricus van Reenen, zoon van Joannes Willem. Eerder huurde hij het buiten Oud Over. En ook de broer van Ernst, Evert, woonde in de buurt. Hij had in 1881 de buitenplaats Rijzicht gekocht aan de Rijksstraatweg in Loenen. Hier woonde hij tot 1900. (Deze buitenplaats lag schuin tegenover de huidige Jumbo, na het slopen ervan in 1935 is hier een nieuwe woonwijk gebouwd)

Binnen het jaar nadat het echtpaar Van Beusekom Bosch en Vecht betrok, werd hun eerste zoon geboren, waarna nog een zoon en vier dochters zouden volgen.³¹ Twee jaar na de geboorte van haar jongste dochter overleed Pauline, waarna Ernst met zijn zes jonge kinderen achterbleef.

Vreemd genoeg verscheen in 1892, dus tijdens de jaren dat Van Beusekom hier woonde, weer een verhuuradvertentie: 'het huis en tuin, met bergplaats, genaamd Bosch en Vecht, gelegen aan de rivier, bevattende het huis beneden: 3 kamers, keuken, kelder en verdere gemakken; boven: 5 groote en kleine kamers en voorts grooten zolder'.

Afb. 15 Bosch en Vecht begin 20^e eeuw. Voor de deur staan twee dienstmeisjes met een jongen en een meisje. De kinderen Van Beusekom kunnen het niet zijn, die waren toen al een stuk ouder. (Coll. W. Mooij)

Het echtpaar Van Reenen van Lexmond-Schoon, eigenaar van Bosch en Vecht, was kinderloos gebleven. Na het overlijden van Berber Schoon in 1915 kocht hun neef Jacobus Hendricus Cornelis van Reenen (1882-1971), directeur van een voorschotbank in Den Haag, het huis uit de boedel voor f 6000. Hij kocht

het heerenhuis, genaamd Bosch en Vecht, met aangebouwd steenen schuurtje, afzonderlijk houten schuurtje, erven, tuin en aanbehooren, een en ander staande en liggende aan- en tusschen- den Vechtdijk en de rivier de Vecht op Oud Over onder de gemeente Loosdrecht, sectie A. 478.

Afzonderlijk werd vermeld dat de houten schutting aan de zuidzijde van het perceel in onderhoud gedeeld zou worden tussen de eigenaren van de aan weerszijden van de schutting grenzende percelen. Hij krijgt tevens delen van het terrein van Vegtlust gelegateerd. Uit de kadastrale wijzigingskaart van 1917 blijkt dat zowel de koepel van Vegtlust als die van Bosch en Vecht dan gesloopt zijn. Aangezien het terrein van de voormalige buitenplaats Schoonoord aan Oud Over, met theekeupel aan de Vecht, in 1836 door aankoop door J.W. van Reenen in bezit van Vegtlust was gekomen, was

Afb. 16 De zijgevel van Bosch en Vecht was rond 1900 wit gestuukt en bevatte geen ramen, zoals te zien is op deze prentbriefkaart uit het begin van de 20^e eeuw. (Coll. HUA)

kennelijk het veel kleinere koepeltje op de erfscheiding met Bosch en Vecht niet meer nodig.

Jacobus en zijn vrouw Anna Cornelia Erdbrink verhuurden, net als alle vorige eigenaren uit de familie, Bosch en Vecht. Huurder in deze periode waren Nicolaas Willem baron van Till (1871-1962) met zijn echtgenote Henriette Amalia Hess en hun twee kinderen. Van Till, ontvanger der registratie en Domeinen te Loenen, later te Zeist, betaalde *f* 400 per jaar aan huurpenningen. Volgens de akte bleven uit de verkoop de zaken die Van Till had aangebracht – en die hij bij verkoop dan ook mocht verwijderen –: de houten vloer in de keuken, de houten berghokken in het stenen schuurtje en de rieten tent in de tuin.³²

Met winst uit de familie

Het wonen op Bosch en Vecht beviel Van Till kennelijk zo goed dat hij op 23 december 1920 het huis kocht voor *f* 12.000. Tevens kocht hij een stuk van de weg, zodat het oppervlak van 1170 m² vergroot werd naar 1410 m². De koopakte vermeldt het geheel als volgt: ‘het Heerenhuis genaamd Bosch en Vecht met aangebouwd stenen schuurtje, afzonderlijk houten schuurtje, erven, tuin, en bijbehorende werken en be-

Afb. 17 Op deze luchtfoto uit begin jaren '30 is goed te zien dat door de tuin van Bosch en Vecht een landschappelijk aangelegd wandelpad in een acht-vorm liep. In de overtuin van Bijdorp, ernaast, lag toen een tennisbaan. (Coll. Didden)

plantingen, alsmede het gedeelte van de aangrenzende Vechtdijk. (A 1697, 11 are, 70 ca., 479 bis)' met een erfdienstbaarheid ten laste van Vegtlust.³³

Van Reenen had dus in vijf jaar tijd een mooie winst van 100% op het huis gemaakt. De aankoopsom was voor Van Till niet uit eigen zak te voldoen, hij leende f 15.000 voor de aankoop van Jacobus Nimmerdor, administrateur op de rubberonderneming 'Goerach Batoe' in Assak op Sumatra's oostkust Nederlands Oost Indië.³⁴

Ook Vegtlust werd in 1920 verkocht, voor f 145.000, aan de Amsterdamse arts Wouter Holleman. Meteen hierna kocht Van Reenen Nieuwerhoek 'terug', de buitenplaats die zijn vader in 1869 geërfd had, maar in 1874 had verkocht.

In 1927 verhuisde Van Till naar Zeist, waar hij belastingontvanger werd. Bosch en Vecht ging weer in de verhuur. Ditmaal werd kunst- en glasschilder Paul Determeijer (1892-1971) de nieuwe bewoner. Kennelijk tot genoegen, want in 1932 kon hij het huis kopen. Door de crisisjaren maakte Van Till een fors verlies op het huis. Had het huis in 1920 f 12.000 gekost, nu kreeg hij er slechts f 9200 voor.³⁵

Determeijer kwam jaren later aan het woord in de *Leeuwarder Courant* van 24 juni 1949 in een artikel over Spookhuizen. Ook op Bosch en Vecht spookte het... Meijer,³⁶ naar eigen zeggen in een brief 'nogal kritisch tegenover para-psychologische verschijnselen' vertelde:

Afb. 18 Paul Determeijer.

De huurprijs in 1932, f 40 per maand, scheen ons nogal laag voor zo'n groot huis. Enfin, enkele vertrekken van dit huis meubileerde ik met zeer primitieve middelen, de andere alleen maar met plannen. Mijn vrouw voelde zich in deze woning onbehaaglijk. Soms dachten we 's nachts geluiden te horen, alsof er een klink van een buitendeur werd gelicht, maar lucifers, die er door mij ter controle waren gelegd, bleven onbewogen. Op een nacht in december hoorden we een harde slag. Mijn eerste indruk was, dat er buiten een auto tegen een boom was gereden. We luisterden nog even, maar hoorden niets meer. Wel had ik het petroleumlampje uitgeblazen om te voorkomen dat nieuwsgierige burens door de luiken zouden gluren. Het onderklepje van de brandende Salamander in onze slaapkamer gaf nu een roodachtig schijnsel. Van dit alles zei ik niets tegen mijn vrouw en ik praatte mezelf in dat ik gedroomd had. Na een week, het was al vrij laat in de avond, zag ik mijn vrouw plotseling met wijd-open ogen naar een houtskooltekening staren, die aan de muur hing. Ze zag daar, zoals ze later vertelde, een kop, zo ongeveer als ik had gezien. Daar ze geheel verstijfd scheen droeg ik haar naar buiten, waarna we een wandeling maakten. Nog lange tijd behield mijn vrouw die wijdgesperde ogen. De dag na het voorval consulteerden wij een dokter die nogal sceptisch deed. Een eigenaar van een restaurant in Breukelen had dergelijke verschijnselen al meer vernomen en bevestigde het een en ander.

De andere twee spookhuizen in het artikel waren Oud Over en Bijdorp, beide in bezit geweest van Van Reenens, dus wellicht lieten overleden leden van deze familie hun sporen na...

Schildersparadijs

Paul Determeijer richtte zijn atelier in op de eerste etage aan de noordzijde van het huis en liet hier een groot raam maken. Noorderlicht geeft de meest egale lichtval dus met deze aanpassing aan het huis was het ideale schildersatelier ontstaan. Ook de binnenkant van het huis werd aangepakt. Frank Mooij, die zijn meubelstoffeerderij en behangerij aan de Dorpsstraat had, verzorgde het behangwerk en de inrichting van het huis. Van alle kamers 'werd het oude behang en linnen verwijderd en voor zover mogelijk het oude tengellinnen weer gebruikt. Oude, roestige spijkers werden verwijderd, de tengellatten gemenied, de kamers linnen gespijkerd, grondpapier geplakt en na droging overbehangen.' Totaal aan arbeidsloon 149 uur à f 0,70 en 58 uur à f 0,35. Inclusief alle behang, linnen, plaksel etc. was Determeijer voor vijf kamers f 245,12 kwijt. Een welbestede investering, want Determeijer zou maar liefst 24 jaar op Bosch en Vecht blijven wonen. Hij schilderde, tekende portretten, landschappen en maakte muurschilderingen, glas-in-loodramen, monumentale kunst, kerkschilderingen en kerkraden (onder meer voor de oud-katholieke kerk aan het Melkpad in Hilversum en voor de Petrus en Pauluskerk aan de Ruysdaelstraat te Amsterdam). In 1918 ontving hij de 1e prijs in de Prix de Rome wedstrijd. Ook was hij lid van 'St. Lucas' en van het 'Amersfoortse Kunstenaarsgilde'. Hij woonde in Bosch en Vecht met zijn vrouw Maria Duursma en zijn kinderen Thoeya en Gerard.

Afb. 19 Visitekaartje van Frank Mooij.

In 1943 diende Determeijer bij het kadaster een verzoek in tot wijziging van de grens tussen zijn perceel en dat van Vegtlust. In 1971 werd op verzoek van de heer J.C.G. Schram, eigenaar van Vegtlust, het terrein opnieuw ingemeten om de grens tussen Vegtlust en Bosch en Vecht nader te bepalen.

In 1956 kocht de Londense tinhandelaar Walter Rothbarth het huis om zijn ouders hier te laten wonen. Zijn aanstaande schoonvader deed een duit in het zakje voor de aankoop.

De vader van zijn Amerikaanse verloofde zou het huwelijksfeest betalen. Dit geld, zo'n f 35.000, mocht het verloofde stel ook gebruiken voor de aankoop van een huis. De keuze was snel gemaakt en het werd dus een eenvoudige bruiloft maar wel een mooi huis!

aldus de latere eigenaar Philip Burggraaf, die dit verhaal optekende uit de mond van Rothbart *himself*, toen hij deze in Londen bezocht na de aankoop van Bosch en Vecht. 'Hij had het altijd over 'Die Mutti', herinnert Willem Mooij (1932) zich. Ook woonde hier een huisknecht in. Hij nodigde als mijnheer en mevrouw er niet waren wel eens mensen uit om een drankje te komen drinken, maar dat deed ik niet', aldus Mooij. Het joods-Duitse echtpaar Rothbart werden volgens buurtbewoner Arnold Gelderman historische figuren in Loenen, met hun zware Duits-jiddische accent, hun meterslange Buick waar mevrouw Rothbart met haar kleine postuur door het stuur heen moest kijken om de weg te zien en met hun bewogen levensverhaal. Rothbart was een van de eersten die zouden skiën aan het begin van de 20^e eeuw. Op ski's die hij kocht in Noorwegen! Hij had een 30 cm. lang litteken op zijn buik overgehouden aan de Eerste Wereldoorlog, toen hij voor de Duitse keizer vocht. Vioolspelen kon hij als de beste, hij speelde met de beroemde Oostenrijkse violist Fritz Kreisler. Vermogend als hij was kon hij door mensen om te kopen aan het begin van de Tweede Wereldoorlog vluchten naar Brussel, waar het echtpaar de oorlogsjaren in een hotel doorbracht. Eten deden zij achter geblindeerd glas, zodat de restaurantgasten hen niet zagen. Zij namen openlijk afstand van Duitsland in de gesprekken met burens aan Oud Over. Deze en andere Loenenaren hadden het onderling vaak liefkozend over 'mamma und pappi', als zij over de Rothbarts spraken. 's Winters vertoefde het echtpaar Rothbart altijd enkele maanden in Madeira. 'Zij genoten van hun kapitaal', aldus buurman Didden. Toch zetten zij hun kapitaal niet echt in voor het onderhoud van het huis, dat in slechte staat was toen het na het overlijden van mevrouw Rothbarth, die haar man enkele jaren overleefd had, verkocht werd. Bijna 30 jaar had zij hier toen gewoond.

Visitekaartje

De nieuwe eigenaar was Philip Burggraaf. Hij had grootse restauratieplannen maar verkocht het huis, zonder er ooit gewoond te hebben, door diverse omstandigheden na een jaar aan Robert Jetten en Aukje Bolle. Zij voerden – helaas niet op erg zorgvuldige wijze – diverse verbouwingen uit in het in matige staat verkerende huis. ‘Hij trapte vlak na de aankoop bijna door de planken badkamervloer heen’ herinnert straatgenoot Arnold Gelderman zich.

Al na drie jaar, in 1989, verkochten zij het huis aan reclameman Dirk Jan Meyer (toen managing partner reclamebureau PMS&W/Y&R) en Gerry G.W. Nelissen. Ook dit echtpaar startte een grootscheepse verbouwing en restauratie. Gevels, fundering en dak werden aangepakt en het interieur werd gerestaureerd en vernieuwd in historische stijl. De tuin werd geheel opnieuw aangelegd in de sfeer van een Engelse cottage-tuin, naar ontwerp van tuinarchitect Dick Beyer. In lijn met het huis werd een vijver aangelegd, naast een oude appelboom, die bewaard moest blijven in het nieuwe ontwerp. Vanwege Gerry’s beroep als binnenhuisarchitecte diende Bosch en Vecht als ‘visitekaartje’. Het huis stond tweemaal in nationale woonglossy’s: in 1990 in de

Residence, waar het zelfs de cover sierde, en in 1996 in de *Elle Wonen*.

Zeven jaar later werd Bosch en Vecht verkocht aan televisiepresentatrice Linda de Mol. Ook zij heeft enkele verbouwingen aan het huis laten uitvoeren en heeft de tuin aangepast. De vijver werd gedempt en een hoge haag werd in de achtertuin gepland om enige privacy te creëren. Telelenzen van roddeljournalisten die hoopten vanuit een bootje op de Vecht een uniek plaatje te schieten, werd zo het zicht ontgenomen. Linda, toenmalig echtgenoot Sander Vahle en twee kinderen woonden hier maar vier jaar, waarna het huis in 2000 verkocht werd aan Fred Matser. Hij liet wederom de grenzen tussen zijn terrein en dat van Bijdorp en Vegtlust inmeten, waarna een kleine grenscorrectie werd toegepast. De schuur bleek gedeeltelijk over de erf-

Afb. 20 De gang van Bosch en Vecht sierde de cover van de *Residence* van maart 1990.

grens met de overtuin van Bijdorp gebouwd te zijn. De eigenaren van Bijdorp hebben dit gedoogd, zodat de schuur niet afgebroken hoefde te worden.

Ook bij deze eigenaar van Bosch en Vecht ging de tuin op de schop. In 2003 en 2004 werd de bodem gesaneerd en werd een heel nieuwe tuin inclusief terras aan het huis aangelegd. Er kwam een nieuwe houten schutting aan de kant van Vegtlust, een klimop afscheiding aan de kant van Bijdorp en een nieuwe carport. Ten tijde van Matser is onder andere in Bosch en Vecht de Amerikaanse film 'The girl with the pearl earring' opgenomen. Loenen was even ingenomen door camera's en productieteams die lantaarns verduisterden en moderne elementen weghaalden, want het dorp fungeerde als het 17^e-eeuwse Delft. De vroeg 18^e-eeuwse tegelkeuken had natuurlijk het gedroomde Vermeer-effect.

Liefdevol gerestaureerd

In juni 2012 kochten Gerhard van den Top en Jacobina Brinkman het huis. Zij voerden in 2012/'13 een grootscheepse restauratie uit aan de keuken en de noordgevel. Direct hierna werd ook de tuin aangepakt: de beschoeiing is vernieuwd, oude bomen

Afb. 21 Sanering en herinrichting van de tuin in 2004 door Fred Matser.

Afb. 22 De nieuwe tuin in 2013.

zijn omgezaagd, het grasveld is aangepast en kreeg een schommel en een trampoline. In 2017 is de tuinzijde van het huis verder aangepast. De westgevel is gerestaureerd en in de tuin werden onder andere de hoge hagen aan de Vechtzijde een stuk korter gemaakt zodat het zicht op het huis vanaf de Vecht werd hersteld. Wat ooit een afgesloten 'bastion' was, werd een vriendelijk en open familiehuis.

Een volgende restauratie vond plaats in 2019. Bij een kleine restauratie door een lekende douchebak kwam een veel groter en structureel probleem aan de orde, namelijk dat vrijwel alle balkkoppen van het huis verrot waren. Als hier niets aan zou gebeuren, zou het huis op termijn uit (of in) elkaar vallen. Bij het openmaken van de vloer boven en het plafond beneden bleken er meer verborgen problemen, zoals half uitgezaagde – en dus minder stabiele – strijk balken waarin leidingen waren gelegd. Een serieuze restauratie was nodig om het skelet van het huis te herstellen. 'Een openhartoperatie' noemde aannemer Kees Verwoerd de restauratie. De vloeren van de eerste verdieping werden verwijderd en het hele huis werd gestempeld, wat zeker in het begin een vrij angstige ervaring was. Zouden die stempels het wel houden of zou het huis instorten?

Afb. 23 De ingrijpende restauratie in 2019.

Enkele rotte balken in de woonkamer moesten vervangen worden. Het lukte Verwoerd om bomen van ruim 8,5 meter te vinden, precies de maat van de te vervangen balken. Van de oude balken maakte hij een mal, die hij in de gevonden bomen precies zo uitzaagde. Bij het plaatsen pasten de nieuwe balken naadloos op hun plek, op de millimeter nauwkeurig. Een waar staaltje vakmanschap. Om de constructie verder te verstevigen zijn op diverse plaatsen trekstaven aangebracht die het huis nog steviger bij elkaar houden. De badkamer is geheel vernieuwd en nieuwe ruimtes zijn gecreëerd. Daarnaast zijn ook de gevels gerestaureerd en opnieuw gevoegd en is alles strak in de verf gezet.

De enorme klussen zijn met liefde uitgevoerd, Van den Top en Brinkman wilden de continuïteit van het monument garanderen en het huis doorgeven aan de volgende ge-

neraties in een betere staat dan toen zij het aantroffen. Dat is zeker gelukt. Desalniettemin hebben de huidige eigenaren in 2020 ook nog enkele verbouwingen uitgevoerd en een forse wijziging aangebracht, namelijk het verplaatsen van de keuken van de straatzijde naar de oorspronkelijke plek, aan de achterzijde van het huis.

Van scheepswerf tot liefdevol gerestaureerd familiehuis, in een notendop de historie van Bosch en Vecht.

Lijst van eigenaren van Hellingrust/Bosch en vecht

- Voor 1730 Tijmen Joostzoon Scheepmaker?
Circa 1730 Cornelis Abramsen Kool (huys met helling)
?-1734 erven Aaltje Cornelissen van der Cloet (scheepstimmerhelling)
1734-1741 Pieter Rijcken Roos
1741-1758 Boudewijn Ploos van Amstel
1758-1763 Geertruij Grim, weduwe van Boudewijn Ploos van Amstel
1763-1803 Hendrik Vlot te Amsterdam
1803-1816 Anthonia Lucia en Johanna van Heezel (naamswijziging van Hellingrust naar Bosch en Vecht)
1816-1827 Mr. Gerlach Cornelis Johannes van Reenen
1827-1852 Mr. Joannes Willem van Reenen
1852-1869 Catharina Geertruij van Appel, weduwe van Joannes
1869-1901 Gerlach Cornelis Johannes van Reenen
1901-1915 Marie Schoon, weduwe van Gerlach
1916-1920 Jacobus Hendricus Cornelis van Reenen van Lexmond
1920-1932 Nicolaas Willem baron van Till
1932-1956 Paul Determeijer (kunstschilder)
1956-1985 Walther G. Rothbarth
1985-1986 Philip Burggraaf
1986-1989 Robert Jetten
1989-1996 Dirk-Jan Meijer
1996-2000 Linda de Mol
2000-2012 Fred Matser
2012-2020 Gerhard van den Top en Jacobina Brinkman
2020-heden Ben en Janine Semeijns de Vries van Doesburg-Ferwerda

Kadastrale omnummering

A 478 (1867), groot 11 roeden, 70 ellen. (later: 11 are, 70 centiare)

A 1679 (1917) en 479 bis (omnummering in 1917)

A 1697 en 177 (1932) (14 are, 10 centiare)

E 125

Noten

- 1 Het Utrechts Archief, Lijst van alle huizen in de ambachtshoofdelijkheid Loosdrecht, met vermelding van de verponding en de door de bewoners te gebruiken grond, getrokken uit cohier uit 1698, 1730, Heerlijkheid Mijnden en de beide Loosdrechten, toegang 208, inv.nr. 90. Een tweede exemplaar ligt in het Hilversums archief: SAGV, 150.2, inv.nr. 85.
- 2 Streekarchief Gooi & Vecht, IND0001291, 1697, f. 98.
- 3 Archief Waterschap AGV, archieven Waterschap Loenderveen, toegang 6504, inv.nr. 3.
- 4 Streekarchief Gooi en Vecht, Archief schout en schepenen Loosdrecht, toegang 150.2, inv.nr. L84.
- 5 Kennelijk komt de familie wel uit de buurt, want ene 'Cornelis van der Kloet' werd in 1723 betaald door de polder Loenderveen. Hij ontving toen f 2,18 voor niet nader gespecificeerd werk.
- 6 In 1723 werd aan hem f 2,18 betaald. Waarvoor is onbekend.
- 7 Archief schout en schepenen Loosdrecht 30 januari 1734. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. I.) Roos kocht het huis met een hypotheek tegen 3,5% rente, verleend door Adriaan Hogeveen. Bij de verkoop in 1741 loste hij de hypotheek geheel af.
- 8 Zie noot 3.
- 9 Rond 1734 nam Adriaan Hogeveen van zijn broer Pieter de buitenplaats Vecht en Lommer (daarvoor: Kalorama) over. Later zou hij secretaris van Heerlijkheid Croonenburg worden en in 1746 wordt hij de rijkste man van Loosdrecht genoemd. Eerder was hij pachter van de Loenderveense sluis (Archief Mijnden en de beide Loosdrechten, toegang 208, inv.nr. 216, HUA); broer Pieter pachtte toen de Mijndense sluis.
- 10 Ir. H.T. van Minnen, 'Oude bedrijvigheid aan de Vecht ter hoogte Breukelen', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 4, nr. 1, 1989, p. 39.
- 11 Geertruij was de dochter van Coenraad Grim en Eva Colonius. Haar oom, Dirk Colonius, was schepen van Loenen en woonde op de buitenplaats Hoogerwerf, aan de overkant van de Vecht, gelegen tussen Ruygenhof en Middenhoek. Zie afb. 3 uitsnede kaart van Wed. Nic. Visscher, 1712. In 1726 werd het huis op de kaart van Van Bloemswaerd Hoogerwerf genoemd.
- 12 In het Nationaal Archief in Den Haag is het testament van Delcourt aanwezig, evenals gedichten op zijn huwelijk met Geertruij Grim.
- 13 Vriendelijke mededeling van ir. Leo Wevers, restauratiearchitect, d.d. 5 december 2018.
- 14 Munnig Schmidt en Lisman, 1997.
- 15 L. van Ollefen, *De Nederlandse stad- en dorpsbeschrijver*, deel III, 1795.
- 16 Beschrijving van de erfenis van Boudewijn Ploos van Amstel: www.archiefploosvanamstel.nl/index_bestanden/TestamentBoudewijnPloosvanAmstel.html.
- 17 Schepenregister Loosdrecht 13 december 1763. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. II.)
- 18 Legger van de verponding met verwijzing naar de legger van 1698, 1763, Streekarchief Gooi en Vecht, toegang 150.2, inv.nr. 86aL.
- 19 SAGV 150.2, 86aL, Legger van de verponding met verwijzing naar de legger van 1698, 1763.

- 20 'Te huur tegens primo februari 1786 een zeer vermakelijke buitenplaats genaamt Langgewenst, met deszelfs heerenhuizinge, tuinmanswoning, stalling, koetshuis, menagerij, coepel en schuytenuis, enz. Mitsgaders drie best weyland agter gemelde plaats, geleegeen aan de rivier de Vecht bij Loenen over de Huyze Cronenburgh, te bevragen te Loenen bij Hendrik Vlot op Hellingrust en te Amsterdam bij Pieter Vlot op de Prinsegracht bij de Binnen Amstel, zuidzijde, aanstaande dinsdag en vervolgens alle maandagen te zien.' Nederlandsche Courant, 15 augustus 1785. Langgewenst is, net als de ernaast liggende boerderij Schoonoord, in 1824 gekocht door Abraham Du Bois. Hij sloopte beide huizen en verkocht het terrein in 1836 aan J.W. van Reenen, die sinds 1827 eigenaar was van Vegtlust en Bosch en Vecht. Op het vrijgekomen terrein legde Van Reenen een landschapspark aan.
- 21 Nota 40^e penning wegens gekocht perceel grond in Oud Over, d.d. 15 maart 1787, ruim f 6. (Huisarchief Bosch en Vecht, kopie nr. III.)
- 22 Onderhandsch koopcontract weegens het buiten Hellingrust te Loenen van Hendrik Vlot, 25 maart 1803, notaris Willem van Homrigh te Amsterdam en Transportacte gemeente Loosdrecht. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nrs. IV en V.)
- 23 Extract uit het register der belastingen inde Loosdregter op Hellingrust geene scheepen en kennis & Co ligt, 2 april 1803. (Huisarchief Bosch en Vecht nr. VI.)
- 24 Nota 40^e penning, secretaris van Loosdrecht, d.d. 13 april 1806. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. VII.)
- 25 Zie noot 2.
- 26 Kopie van de titel van aankoop door G.C.J. van Reenen, 1815, Notarissen van Homrich & Commelin, Amsterdam en Nota aan G.C.J. van Reenen van makelaar Twisk, Amsterdam, d.d. 6 december 1815. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. IX en X.)
- 27 Verkoopakte d.d. 8 januari 1816, notaris Willem van Homrigh te Amsterdam. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. VIII.)
- 28 Boedelverdeling tussen Rebecca Henriette van Reenen, Jacobus Hendricus van Reenen en Joannes Willem van Reenen, d.d. 27 mei 1827, Notaris Johannes Sanderson. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. XI.)
- 29 Archief Waterschap AGV, archieven Waterschap Loenderveen, toegang 6504, inv.nr. 17.
- 30 Kavel 1, art. 7, Extract scheiding des boedels van wijlen den heer J.W. Van Reenen waarbij aan den heer G.C.J. van Reenen is toegeschreven het huis, erf en tuin genaamd Bosch en Vecht, gemeente Loosdrecht, d.d. 10 april 1869. Notaris E. Van Beusekom, Loenen (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. XII.)
- 31 De zes kinderen van Beusekom die op Bosch en Vecht werden geboren waren: Ernst (1883), Frederik Cornelis (1884), Johanna (1887), Elisabeth (1890), Cornelia Sophia (1892) en Paulina Gerardina (1894).
- 32 Titel waarbij het Heerenhuis 'Bosch en Vecht' met aanbehoren, op Oud Over onder de gemeente Loosdrecht, werd verkregen door Jacobus Hendricus Cornelis van Reenen. Bij de andere eigendomsstukken afgegeven aan den nieuwe eigenaar Nicolaas Willem Baron van Till, Notaris Fikkert, Loenen, d.d. 23 december 1915. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. XIII.)
- 33 Eigendomsakte voor Nicolaas Willem baron van Till d.d. 23 december 1920, Notaris G. Fikkert te Loenen (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. XIV.)
- 34 Akte notaris Fikkert d.d. 29 december 1920, vermeld op kopie kadastrale legger. (Huisarchief Bosch en Vecht kopie nr. XIV.)
- 35 Afschrift Koopcontract, Notaris J.M.C. van Kempen te Loenen, d.d. 1 april 1932. (Huisarchief Bosch en Vecht, kopie nr. XV.)
- 36 De journalist had het foutief over Meyer in plaats van Determeyer.

Literatuur

- Bertoen, A., 'Industrieën langs de Vecht', *Periodiek Bond Heemschut*, juni 1954, p. 53.
- Binnerts, Anneke, Gesprek met Jan Dolman, handelaar in zand en grind, *Vechtkroniek*, nr. 38, november 2012.
- Donkersloot-de Vrij, Marijke, *De Vechtstreek*, 1985.
- Fafiani, Ton e.a., *Loenen, geschiedenis en architectuur*, 2000.
- Gehymnschrijver van Staat- en Kerke der Vereenigde Nederlanden, provincie Utrecht*, 1759.
- Groot, Peter, 'Villa aan de Vecht', *Residence*, maart 1990.
- Minnen, T. van, 'Oude bedrijvigheid aan de Vecht ter hoogte van Breukelen', *THKB 1989*, nr. 1.
- Munnig Schmidt, Edward en Anthony J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en Angstel*, 1997.
- 'Hollands glorie, nostalgie aan de Vecht', *Elle Wonen* aug/sept. 1996.
- Ollefen, L. van, *De Nederlandsche stad- en dorpschrijver*, deel III, 1795.

Gunters, Gunterlingen en Gunterstein

Jan Willem Gunning

Gunterstein dankt zijn naam aan de Gunters, Utrechtse patriciërs die in de 14^e eeuw een grote rol speelden in de geschiedenis van de stad. In publicaties over Gunterstein is daarover weinig te vinden en wat daar staat levert geen goed beeld op.¹

In Utrecht hadden de Gunters een stadshuis, Gunterberg. Mogelijk was dat het 13^e-eeuwse huis dat nu bij Drakenburg (Oudegracht 114) hoort als het 'zijhuis' Klein Drakenburg en dat bekendstaat om zijn 14^e-eeuwse muurschilderingen. Gunterberg werd nog in de 17^e eeuw genoemd onder de 'Stamhuysen van de oudste ende voornaemste Geslachten van Utrecht'.² Voornaam waren de Gunters zeker: ze waren verwant aan de heren van Vianen en aan de Arkels, Woerdens en Duvenvoordes. Gijsbrecht II Gunter, bijgenaamd Grote Ghise, had veel verwanten die ridder waren; zie het overzicht *Familierelaties*.³

Utrecht had rond 1300 zo'n zesduizend inwoners en was daarmee de grootste stad in de noordelijke Nederlanden.⁴ De patriciërs, die de politieke macht in handen hadden, waren in de 13^e eeuw rijk geworden met de ontginning van de veengebieden buiten de stad en verdienden veel met hun landbezit. Zij traden op als geldschieters voor de handelaren en ambachtslieden in de stad.⁵ Die waren zich in de 13^e eeuw steeds beter gaan organiseren in de gilden. In 1274 hadden zij al een greep naar de macht gedaan, maar toen hadden de patriciërs de oude orde snel weten te herstellen. Dertig jaar later, in 1304, lukte het wel. Graaf Jan II van Holland was toen samen met zijn broer de bisschop in oorlog met Vlaanderen. De Vlamingen wisten de bisschop gevangen te nemen. Toen zij oprukten naar de stad, raakte de Utrechtse elite verdeeld in een pro-Hollandse factie, de Lichtenbergers, en een pro-Vlaamse groep, de Fresingen, genoemd naar hun leider Lambert de Vries (of de Frese), ook een ridder. Gijsbrecht II Gunter en zijn broer Machelem waren prominente bondgenoten van deze Heer Lambert.⁶ Hun factie zou later worden aangeduid als de Gunterlingen. De andere partij werd aangevoerd door Heer Jacob III van Lichtenberg. Bij 'twist' (mogelijk een straatgevecht op de Oudegracht) tussen de twee facties waaraan Grote Ghise en Machelem deelnamen, vielen er aan beide kanten doden, onder wie bij de Lichtenbergers Heer Jacob en twee andere schepenen.⁷ Heer Lambert trok na dit incident de macht naar zich toe, gesteund door de Vlaamse troepen, die inmiddels de

stad waren binnengetrokken, en de gilden aan wie hij waarschijnlijk politieke concessies had beloofd.

Zo werd Utrecht in 1304 naar Vlaams model een ‘gildestad’: de schepenen werden voortaan door de raad gekozen en de raad door de gilden. De patriciërs bleven een bestuurlijke rol spelen, maar alleen voor zover de gilden dat toelieten. (Vanaf 1307 waren alle burgers, ook de ridders, lid van een gilde.) In 1305 lieten de Vlamingen de bisschop vrij. Toen hij terug was in de stad, accepteerde hij de nieuwe bestuursvorm en in ruil daarvoor verbraken de gilden hun band met de Fresingen. Door die draai van de gilden stond de pro-Vlaamse factie, die de politieke omwenteling mogelijk had gemaakt, opeens buitenspel. Dat had dramatische gevolgen: Heer Lambert werd met vijftien van zijn medestanders, onder wie Grote Ghise en Machelem, verbannen uit de stad.⁸

Vijf jaar later deden de bisschop en de Lichtenbergers een toenaderingspoging: zij stelden arbitrage voor aan de ballingen, maar die weigerden zich daaraan te onderwerpen. Dat kwam hun duur te staan: er kwam een proces en zij werden vanwege

Afb. 1 Gijsbrecht III Gunter, zoon van Grote Ghise, zegelt als borg voor bisschop Jan van Diest met een scepterrad, 5 juni 1333. Rechts van het kruisje middenboven zijn de letters Ghis (van Ghiselbert) te zien en links TER (van GUNTER). (HUA, Bisschoppen van Utrecht 218-1, 341 verkoop van Diepenheim aan de bisschop, foto 21)

hun weigering arbitrage te aanvaarden veroordeeld tot verbanning voor eeuwig.⁹ (Een kroniekschrijver maakte daar later van dat zij schuldig waren bevonden aan ‘moord’ op de drie Lichtenbergers die in 1304 waren gedood.) Hun familieleden moesten een altaar stichten en jaarlijks in elk van de vijf kapittelkerken zielmissen laten opdragen voor de drie gedode schepenen.¹⁰ Het is mogelijk dat Grote Ghise na die veroordeling in 1310 (of misschien al bij zijn eerdere verbanning in 1305) zich op Gunterstein heeft teruggetrokken of het kasteel toen heeft laten bouwen, maar daarover is niets bekend.¹¹ De zaak had een lange nasleep:¹²

The confrontation of 1304 initiated a long-lasting hatred between the families of Lichtenberg and Gunter. The latter was the name of one of the patrician allies of Lambert de Vries: grote Ghise ('great Ghise') alias Gijsbert Gunter, who was banished together with Lambert de Vries in 1310. His descendants would take over the lead in the feud and power strife against the family of Lichtenberg and their allies. Open or half-open conflict resurfaced in the 1330s and 1340s, in the 1360s, and again in the 1370s, until the Gunterlingen were finally banished for good in 1380.

Hier wordt – zoals gebruikelijk – gesuggereerd dat in de periode 1304-‘80 twee ‘families’ met hun aanhangers elkaar bevochten. Dat is heel misleidend: de scheidslijn tussen de twee facties liep juist dwars door ‘families’ heen. Het overzicht *Familierelaties* laat zien dat de Gunters en de Van Lichtenbergs behoorden tot wat wij dezelfde familie zouden noemen, ook al gebruikten zij verschillende ‘achternamen’. De leiders van de twee facties waren zelfs heel nauw verwant: Jacob III van Lichtenberg was een volle neef van zijn ‘moordenaars’ Grote Ghise en Machelem.

Het belangrijkste conflict begon in 1344. Toen ging het om de vraag of de graaf van Holland de wereldlijke macht van de bisschop kon breken. In 1342 was graaf Willem IV erin geslaagd om Jan van Arkel, die als pro-Hollands gold, benoemd te krijgen als bisschop. Eenmaal benoemd gedroeg de bisschop zich bepaald niet zoals verwacht, als een Hollandse vazal. De twee facties waren inmiddels van positie veranderd: de Lichtenbergers waren anti-Hollands geworden, de Gunterlingen juist pro-Hollands. De bisschop steunde de Lichtenbergers, die aan de macht waren in de stad. Zij begonnen een proces tegen een groep Gunterlingen die leenmannen van de graaf van Holland waren geworden. Een van de aangeklaagden was een kleinzoon van Grote Ghise, Gijsbrecht IV Gunter. De uitkomst van het proces was dat deze Gijsbrecht in 1344 uit de raad werd gezet, evenals zijn oom Herman van Rijn, zijn achterneef Johan Utenweerde en nog twee andere verwanten, de broers Hendrik en Heer Johan van Leeuwenberg.¹³ Ze wendden zich tot hun leenheer, de graaf, om zich te beklagen over die behandeling en hebben hem waarschijnlijk geadviseerd om Utrecht aan te vallen. De bisschop zag niet op tijd dat er oorlog dreigde en zette in 1345 nog eens

Afb. 2 In 1345 smeken burgers van Utrecht graaf Willem IV van Holland in hun hemd om vergiffenis na de oorlog waartoe Gijsbrecht IV Gunter (van Gunterstein) en anderen hem hadden aangezet. Miniatuur in het *Remissorium Philippi*, gemaakt voor Filips van Bourgondië, 1450. (Nationaal Archief)

500 Gunterlingen, dus een flink deel van de bevolking, de stad uit wegens hun nauwe banden met de graaf.¹⁴

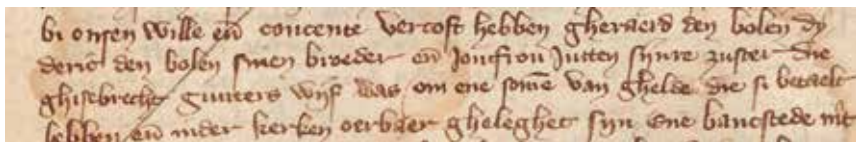
Graaf Willem begon inderdaad een oorlog, misschien niet zo zeer vanwege de grieven van de Gunterlingen, als wel om een einde te maken aan het eigengereide gedrag van de bisschop. Die schaadde zijn belangen, onder andere door in Vreeland tol te heffen op de Vecht. De graaf verscheen met een enorm leger voor de muren van de stad en begon aan een belegering die bijna acht weken zou duren. Toen een Hollandse stormloop dreigde, werd hij binnengelaten in de stad. De twee partijen sloten een bestand waarbij onder andere werd bepaald dat 400 burgers de graaf blootshoofds en in hun hemd om vergiffenis moesten vragen (een afbeelding daarvan kreeg een eeuw later nog een ereplaats in het beroemde *Remissorium Philippi*: afb. 2). Ook moest er een bres

van 75 meter in de stadsmuur worden geslagen waardoor de Hollanders naar binnen trokken. De graaf bepaalde dat de Gunterlingen weer in de stad mochten komen en dat zij hun bezittingen terug zouden krijgen.¹⁵

Willem IV kon tevreden zijn: hij had de bisschop en de stad een lesje geleerd. Zijn succes was van heel korte duur. Hij sneuvelde een paar maanden later bij een veldtocht tegen de Friezen en daarna ging de bisschop opnieuw zijn eigen koers varen, onafhankelijk van Holland. Ook de verdeeldheid in de stad kwam terug. In het najaar van 1345 werd er alweer in de straten gevochten.

Door de dood van de graaf stonden de Gunterlingen plotseling aan de kant van de verliezers. In januari 1346 werd Gijsbrecht IV, zijn oom Herman van Rijn, hun neef Johan Utenweerde en nog twee anderen het burgerschap ontnomen.¹⁶ Zij werden verbannen omdat zij de graaf hadden aangespoord de stad aan te vallen. In juni werd na hevige straatgevechten, waarbij sommige gevangengenomen Gunterlingen werden onthoofd, nog een groep van 300 Gunterlingen verbannen.¹⁷ Tot die groep behoorden twee andere ooms van Gijsbrecht, Heer Hendrik van Rijn, sinds 1339/40 proost van Sint Jan en een van de leiders van de pro-Hollandse factie, en Heer Pelgrim van Rijn, kanunnik van Sint Pieter. (Van de vier broers was Gijsbrecht III de enige die Gunter heette; Hendrik en Pelgrim gebruikten de naam van hun moeder, Van Rijn, en na 1328 deed Herman dat ook.) Heer Hendrik, zoon van Grote Ghise, staat op het oudste Nederlandse schilderij dat bekend is (afb. 4).

Er werden nog twee ooms van Gijsbrecht IV verbannen: Dirck I en Gerrit I de Bole, broers van zijn moeder. Dirck bezat kasteel Bolenstein in Maarsssen en Gerrit was een belangrijk rentmeester van de bisschop.¹⁸ De Gunters van Gunterstein en De Boles van Bolenstein zouden nog vaak aan dezelfde kant staan. Dat zij verwant waren, was tot nu toe niet bekend.

Afb. 3 Gerrit de Bole, zijn broer Dirck (van Bolenstein) en zuster Jutte, weduwe van Gijsbrecht III Gunter, kopen een kerkbank, 28 januari 1344. In regels 2 en 3 staat verrassend goed leesbaar 'Joncfrou Jutten synre zuster die ghisebrecht gunters wyf was om ene sone van Ghise. Die si beuade hebben en nider kerken oerbider ghelegheer sijn ene bankstede mit

Afb. 4 Anonieme meester, Calvarie van Hendrik van Rijn. Dit paneel, afkomstig uit de Janskerk in Utrecht, is het oudste schilderij uit de noordelijke Nederlanden. Hendrik was leider van de Gunterlingen, een zoon van Grote Ghise en een broer van Gijsbrecht III Gunter. Hij bidt hier bij het kruis tot Maria, aan wie Johannes de Evangelist hem voorstelt, om haar voorspraak bij haar zoon. (Coll. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, inv.nr. 519, foto Hugo Maertens)

De groep ballingen bestond, met één uitzondering, geheel uit familieleden.¹⁹ Die familierelaties zijn in de literatuur buiten beeld geraakt, waarschijnlijk omdat er zoveel verschillende toenames werden gebruikt in wat we nu als één familie zouden zien. Wie die namen als familienamen interpreteert, ziet de verwantschappen niet meer.²⁰ In 1355 verklaarde graaf Willem V de stad en de bisschop de oorlog. Dit keer werd Utrecht niet belegerd, maar Nijvelvelt, het kasteel van Steven van Zuylen, wel. Toen dat was verwoest, werd er vrede gesloten. Ook nu mochten de verbannen Gunterlingen weer terugkeren in de stad. Onder hen bevonden zich Gijsbrecht IV Gunter ‘van den Hogen Lande’ en zijn vijf verbannen ooms: Herman, Heer Hendrik en Heer Pelgrim van Rijn en Gerrit en Dirck de Bole.²¹ Hun activisme gaven zij zeker niet op: in 1361 was Heer Pelgrim de leider van het verzet van de kapittels tegen de bisschop.²² In 1362 laaide het conflict tussen de twee facties weer op. Gijsbrecht IV werd in 1369 opnieuw verbannen, nu voor 25 jaar. Toen hij zich toch binnen een mijl van de stad vertoonde, werd die periode verlengd tot 100 jaar.²³ Hij klaagde over zijn verbanning bij de graaf, die hem toestemming gaf zijn schade te verhalen op Utrechters. Dat deed hij onder andere in Dordrecht.²⁴ In 1370 vocht hij tegen de stad, maar hij mocht weer terugkomen bij de vrede van 1375 en werd in 1377 voor de vijfde en laatste keer sche-

pen. (Misschien woonde hij van 1369 tot 1375 op Gunterstein.) In 1378 kon de bisschop nieuwe gevechten in de stad alleen met grote moeite voorkomen.²⁵ Twee jaar later werd een groep van 90 Gunterlingen met hun vrouwen en kinderen voorgoed verbannen door de Lichtenbergers. Onder die bannelingen bevonden zich de Gunterverwant en oud-burgemeester Heer Gerrit III de Bole van Heemskerck, wiens oudoom Gerrit I de Bole al in 1346 was verbannen. Gijsbrecht V Gunter verloor zijn burgerschap.²⁶

De Gunters en hun bondgenoten zijn in de 14^e eeuw zes keer uit de raad gezet of verbannen uit de stad. Bij eerdere gelegenheden waren ze steeds na verloop van tijd teruggekomen in machtige posities. Maar na 1380 lukte dat niet meer. In 1384 werd bepaald dat aanhangers van de Gunterlingen niet verkiesbaar waren en zelfs dat trouwen met de bannelingen verboden was. In 1394 waren er opnieuw Gunterlingen betrokken bij gevechten in de stad, maar zij zaten niet meer in de regering.²⁷ Hun rol was uitgespeeld.

De twee Gunters, Gijsbrecht IV en V, hebben dat niet meer meegemaakt. Vermoedelijk hebben zij zich na hun verbanning in 1380 aangesloten bij de troepen van de graaf van Vlaanderen, die toen de steden die tegen hem in opstand waren gekomen probeerde te onderwerpen. Hij kreeg daarbij steun van edelen uit de noordelijke Nederlanden. In de jaren 1380-'82 belegerde hij Gent, de laatste stad die nog standhield, maar liefst drie keer. Bij een uitval van de Gentenaren, '*eruptione Gandenses*', werden vader en zoon Gunter in juni 1381 voor de stad gedood, met vele anderen, onder wie een groot aantal edelen.²⁸

Afb. 5 Aernout van Buchel (1565-1641) wist dat de Gunters in de 14^e eeuw verschillende wapens hadden gevoerd. Hij tekende voor Aernout Gunter, schepen in 1346, het leliewapen maar voor Gijsbrecht IV Gunter (van Gunterstein) het leeuwenwapen. (Van Buchel, z.j., afd. III, scan 253/316, detail)

Afb. 6 Het wapen van Gijsbrecht IV Gunter (van Gunterstein), 'Gunter van Hogelande', in een 17^e-eeuws wapenboek. Vanaf de 17^e eeuw werd meestal aangenomen – ten onrechte – dat de Gunters van Gunterstein in de 14^e eeuw het leliewapen hadden gevoerd. (HUA, Huis Hardenbroek 1010, 6705, p. 104, rechtsboven)

Na dit Vlaamse drama ging Gunterstein naar Petronella, een dochter van Gijsbrecht IV. Zij werd pas in 1386 met het kasteel beleend.²⁹ De belending aan de zuidkant werd toen aangegeven als land van Gerrit de Bole en zijn neef Laurens van Hamerstein.³⁰ Dat is intrigerend. Misschien bezat Gerrits vader, Johan I de Bole, al land op de rechteroever van de Vecht en kwam een deel daarvan, het kernterrein van Gunterstein, een stuk van zeven morgen, bij de Gunters door het huwelijk van zijn dochter Jutte met Gijsbrecht III en een aangrenzend deel via haar broer Dirck I bij haar neven Gerrit II en Frederic de Bole. Dan is het land waarop Gunterstein werd gebouwd, niet ingebracht door Hildegond van Rijn, zoals wel wordt aangenomen, maar door haar schoondochter Jutte en dan was niet Grote Ghise, maar zijn zoon Gijsbrecht III de bouwheer van Gunterstein.³¹ Dit is alleen een veronderstelling: over het begin van Gunterstein weten we nog niets met zekerheid.

Grote Ghises afstammelingen deden nog één keer van zich spreken. Hun verhaal eindigde zoals het bij hem was begonnen: met een doodslag en een verbanning. In 1388 werd Johan V de Bole, achterkleinzoon van Grote Ghise, door de buurspraak veroordeeld tot verbanning voor 100 jaar en een dag 'om dat hi Eerst van Wulven onsen borgher dood gesteken heeft'.³²

Dat de geschiedenis door de overwinnaars wordt geschreven heeft de reputatie van de Gunters en Gunterlingen geen goed gedaan. Niet lang na hun laatste verbanning, toen de positie van de Lichtenbergers onaantastbaar was, werd er een vertaling en uitbreiding van de Latijnse kroniek van Johannes Beke gemaakt. De anonieme auteur

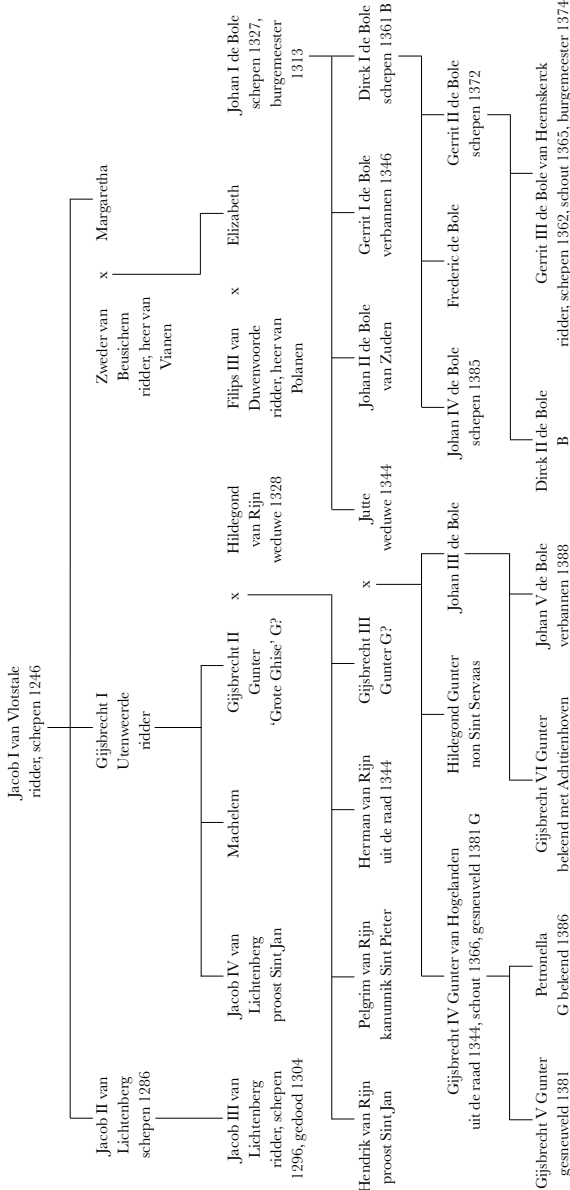
was zeer gekant tegen de Gunterlingen in zijn beschrijving van de Utrechtse conflicten in de 14^e eeuw. Zo werden in zijn versie de drie schepenen in 1304 niet gedood in een straatgevecht, maar koelbloedig geëxecuteerd door Lambert de Vries en zijn medestanders. In de processtukken van 1310 is daarover niets te vinden. Pas heel recent werd de partijdigheid van de auteur overtuigend aangetoond, zes eeuwen nadat hij zijn kroniek schreef en meer dan zevenhonderd jaar na de ‘moorden’ van 1304.³³

Het wapen van Gunterstein, in rood drie gouden lelies, dat te zien is aan de Vecht-zijde van het huis, herinnert nog aan de Gunters. Dat leliewapen werd in de 14^e eeuw inderdaad door sommige Gunters gevoerd; helaas nu juist niet door de Gunters van Gunterstein, maar wel, in een iets andere vorm, door hun grote tegenstanders Van Lichtenberg, die hen herhaaldelijk uit de stad hebben verdreven.

De grootvader van Grote Ghise, Heer Jacob van Vlotstale, en zijn afstammelingen voerden als wapen eerst een scepterrad. Een zoon van Jacob III van Lichtenberg ging in 1305 de lelies voeren, met een schulprand. Zijn neef Gijsbrecht II Gunter, die misschien de eerste eigenaar van Gunterstein was, voerde vermoedelijk nog het scepterrad, net als zijn broer Heer Jacob van Lichtenberg, proost van Sint Jan. Ook de vier zoons van Grote Ghise, onder wie Gijsbrecht III, mogelijk ook een eigenaar van Gunterstein, voerden dat wapen (afb. 1), in ieder geval nog in 1336. Daarna gingen zij drie leeuwen voeren, waarschijnlijk omdat zij leenmannen van de graaf van Holland waren geworden. Zo ontstond de situatie dat de Gunters en Van Lichtenbergs die pro-Hollands waren, de leeuwen voerden en andere Gunters en Van Lichtenbergs de lelies. Gijsbrecht IV, de eerste van wie vaststaat dat hij eigenaar van Gunterstein was, gebruikte het leeuwenwapen (afb. 5). Van zijn dochter Petronella, die in 1386 met Gunterstein werd beleend, is geen zegel bekend. Zij zal ook de leeuwen hebben gevoerd, zoals haar vader en haar volle neef Johan V de Bole.³⁴

Ik vermoed dat het leliewapen uiteindelijk overbleef als het enige Gunterwapen en dat toen het onjuiste idee postvatte dat de Gunters van Gunterstein het ook hadden gevoerd. In de 17^e eeuw was dat idee gemeengoed geworden. Alleen wie hun 14^e-eeuwse zegels kende, zoals Van Buchel en Booth, wist beter (afb. 5). Voor Gijsbrecht IV werd in minstens drie wapenboeken het leliewapen afgebeeld dat hij nooit had gevoerd (afb. 6). Wie het leliewapen koos als het wapen van Gunterstein, zal dan ook niet hebben beseft hoe vreemd die keus was: dat was niet het wapen van de Gunters van Gunterstein, maar van familieleden van wie zij veel te lijden hadden gehad. Gunterstein kwam in 1675 met de lelies op de wapenkaart van de ridderhofsteden. Misschien was dat waarom Magdalena Poulle het leliewapen in 1680/81 liet aanbrengen op het derde Gunterstein, het huidige huis.³⁵

Familierelaties: afstammelingen van Heer Jacob I van Vlotstale en van Johan I de Bole

Kastelen: B Bolenstein in Maarsse, G Gunterstein in Breukelen

Bron: Gunning, 2022

Noten

Alle genoemde archiefstukken bevinden zich in Het Utrechts Archief (HUA).

- 1 Manten, 2011 gaat als enige uitgebreid in op de Utrechtse conflicten waarbij de Gunters waren betrokken, maar zijn artikel bevat helaas veel onjuistheden.
- 2 Booth, 1842 (1648), p. 376. Burgemeester Dr. Cornelis Booth (1605-78) liet een beroemde verzameling historische aantekeningen en afschriften na, deels afkomstig van de genealoog Aernout van Buchel (1565-1641). Over de Gunters schreef hij: ‘van dit geslacht is gecomen Guntersteyn te Breukelen, en Gunterbergh’; verzameling Van Buchel-Booth 355, 165-183 registers met genealogische aantekeningen, 169, 426. De weduwe van Gijsbrecht II Gunter (‘Joncvrouwe Hildegont de grote Ghisen wyf was’) woonde in 1328 naast het stadskasteel Drakenburg van Frederik heer Wernerszn.; 355, 1-61 registers met afschriften van historische bescheiden, 1, 57. Dat zij en Frederik burenen waren, is saillant want haar man was betrokken bij de dood van Frederiks vader, Heer Werner Frederikszn. (zie noot 7)
- 3 Dat vijf Gunters Gijsbrecht heetten, heeft tot veel verwarring geleid; Gunning, 2022. Zo werd volgens Hensbergen, 1995, 212 niet Gijsbrecht IV, maar zijn grootvader Gijsbrecht II in 1346 verbannen. Die was toen al lang overleden: zijn vrouw was in 1328 weduwe (noot 2). In de recente literatuur zijn Gijsbrecht III en Gijsbrecht IV, zoon en kleinzoon van grote Ghise, één persoon geworden zodat er een generatie is verdwenen; Quarles, 1979, Manten, 2011 en Wikipedia over Gunterstein. Er bestaat een soortgelijke verwarring over de Jacobs: volgens Wikipedia over Lichtenberg was de Heer Jacob die in 1286 schepen was, ook degene die in 1304 werd gedood.
- 4 Omstreeks 1350 was dat al tienduizend, ondanks de grote pestepidemie van 1347-49. Smithuis, 2019, p. 11, 20. Volgens De Kam, 2020, p. 57 was de bevolking in 1300 zeventuizend.
- 5 Struick, 1981, p. 37.
- 6 355, 169, 427 nr. 24. De naam werd geschreven als Gysbert, Ghisebert, Ghisebrecht, Ghiselbert, Ghiselbertus.
- 7 Smithuis, 2019, p. 101-2. Burgers, 1991, p. 20 volgde ‘de Nederlandse Beke’ en suggereerde dat het in 1304 ging om een executie: ‘Op 31 maart 1304, de dinsdag na pasen, sloegen [Lambert de Vries en zijn medestanders] toe: zij doodden Gerard Vrenken voor diens eigen huis, en slaagden er vervolgens in om Jacob van Lichtenberg gevangen te nemen en op te sluiten in het huis Fresenburg. Daarna grepen zij nog Jacobs broer Willem van Rodenburg, samen met diens zoon en met heer Werner (Frederiksz.); ook dezen werden in het huis van De Vries opgesloten. Daarop werden de gevangenen ’s nachts via de achterdeur heimelijk uit het huis gevoerd, naar het Katharijneveld, alwaar Jacob van Lichtenberg en Werner Frederiksz. werden gedood.’
- 8 Smithuis, 2019, p. 72, De Kam, 2020, p. 59-62.
- 9 Smithuis, 2019, p. 101-2.
- 10 Burgers, 1991, p. 25-6.
- 11 Petronella en haar vader zijn de enige Gunters van wie vaststaat dat zij Gunterstein bezaten; voor Gijsbrecht II en III is dat alleen een vermoeden. De bewering dat Grote Ghise het kasteel rond 1300 heeft gebouwd (Wikipedia over Gunterstein), is gebaseerd op wat Booth ruim drie eeuwen later over Gunterstein noteerde: ‘1300 bekend, behorende door die van Gunter als ’t schijnt getimmert of gepossedeert’, Quarles, 1979, p. 9.
- 12 Smithuis, 2019, p. 92.
- 13 Rutgers, 1970, p. 32, Struick, 1981, p. 39. Quarles, 1979 vermeldde dat Gijsbrecht uit de raad werd gezet, maar niet dat die maatregel voor een hele groep gold en de opmaat was voor een oorlog. Manten, 2011, p. 48 dacht dat de verwijdering uit de raad alleen voor Gijsbrecht Gunter gold en de enige reden voor de oorlog was.
- 14 De Kam, 2020, p. 76.
- 15 De Kam, 2020, p. 82.

- 16 De Graaf, 2004, p. 119. Stadsbestuur van Utrecht 701, 387 Bisschop Jan van Arkel verklaart dat de zes, die de graaf tegen de stad hadden opgezet, een mijl buiten de stad gebannen en van hun burgerschap ontzet waren en dat hun aanhangers met verbanning bedreigd werden, 16 jan. 1346. Later werd er nog een andere reden genoemd: zij hadden de raad willen afzetten om het stadsbestuur over te nemen; De Kam, 2020, p. 92.
- 17 Smithuis, 2019, p. 98.
- 18 701, 586 registerboek van de Buurkerk, 36v; 28 jan. 1344, Gerrit de Bole, zijn broer Dirck en zuster Jutte, weduwe van Gijsbrecht Gunter, kopen een 'bancstede' van zeven voet (afb. 3). Bisschoppen van Utrecht 218-1, bijlagen, regestenlijst, 713 Gerrit de Bole en Henrik van Leeuwenberg pachten het rentmeesterschap aan deze zijde van de IJssel van de bisschop, 23 juni 1333. Domkapittel te Utrecht 216, 2885, 13 maart 1352, Jutte bestemt een rente van 25 pond voor een vicarie en heeft een zoon Johan de Bole. (Hij wordt in 1358 vermeld als Johan de Bole, zoon van Gijsbrecht Gunter, losse aanwinsten 802, 1353.) Dit gezin was politiek verdeeld: Dirck en Gerrit de Bole waren Gunterlingen, maar hun zoon en neef Johan IV kennelijk niet, want hij was nog in 1385 schepen.
- 19 De straf gold voor de vijf verwanten die in 1344 uit de raad waren gezet en voor Claes van den Putte (geen verwant).
- 20 Dit wordt uitgebreid besproken in Gunning, 2022.
- 21 Aurelius, 2011 (1517), 219v; De Beke, 1982 (circa 1393), p. 205. Het grondgebied van de stad buiten de muren, de Stadsvrijheid, was verdeeld in 15 buitengerechten, waaronder de heerlijkheid Hogelanden. Gijsbrecht IV is waarschijnlijk tijdelijk met dat gerecht beleend; Palmboom, 1991, p. 191-192.
- 22 Rutgers, 1970, p. 133, 225.
- 23 De Beke, 1982, p. 215.
- 24 Van Genderen, 2000, p. 113.
- 25 De Graaf, 2004, p. 119; De Kam, 2020, p. 107-8; 218-1, regesten 1000, zoen Holland-Utrecht met de voorwaarden waaronder Gijsbrecht Gunter daarin wordt opgenomen, 21 maart 1375.
- 26 701, 227 archief van de raad, 81v, 83v, 87v.
- 27 Gunters die geen Gunterlingen waren, konden wel in de regering komen: Dirck Gunter, die zegelde met het leliewapen, was vanaf 1387 zes keer schepen en Bartholomeus Gunter, die ook dat wapen voerde, was na 1380 nog vier keer schepen.
- 28 355, 169, 426 nr. 12. Mantén, 2011, p. 52 schreef dat Gunter IV door de graaf van Holland als zijn leenman 'onder de wapens [was] geroepen.'
- 29 Petronella bezat ook land in Lopik, een Amstelleen van 14 morgen; 355, 2, 97v en J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Amstel, 1236-1650', nr. 126, www.hogenda.nl/hogenda-leenkamers/?id=9620.
- 30 Dat zal Gerrit II zijn geweest. In 1418 werd zijn broer Frederic de Bole op die plaats in de belending genoemd; J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in het Sticht Utrecht, 1204-1649', nr. 7, www.hogenda.nl/hogenda-leenkamers/?id=9880. Gerrit en Frederic erfden allebei van Laurens, evenals Dirck I en zijn zusje Jutte; 355, 167, 237 nrs. 1, 7 en 14, Struick, 2001, k. 266. Johan II de Bole was een broer van Gerrit I en Dirck I en een oom van Laurens, schepen in 1399; 355, 174, 966, nr. 22 en 355, 10, 88. Gerrit I had ook land in Doorn; 355, 10, 118. In 1396 bezaten Johan II en Dirck I de Bole allebei land in de Otterspoorbroek; J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Nijenrode, 1352-1677', nrs. 169 en 170, www.hogenda.nl/hogenda-leenkamers/?id=9858.
- 31 Ik heb geen aanwijzing gevonden dat 'Hillegond van Rijn, afkomstig van Vroonhoeve De Poel in Breukelen' was (Wikipedia over Gunterstein). Het is zelfs niet duidelijk of haar familie, de Van Rijns uit Jutphaas, iets met de Van Rijns in Breukelen te maken had. Daarom betwijfel ik of het vermoeden van Mantén, 2011, p. 41 dat Hildegond het land van Gunterstein inbracht bij haar huwelijk, juist is.

- 32 701, 16.1, 117v; 'Op sinte Wilboorts avont' (6 november). De oorspronkelijke tekst: 'onsen borger ghewont heeft en aen die wonde ghestorven is', is doorgehaald.
- 33 Smithuis, 2019, p. 101-2, 166, 181; 'moorden': Van Genderen, 2000, p. 114.
- 34 355, 1, 83v; 84; 355, 169, 427 nr. 27; 355, 171, 616; 355, 10, 99v; 355, 12, 68v; 355, 10, 111v.
- 35 Afb. 6; Huis Hardenbroek 1010, 6698 wapenboek, voor 'Heer Gysbert Gunter' (het predicaat heer is onjuist); website CBG Centrum voor familiegeschiedenis; Manten, 2011, p. 42. Wapenkaart: Wikipedia over Ridderhofstad. Deze heraldieke kwestie wordt uitvoerig besproken in Gunning, 2022.

Literatuur

- Aurelius, Cornelius, *Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant, met die cronike der biscoppen van Utrecht (Divisiechroniek)*, 1517, ed. Aarnoud de Hamer, 2011 (resources.huygens.knaw.nl).
- Beke, Johannes de, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, ['de Nederlandse Beke', ca. 1393], ed. H. Bruch, RGP Grote Serie 180, 1982. (resources.huygens.knaw.nl)
- Booth, Dr. Cornelis, *Beschrijving van de Stad Utrecht*, 1648, heruitgave in *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, jrg. 8, 1842, p. 361-376; eerder herdrukt in het *Groot Placaatboek van Utrecht*, 1729.
- Buchel, Aernout van, z.j., 'Genealogieën van Noord- en Zuid-Nederlandse families', handschrift 1780 UB Utrecht. (digitaal Repertorium | Collectie Buchelius (Aernout van Buchel) (uu.nl))
- Burgers, J.W.J., 'Tussen burgerij en adel. De financiële, politieke en maatschappelijke carrière van de Utrechtse patriciër Lambert de Vries (ca. 1250-1316?)', *BMGN – Low Countries Historical Review*, jrg. 106, 1991, p. 1-32.
- Genderen, A.J. van den Hoven van, 'Op het toppunt van de macht (1304-1528)', in: R.E. de Bruin e.a. (red.), *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht*, 2000.
- Graaf, Ronald de, *Oorlog om Holland 1000-1375*, 2004.
- Gunning, Jan Willem, 'Utrechtse facties in de veertiende eeuw: Capulets en Montagues?', conceptartikel, 2022, verschijnt in *De Nederlandsche Leeuw*.
- Hensbergen, Kees, 'Gunterstein', in: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, 1995, p. 212-217.
- Kam, René de, *De ommuurde stad: geschiedenis van een stadsverdediging*, 2020.
- Manten, Arie A., 'De Middeleeuwse geslachten Van den Poel en Van Rijn en de hofstede De Poel te Breukelen', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 7, nr. 1, 1992, p. 43-59.
- Manten, Arie A., 'Twee nieuwe kastelen en drie doodslagen: Breukelen-oost in de vroege 14de eeuw', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 26, nr. 2, 2011, p. 35-51.
- Palmboom, E.N., *Het kapittel van Sint-Jan te Utrecht*, 1995.
- Quarles van Ufford, L.A., *Gunterstein: een ridderhofstad aan de Vecht*, 1969, heruitgave 1979.
- Rutgers, Dr. C.A., *Jan van Arkel. Bisschop van Utrecht*, Bijdragen XXXIV van het Instituut voor middeleeuwse geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, 1970.
- Smithuis, Justine, *Urban politics and the role of guilds in the city of Utrecht (1250-1450)*, proefschrift Leiden 2019.
- Struick, J.E.A.L., 'Om ijdel woorden wille', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1981, p. 35-60.
- Struick, J.E.A.L., 'Beeld van een Utrechtse familiegroep: Kockaerts, Fresingen en Pellencussen (1225-1482)', *De Nederlandsche Leeuw*, jrg. 118, 2001, kolom 261-269.

‘Ter stont ter neder geworpen en geraseert’

De verwoesting van Nijenrode en Gunterstein in 1511

Jan Willem Gunning

In 1511 werden twee kastelen in Breukelen, Nijenrode en Gunterstein, verwoest door Utrechtse burgers en Gelderse soldaten. Over die dramatische gebeurtenis en wat eraan voorafging is in de 19^e eeuw veel geschreven. Recente beschrijvingen zijn helaas zo summier dat zij vooral vragen oproepen, bijvoorbeeld waarom Gelderse troepen samenspannen met burgers van Utrecht.¹

Gelre wist zich in 1492 los te maken uit het verband van de Bourgondische gewesten en ging verder als een onafhankelijk vorstendom onder hertog Karel van Egmond. Het werd aangevallen door Filips de Schone, hertog van Bourgondië en zijn vader Maximiliaan van Oostenrijk, de latere keizer Maximiliaan I. In 1502 veroverde Filips een groot deel van Gelre. Daarmee begon de lange periode van de Gelderse oorlogen (1502-’43). Gelre werd gesteund door Groningen en de Ommelanden, Holland vocht aan de Bourgondische (Habsburgse) kant. Het Sticht hield zich lang afzijdig, maar de bisschop en de Staten steunden de Bourgondische zaak wel. Dat bracht hertog Karel ertoe om in 1508 het Oversticht te bezetten. Uiteindelijk raakte de stad Utrecht aan de kant van Gelre verwickeld in de oorlog, deels door een veel ouder conflict tussen de stad en IJsselstein. Ook de Vechtstreek kreeg te maken met de oorlog, Breukelen in korte tijd zelfs drie keer: in 1508, 1510 en 1511.²

Toen hertog Karel in 1508 Weesp en Muiden had ingenomen, werd Holland bedreigd. Frederik van Egmond (1440-1521), graaf van Buren en Leerdam en heer van IJsselstein, kreeg de opdracht om de Geldersen tegen te houden. Frederik trok hun samen met zijn zoon Floris (afb. 1) tegemoet en kwam daarbij door Breukelen.³ Willem Torck, heer van Nijenrode stelde zijn kasteel open voor de troepen van de twee Egmondens, als leenman van hun bondgenoot, de graaf van Holland. De eigenaar van Gunterstein, Hendrik de bastaard van Nijenrode, deed dat blijkbaar niet, hoewel ook hij een leenman van de graaf was. Gunterstein werd daarom door de Bourgondiërs ingenomen.⁴ Beide kastelen kregen een Bourgondische bezetting.

De soldaten die op Nijenrode werden gelegerd, zorgden voor veel overlast in de omgeving door plundering en brandstichting.⁵ Gunterstein kreeg veel te lijden van rondtrekkende Gelderse troepen die vanwege de Bourgondische bezetting dachten dat de kasteelheer een vijand van Gelre was. Zij stalen onder andere zijn paarden. Hendrik

van Nijenrode bevond zich toen op het slot Abcoude, zijn gezin op Gunterstein. Vanuit Abcoude vroeg hij de Staten van Utrecht:⁶

te willen helpen, dat ic weder bij mijnen perden comen mach ende bij de mijnen voirt blijven mach, also ik een Gesticht man ende een ondersaet bij[n], ende mij altijd gehouden hebbe als een goet Stichts man sculdich is te doen.

Twee maanden later schreef hij dat de Bourgondiërs nog steeds op het huis waren, maar dat Floris van Egmond inmiddels wel de ‘cappeteyn van mijn huys’, Hendrik de Vries, bevel had gegeven om Gunterstein te ontruimen. Ondertussen had zijn vrouw last van Gelderse soldaten:

Hierenboven is mijn huisvroy en saterdaghe voerleen, so zij van Vtrecht nae huys thuevuer [toevoer], hebben hoer [haar] die Ghelressen tselve benomen welk zij hadde, ende haer ghedreycht van dien avond te barnen [branden].

Kort daarna vertrokken de Bourgondiërs inderdaad en kreeg Hendrik zijn kasteel terug.⁷

Utrecht viel twee jaar later IJsselstein aan, de heerlijkheid van Frederik van Egmond, met soldaten verstoep in een turfschip. Die aanval werd afgeslagen. Kort daarna ondernam Frederik, opnieuw samen met zijn zoon, een actie tegen Gelderse troepen die zich in Breukelen bij Gunterstein bevonden.

Na afloop vroegen de burgemeesters van Utrecht aan Hendrik van Nijenrode wat er precies was gebeurd. Hij antwoordde (‘mynen bysonderen ende geminden vriden’) op 22 juli 1510 dat hij dat niet goed wist, want hij was toen niet op Gunterstein geweest.⁸ Van zijn vrouw en van de burens had hij later gehoord dat graaf Frederik met zijn zoon naar Breukelen was opgetrokken. Bij de brug over de Vecht lagen Gelderse soldaten. Toen die hoorden dat Frederik en Floris van Egmond in aantocht waren met een grote troepenmacht, verbrandden zij de brug. De Egmonden namen Gunterstein in en installeerden zich op het kasteel⁹; op eigen kosten, voegde hij eraan toe, denkkelijk om te voorkomen dat men in Utrecht zou denken dat zijn vrouw de Egmonden vriendelijk had ontvangen. Toen de Bourgondische aanvoerder Jacob van Bronckhorst (1460-1516), heer van Anholt, door Breukelen trok op weg naar de Hinderdam, sloten Frederik en Floris zich bij hem aan.¹⁰ Op Gunterstein lieten zij een kleine bezetting achter (acht of tien soldaten), onder bevel van Hendrik de Vries, die twee jaar eerder ook al op Gunterstein gelegerd was.

Letterlijk schreef Hendrik:

[de Egmondse kwamen] mit ganser macht van volck tot ander bruggen toe, daer die gereschen laghen, ende als sy vernamen den hoep comen, so hebez sy ofgebrant [afgebrand] die brugge voers. so nam die greef voers. [de eerder genoemde graaf van Buren] ende heren Florys synen zoen mit macht myn huys in want daer niemant op en was dan myn huysgesin optenwelken den greef van bueren gehouden heeft syn selfs cost ... toe den greef van Anholt tot broekelen quam van pueroyen¹¹ ende reysde voert na den hynderdam so is den greef van bueren mede voert gereyst ende heeft versont [bedacht?] henrick die vryes selfs acht off Thyen [tien] op myn huys the bliven ter tyt toe dat [totdat] hy hem anders lyet weten ende hebben oeck hoer selfs [ook hun eigen] cost gehouden.

Utrecht wist die achtergelaten soldaten te verjagen en Hendrik de Vries gevangen te nemen. Frederik van Egmond protesteerde op 11 december woedend bij de burgemeesters, schepenen en raad van Utrecht, dat zij De Vries 'schandelick' gevangen hielden terwijl hij, Frederik, toch niets dan vriendschap voelde voor de genadige heren van Utrecht, die hij heel beleefd 'onsen goede vrunden' noemde.¹²

Op actie volgde weer reactie. Floris van Egmond viel op 28 december 1510 de stad aan. De stadssecretaris noteerde later dat Floris

mit heercraft gecomen was aen de Weerde ende die ondersaten derbuuten [buiten de stadsmuur] beroeft [berooft] ende an brant gesteken had.¹³

De stad vroeg bijstand van de bisschop en schreef ook aan de hertog 'om hulp van ruterer ende knechten [ruiters en voetknechten] op onsen cost te moegen crygen'.¹⁴ Hertog Karel voldeed onmiddellijk aan dat verzoek. Dat Utrecht Gelderse troepen toeliet binnen de muren en hen betaalde, gaf aan dat de stad nu partij was: 'De stad Utrecht .. geraakte zoo doende ook gewikkeld in den oorlog van den Hertog van Gelre met MAXIMILIAAN, keizer van Rome.'¹⁵

Drie maanden later, op 26 maart 1511, trok een grote groep burgers van Utrecht, vooral steenbickers en metselaars, samen met de Gelderse hulptroepen naar Breukeken. Nijenrode en Gunterstein, als Hollandse lenen in Gelderse ogen vijandelijk bezit, werden aangevallen, ingenomen en met de grond gelijk gemaakt. Willem Torck werd gevangen genomen op Nijenrode en meegevoerd naar Utrecht.¹⁶ Het werd hem zwaar aangerekend dat hij in 1508 zijn kasteel had opengesteld voor de Bourgondische troepen.¹⁷ Hij was een volle neef van Floris van Egmond en ook van Willem de bastaard van IJsselstein, die verantwoordelijk was voor de plundering en brandstichting in 1508. Dat zal zijn zaak geen goed hebben gedaan. Maar zijn leven werd gespaard, mede dankzij de voorspraak van de latere paus Adrianus VI.¹⁸ De bejaarde eigenaar van Gunterstein bleef ongemoeid.¹⁹

Recente archiefvondsten geven meer informatie over de verwoesting van de twee kastelen. Dat er na vijfhonderd jaar nog iets nieuws te vinden was, kwam als een verassing.

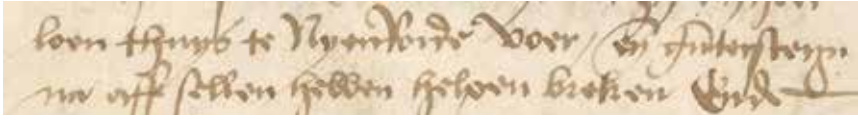

Afb. 1 Jan Gossaert, Floris van Egmond (1469-1539), 1519. (Coll. Mauritshuis)

De aanval op Breukelen was bepaald geen wilde actie. De verwoesting van de twee kastelen was besproken in de Utrechtse raad en de beslissing was keurig opgeschreven als raadsbesluit.²⁰ Utrecht was sinds 1304 een gildestad: de 21 gilden kozen de raad en alle burgers, ook de rijksten, waren gildebroeders. In het ‘Raads Dagelijksch Boek’ staat dat het werk zou worden uitgevoerd door

die gildbrueders vander steenbicker gilde bynen [binnen] onse stadt en oick alle metselaers die mitten truyssel [takel] wercke en alle opperknechten in andere gilden...

Die mannen moesten eerst Nijenrode en dan Gunterstein afbreken (afb. 2). Zo lang zij bezig waren met die opdracht van de stad, mochten zij voor niemand anders werken.

Afb. 2 De raad van Utrecht besluit in 1511 dat gildebroeders '... thuyt te NyenRoide voer en guntersteyn / na aff sellen hebben breken ...' (HUA, 701, 13.17, 165v, detail)

Alle andere gilden moesten elk een man vrijmaken of inhuren om te helpen totdat het werk af was: 'ter tyt toe dattet gedaen zij'. Dat duurde vier dagen en toen stond er van de twee kastelen weinig meer overeind. De stenen die nog bruikbaar waren, werden meegenomen naar Utrecht voor hergebruik in de stadsmuur, die bij de aanval van Floris van Egmond was beschadigd. Zes weken later bezocht hertog Karel Utrecht.²¹ Hij zal tevreden geweest zijn dat de graaf van Holland nu zijn twee kastelen in Breukelen kwijt was. Willem Torck protesteerde na afloop bij de Staten van Utrecht over de plundering van Nijenrode. Een concept van zijn klacht in het huisarchief is verloren gegaan.²² Nu blijkt dat het Utrechts Archief een kladversie van een ander protest bezit.²³ Hendrik van Nijenrode was natuurlijk verbolgen over de verwoesting van zijn Gunterstein. Hij liet het er niet bij zitten. Kennelijk heeft hij eerst geprobeerd zijn schade te verhalen op de stad Utrecht. Toen dat niets opleverde, zocht hij het hogerop, bij zijn leenheer. Hij schreef een concept voor een smeekbede, een 'suppliantie', aan Karel V (afb. 3), toen nog de 11-jarige aartshertog van Oostenrijk en prins van Spanje.²⁴ Karel zou pas later koning van Spanje (1516) en keizer (1519) worden, maar hij was al graaf van Holland (1506) en daarmee Hendriks leenheer, want het kerngebied van Gunterstein was een Hollands leen.

Hendrik stelde zich in zijn smeekbede aan de jonge prins voor als 'de onderdanige heer vazal henrick de bastart van nyenrode' en benadrukte allereerst hun feodale band:

dat hij heer suppliant van uwe genade als grave van Holl[an]t tot een onversterflycken erfleen²⁵ houdend is een huys gheheeten Guntersteyn met zeven marghen²⁶ land waer voirs. [voorzegd, eerder genoemd] huys op staet gelegen inden geweste van utrecht in de kerspel [parochie] van breuckelle inden proestdye gerechte [proostdijgerecht] van sinte pieters te utrecht.

Vervolgens schreef hij dat het de stad Utrecht

heeft .. belieft .. inne te nemen voirs. [het eerder genoemde] huys en hebben tzelfde ter stont ter neder geworpen en geraseert [geslecht, met de grond gelijk gemaakt] .. alleenlyck (als hy suppliant vermoet) om dat men tzelfde huys van uwer genade als grave van holl[an]t te leene houdende is.

Door dat Utrechtse geweld had Hendrik

boven drie dusent gouden guldens scaede geleden .. en [is hij] daerom genouch bedorven [ongelukkig] en verbijsert.

Hij kon 'om te coemen tot reparatie en beteringhe van de scaede' aan niemand anders 'hulp, troost of bijstant' vragen

dan alleen aan uwe genade als zijn gerechtighe leenheer [en hij] bidt en verzouckt daerome zeer oetmoedelycke .. dat uwer genade bereid zij den voornoem[den] suppliant als leenheer voir te staene op dat hij mach menen tot restitutie van synen grooten scaeden .. brieven an de stad van utrecht sulen willen doen.

Afb. 3 Bernhard Strigel, Keizer Maximiliaan I en zijn familie, waarschijnlijk 1520, detail: Karel V (1500-'58). (Coll. Kunsthistorisches Museum, Wenen)

En anders 'dat uwe genade als leenheer' hem dan 'soudt moeten verlenen andere hulp'. Hoe Hendrik uitkwam op dat mooi ronde bedrag van *f* 3000, vermeldde hij niet.

Het is interessant dat hij schreef over 'reparaties': misschien was Gunterstein toch niet helemaal 'geraseert'.

Of deze smeekbede werkelijk is verstuurd, weten we niet, laat staan of Hendrik schadeloos is gesteld. Waarschijnlijk is dat niet, want Gunterstein werd pas na zijn dood (1518) herbouwd door zijn zoon Gijsbrecht van Nijenrode.

Noten

- 1 Quarles, 1979, p. 10-11; Postma, 1984, p. 11; Manten, 1999, p. 163-4.
- 2 In de literatuur wordt het afbranden van de brug van Breukelen en het gevecht in 1510 alleen door Muller, 1887, p. 210 vermeld. De Geer, 1851, p. 47 dacht ten onrechte dat Gunterstein van eind 1508 tot de verwoesting in 1511 'in het rustig bezit van zijn heer' bleef.
- 3 De Geer, 1851, p. 55-56. Floris van Egmond, bijgenaamd Fleurken Dunbier, was van 1507 tot 1511 stadhouder van het door de Habsburgers veroverde deel van Gelre. Hij was een achterneef van zijn tegenstander hertog Karel van Egmond.
- 4 Het eerste Gunterstein, een 14^e-eeuws kasteel. Van Wijck, 1850, p. 254; De Geer, 1851, p. 46-47.
- 5 De Geer, 1851, p. 56-57, Verburgt, 1917, p. 48, Manten, 1999, p. 163. In antwoord op brieven van de bisschop en de Staten over de plunderingen en brandstichting antwoordde Willem de bastaard van IJsselstein, die het bevel voerde over de soldaten op Nijenrode, dat wat zijn troepen hadden meegenomen (o.a. bedden en lakens vanwege de naderende winter), alleen maar geleend was en teruggegeven zou worden zodra hij daartoe opdracht kreeg. Deze Willem van IJsselstein was een halfbroer van Floris van Egmond.
- 6 Brief van 2 augustus 1508. Twee weken later kwam hij op de zaak terug en vroeg hij de Staten om bij de hertog van Gelre aan te dringen op het teruggeven van zijn paarden. Hij vroeg ook de bisschop om hulp. Hertog Karel bestreed vervolgens Hendriks bewering dat hij nooit iets tegen de Geldersen had ondernomen. Brieven gepubliceerd door Van Wijck, 1850, p. 254, 258, 262-3.
- 7 Van Wijck, 1850, p. 269-270. Op 1 november 1508 schreef Hendrik dat hij Gunterstein weer terug had. Volgens Manten, 1999, p. 163-164 nam hertog Karel in 1508 Gunterstein in, werd Hendrik gevangengenomen door Utrechters vanwege zijn Habsburgse gezindheid en maakte hij het huis 'neutraal' na het vertrek van de Geldersen. Ik heb niet kunnen vinden waarop hij die beweringen baseerde.
- 8 Het Utrechts Archief (HUA), Verzameling van Buchel-Booth 355, 113 Aantekeningen betreffende riddershofsteden in het Nedersticht, omslag Gunterstein, copie van een brief van Hendrik de bastaard van Nijenrode aan de burgemeesters van Utrecht, 22 juli 1510. Hij ondertekende als 'Heynrick van Nyenroede bastert'. Nadat ik deze brief met moeite had ontcijferd, ontdekte ik dat hij al lang geleden was gepubliceerd, in een iets andere transcriptie: Muller, 1887, p. 209-210.
- 9 Dat Gunterstein moest worden ingenomen, lijkt onwaarschijnlijk want er waren geen verdedigers op het huis. Vermoedelijk bedoelde Hendrik dat de Egmondse de Geldersen bij de brug hadden verdreven.
- 10 Jacob van Bronckhorst, heer van Batenburg en Anholt was bevelhebber aan de Habsburgse kant.
- 11 Hij zal van slot Loevestein bij Poederloijen zijn gekomen. Hij was geen graaf.
- 12 Muller, 1887, p. 211-213.
- 13 Muller, 1887, p. 215.
- 14 Muller, 1887, p. 218.
- 15 De Geer, 1861, p. 164.
- 16 Bosch, 1846, p. 24, 30, De Geer, 1851, p. 57. Volgens Manten, 1999, p. 164 werd Gunterstein in 1511 ingenomen en afgebroken door 'Utrechtse krijgslieden'. Dat is niet juist.
- 17 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Frederik en Floris van Egmond getuigden tot zijn verdediging dat Willem als leenman van de graaf van Holland verplicht was tot die openstelling.
- 18 Frederik van Egmond, de vader van Floris van Egmond en van Willem de bastaard van IJsselstein (noot 5) was een broer van Willem Torcks moeder, Margaretha van Egmond. Willem Torck had overigens niets te maken met de aanval van Floris van Egmond op de stad. Bosch, 1846, p. 30 vermeldt de voorspraak van Adriaan VI.
- 19 Volgens De Geer, 1851, p. 47 was hij 84 toen hij in 1518 overleed.
- 20 HUA, Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577, 701, 13.17 resoluties van de raad 1504-1512, 165v; ook vermeld door Anon., 1837, p. 410.

- 21 De Geer, 1861, p. 166.
- 22 Een oude inventaris van het huisarchief vermeldde een ‘Supplicatie van Willem Turk aan de staten van Utrecht tot herstel van de plundering van Nyenrode’; De Geer, 1851, p. 58. Torck werd vaak als Turk geschreven.
- 23 Hendrik was een volle neef van Jan III van Nijenrode, Willems schoonvader. De twee kasteelheren zullen hun protestacties wel hebben gecoördineerd.
- 24 HUA, 355, 113, omslag Gunterstein, concept-suppliantie van Hendrik de bastaard van Nijenrode aan zijn leenheer, de latere Karel V. Dit stuk behoorde tot de beroemde verzameling van de Utrechtse burgermeester Dr. Cornelis Booth (1606-1678). Hij schreef er een notitie op die verwees naar het raadsbesluit (noot 20).
- 25 Een onversterfelijk leen kon zowel op mannen als vrouwen overgaan.
- 26 Een morgen was gelijk aan ongeveer 0,8 hectare.

Literatuur

- Anon., ‘Ridderhofstad Nyenrode’, *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, jrg. 3, 1837, p. 397-412.
- Bosch, L.E., ‘De oorlog van Utrecht met IJsselstein, 1511’, *Utrechtse Volksalmanak*, 1846, p. 22-34.
- Geer, J.J. de, *Proeve eener geschiedenis van het geslacht van Nyenrode. Uit oorspronkelijke stukken bewerkt*, Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vierde deel, eerste stuk, 1851. (digitaal: google.books)
- Geer, J.J. de, *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der provincie Utrecht. Uit de oorkonden bewerkt*, 1861.
- Manten, Arie A., ‘Breukelen en omgeving van 1000 tot 2000’, *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 14, 1999, p. 153-218.
- Muller Fz., S., ‘Over de twisten der stad Utrecht met de heeren Van Ysselstein in 1510 en 1511’, *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, jrg. 10, 1887, p. 208-226. (digitaal: resources.huygens.knaw.nl)
- Postma, E.B.J., *Kasteel Nijenrode*, Nederlandse Kastelen Stichting, Nieuwe Reeks, deel 2, 1984.
- Quarles van Ufford, L.A., *Gunterstein: een ridderhofstad aan de Vecht*, 1969, heruitgave 1979.
- Verburgt, J.W., ‘De Ridderhofstad Gunterstein, in het bijzonder als woonplaats van Johan van Oldenbarneveldt, Raadpensionaris van Holland’, *Jaarboekje Nijfartake* 1917, p. 45-83.
- Wijck, A.M.C. van Asch van, *Archief van kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Nederland, meer bepaaldelijk van Utrecht*, deel 1, 1850.

Utrecht op zijn kop

Een cartografische kijk op het Rampjaar 1672

Alex Bunjes

Op de tentoonstelling ‘Moord en Brand! Slot Zuylen en Rampjaar 1672’ op Slot Zuylen hing een bijzondere kaart.¹ Toen Juliëtte Jonker zag dat ik die in bruikleen had gegeven, was haar eerste reactie: ‘Daar schrijf je toch wel een artikel over voor het *Jaarboekje Nijfstarlake 2022*?’

Inleiding

Utrecht staat op zijn kop. Wie onderstaande kaart voor het eerst ziet, krijgt mogelijk een wat ongemakkelijk gevoel; het zuidwesten ligt boven en het noordoosten beneden. De ligging van steden als Amsterdam, Utrecht en Amersfoort ten opzichte van elkaar is anders dan we gewend zijn. Het vraagt even tijd om je te oriënteren.

Ook in geopolitiek opzicht toont deze kaart een situatie waarin Utrecht op zijn kop staat. De Republiek der Verenigde Nederlanden was ondanks interne tegenstellingen² en oorlogen met omliggende landen een welvarende natie. In de internationale wateren speelde de Republiek een dominante rol en dankzij handel en koloniën werden tijdens de Gouden Eeuw grote rijkdommen verzameld. Dat wekte wreveld en jaloezie op bij omliggende landen. Bovendien, ‘Lodewijk XIV zag de Republiek als obstakel dat uit de weg moest worden geruimd als hij de Spaanse Nederlanden in bezit wilde nemen hij voelde zich uitgedaagd en beledigd door de Nederlanders.’³

Uit het samenspannen van Karel II, de koning van Engeland, en de ‘zonnekoning’ Lodewijk XIV⁴ bleek hoe diep verankerd die irritatie was. In 1670 sloten zij het *Geheime Verdrag van Dover* om gezamenlijk de oorlog te verklaren aan de Republiek. Het tijdstip daarvan zou door Lodewijk XIV bepaald worden. In 1672 was het zover. Op 6 en 7 april 1672 verklaarden Frankrijk en Engeland de oorlog aan de Republiek. Dat kwam niet goed uit. Militair gezien stond de Republiek in de tweede helft van de 17^e eeuw niet sterk. ‘Twintig jaar van passiviteit was genoeg om alle vaardigheden, strijd lust, routine en organisatie die in de Tachtigjarige Oorlog waren opgebouwd, uit het militaire apparaat te laten wegsijpelen’.⁵

Frankrijk en Engeland wilden de Republiek in korte tijd verslaan. Op zee wist Michiel de Ruyter de Engelse vloot vooralsnog tegen te houden. De opmars over land van Lodewijk XIV met zijn bondgenoten, de bisschoppen van Münster en Keulen, bleek minder makkelijk te stoppen:

Het Franse leger was sterk, goed getraind en sterk uitgebreid in de jaren voorafgaand aan het Rampjaar. Bovendien, de Franse soldaat had een reputatie van wreedheid en bandeloosheid. Waar Franse manschappen ook hadden gevochten, overal waren grootschalige plunderingen en massale verkrachtingen de regel. Vaak gingen die gepaard met een collectieve razernij, waarin complete dorpen en stadswijken in vlammen op gingen en een bloedbad onder de burgers werd aangericht.⁶

Een uitgebreide beschrijving van het Rampjaar is te vinden in ‘Aanteekeningen omtrent de oorlogsgebeurtenissen van 1672’ door Andries Schoemaker (1660-1745). In 1923 verscheen hierover een kort artikel in het *Jaarboekje Nijfharlaken* en in 2022 verscheen een hertaling van de ‘vier schriftjes van het Rampjaar’ van Andries Schoemaker.⁷ In het eerste schriftje komen ervaringen en belevenissen van de inwoners van steden en dorpen in de provincie Utrecht tot leven.⁸

De Russische inval in Oekraïne 350 jaar later op 24 februari 2022 vertoont overeenkomsten met de Franse inval; in het bijzonder ten aanzien van de denkwijze van de met expansiedrift vervulde leiders, die dachten hun tegenstanders in korte tijd te kunnen overwinnen. Voor beiden bleek de werkelijkheid weerbarstiger en de tegenstand groter dan verwacht. Na zeventien maanden moest Lodewijk XIV zich onverrichter zake terugtrekken. Of dat bij Poetin ook zo is, zal de geschiedenis leren.

De kaart

De kaart toont de situatie in Utrecht eind 17^e eeuw; werd met de hand ingekleurd en van een lijst legenda voorzien. De kaart is gebaseerd op een overzichtskaart van Holland en Utrecht door Balthasar Florisz. van Berckenrode (1591/92-1644) die in 1621 door Willem Jansz. Blaeu werd uitgegeven. De onderhavige wandkaart van Visscher en Romeyn de Hooghe werd in 1651, 1656 en 1682 uitgegeven.⁹ Dat het inkleuren van de kaart na 1682 zou hebben plaatsgevonden, lijkt weinig waarschijnlijk. Vermoedelijk is de kaart dus ingekleurd op een kaartstaat uit 1651 of 1656.

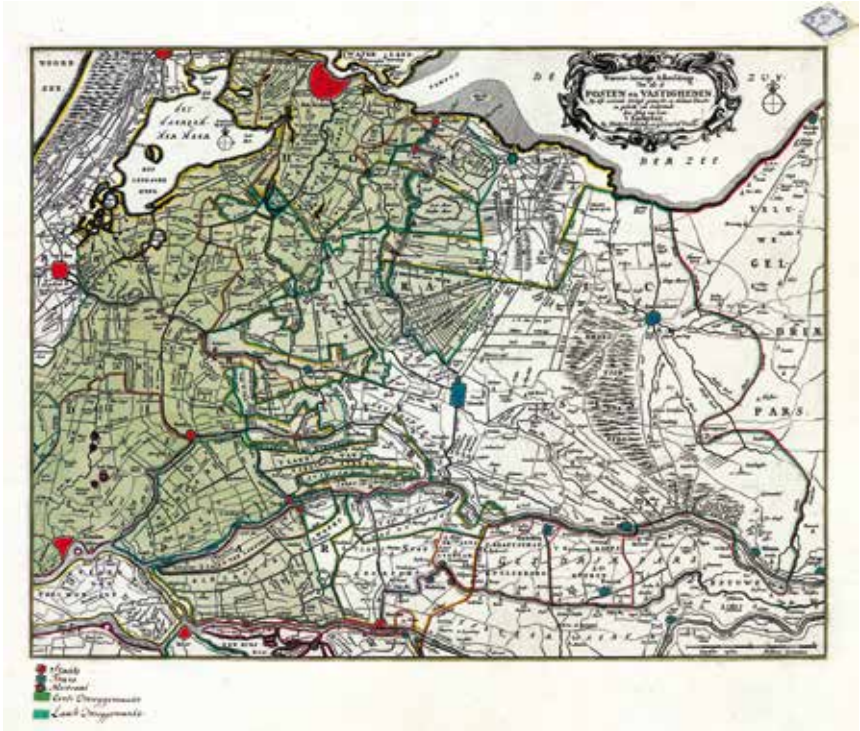
Interessant op deze kaart zijn de ingekleurde steden (al dan niet door de Fransen bezet), de posten en sterkten, de landscheidingen, de inundaties en de Oude Hollandse Waterlinie. Het is niet bekend wanneer en door wie de kaart is ingekleurd. Ook is niets bekend over de wijze van gebruik. Dit artikel beoogt enige duidelijkheid te verschaffen over de vragen ‘welke periode in het rampjaar had de bewerker bij het inkleuren

Afb. 1 Ultraiectini Domini Tabula multo aliis auctor et correctior per Nic: Visscher; R. de Hooghe fecit, met inkleuring. (Coll. auteur)

voor ogen' en 'wat zeggen de inkleuringen en aantekeningen in de legenda over het mogelijk gebruik van de kaart'. Degene die de kaart inkleurde heeft onderaan de kaart een lijst legenda toegevoegd; die blijkt een instructieve leeswijzer.

Het inkleuren van een kaart over het Rampjaar blijkt overigens niet uniek te zijn. Omstreeks 1700 werd een kaart door Johan van Loon (ca. 1612-'86) uitgebracht, de 'Naeuw-keurige afbeelding van alle de posten en vastigheden by dese weerende oorlogh gemaect, in Holland, Utrecht en gedeelte van Gelderlandt'.¹⁰ De Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevat een versie van deze kaart die op vrijwel dezelfde wijze is ingekleurd¹¹ als de kaart van Nic. Visscher. Een groot verschil is dat in de kaart

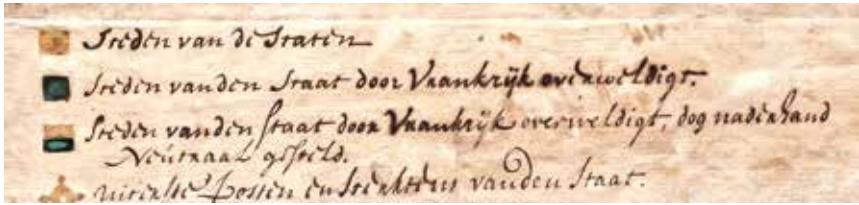

Afb. 2 Nieuw-keurige afbeelding van alle de posten en vastigheden, by dese weerende oorlogh gemaect, in Holland, Utrecht en gedeelte van Gelderlandt, door Johan van Loon, met inkleuring. (Coll. Beeldbank UvA)

van Nic. Visscher de forten en sterkten met goud zijn ingekleurd, terwijl die in de kaart van Johan van Loon rood zijn gekleurd. Aangezien de kaart van Johan van Loon omstreeks 1700 gepubliceerd is, kan die pas daarna zijn ingekleurd.

Legenda

In de legenda komen achtereenvolgens de steden, forten en versterkingen, landscheidingen en inundaties aan de orde. De linkerkant bevat informatie over steden en posten en sterkten.

Afb. 3a Legenda Ultrajectini Domini Tabula, links.

Met goud ingekleurd zijn de ‘Steden van de Staten’.

Dit zijn de steden Nieuwpoort, Schoonhoven, Oudewater, Weesp, Muiden, Amsterdam (van linksboven naar rechtsonder op de kaart).

Blauwgroen ingekleurd zijn de ‘Steden van den Staat door Vrankrijk overveldigt’.

Dit zijn de steden Rhenen, Buren, Wijk bij Duurstede, Culemborg, Amersfoort, Utrecht, Woerden en Naarden.

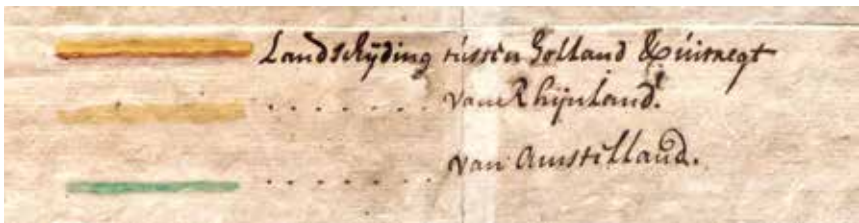
Gedeeltelijk met goud en gedeeltelijk blauwgroen ingekleurd zijn de ‘Steden van den Staat door Vrankrijk overveldigt, dog naderhand Nieuwaal gesteld’.

Dit zijn de steden Asperen, Leerdam, Vianen, IJsselstein en Montfoort.

Met goud gekleurd zijn de ‘Uiterste Posten en Sterkten’ van den Staat.

Dit zijn de forten en versterkingen aangeduid met een gouden stip. Op de kaart zien we posten en sterkten bij de Goerjanverwellesluis, Wiericke, Nieuwerbrug, Wilnis, Demmeriker Zuwe, Nieuwersluis, Vreeland, Overmeer, Hinderdam en Uitermeer.

Naast genoemde steden worden in het midden van de legenda de landscheidingen weergegeven.

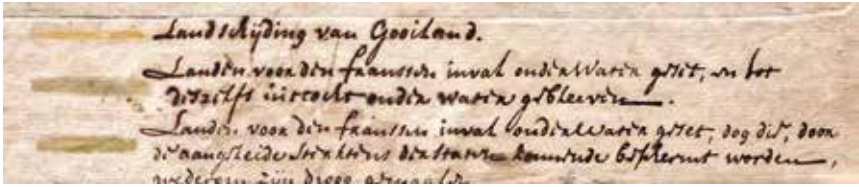
Afb. 3b Legenda Ultrajectini Domini Tabula, midden.

Goud en rood gekleurd is de ‘Landschijding tusschen Holland en Utrecht’.

Geel gekleurd is de ‘Landschijding van Rhijnland’.

Groen gekleurd is de ‘Landschijding van Amstelland’.

De rechterkant bevat informatie over een landscheiding en over inundaties.

Afb. 3c Legenda *Ultraiectini Domini Tabula*, rechts.

Licht geel gekleurd is de 'Landschijding van Gooiland'.

Groen gekleurd zijn de Landen voor den Franssen inval onder Water geset, en tot deszelfs uittocht onder water gebleeven'.

Deze landen omvatten een deel van de Oude Hollandse Waterlinie.

Bruin gekleurd zijn de 'Landen voor den Franssen inval onder Water geset, dog dit door de aangezeide Sterkten ders Staten kannende beschermt worden, wederom zijn droog gemaect'.

Deze landen zijn gelegen in de Gelderse Valleï.

In de legenda ontbreekt (of is niet zichtbaar vanwege de lijst) de aanduiding van heel lichtblauw gekleurde gebieden.

Dit zijn de inundaties aan beide zijden van de Vecht en ten zuiden van Utrecht (op de kaart boven Utrecht).

De steden en het verloop van de oorlog

Bij de steden wordt onderscheid gemaakt tussen de steden die al of niet door de Fransen werden bezet.

*De 'gouden' steden*¹²

Er zijn zes Steden van de Staten, met goud (goudverf of bladgoud) ingekleurd, die niet bezet zijn op het moment van inkleuring. Al heeft Lodewijk XIV geprobeerd ze blijvend te veroveren, het is hem niet gelukt. Het zijn de steden Nieuwpoort, Schoonhoven, Oudewater, Weesp, Muiden en Amsterdam (hier zijn beide kaarten gelijk; op de kaart van Johan van Loon zijn de steden rood gekleurd).

Nieuwpoort en Schoonhoven liggen tegenover elkaar aan de Lek en speelden allebei een belangrijke rol bij het inunderen van de landerijen tijdens de opbouw van de Oude Hollandse Waterlinie. In Schoonhoven was het Staatse leger vanaf juni 1672 bezig met de opbouw van de verdedigingslinie. Door het Franse leger zijn ze niet bezet geweest.

Oudewater werd in juni 1672 wel door de Fransen bezet. Echter, enkele weken later vertrokken de Fransen weer. De stad werd daarop ingenomen door het Staatse leger.

Op weg naar Amsterdam kozen de Fransen, na de capitulatie van Naarden, de steden Weesp en Muiden als doelwit. Ondanks verscheidene pogingen is het hen niet gelukt deze te bezetten; het ultieme doel Amsterdam zou niet bereikt worden.

De 'blauwgroene' steden

Op de kaart zijn acht Steden van de Staten aangegeven als door *Vrankrijk overveldigt* (blauwgroen ingekleurd). Dat zijn de steden Rhenen, Buren, Wijk bij Duurstede, Culemborg, Amersfoort, Utrecht, Woerden en Naarden (ook hier zijn beide kaarten gelijk).

Lodewijk XIV maakte met zijn grote legermacht een snelle opmars. Op 14 juni 1672 werd Arnhem ingenomen en¹³

Rhenen, Wyk te Duurstede, Amersfoort, Kuilenburg, Vyanan, Woerde, enz. wierden binnen ene maand bemagtigt. Men kan hier uit wel begrypen dat niet eene van deze steden wel versterkt is geweest, en geene bezetting inhad die de minsten wederstand kon bieden, by mangel van moed en bekwaamheid.

Ook Utrecht kon geen weerstand bieden. 'De Prins van Oranje quam er de 16. van Junius in, en trok er daags weder uit, zynde niet in staat om de Franschen nog in, nog buiten de stad, te weerstaan'. Utrecht gaf zich over en de Fransen bezetten de stad en vervolgden hun allesverwoestende krijgstoet. Al snel werd Naarden aangevallen:

Op 20 juni 1672 verschijnt een legergroep van ongeveer 160 Franse ruiters voor de poorten van Naarden. Het Staatse garnizoen vlucht onmiddellijk, net als een deel van de stadsbestuurders, die de sleutels van de stad op de brug bij de stadspoort neerleggen. De overgebleven stadsbestuurders laten de Franse dragonders binnen terwijl de stad nog niet is overgegeven aan de Franse bevelhebber.¹⁴

Na de capitulatie van Naarden werd gepoogd Muiden aan te vallen. Dat is niet gelukt. De troepen van het Staatse leger hebben twee pogingen ondernomen om de blauwgroen gekleurde steden te bevrijden van de Fransen; het lukte hun niet. De Republiek bleek in de zomer van 1672 de totale ineenstorting nabij.¹⁵

De strijd om Woerden heeft veel voeten in de aarde gehad.¹⁶ Drie maanden na de capitulatie van Utrecht werd Woerden ingenomen. Op 11 en 12 oktober 1672 vielen de troepen van het Staatse leger vanuit verschillende kanten aan. Een hevige veldslag bij Kruipin volgde en de pogingen van de Staatse legers om de Fransen te weerstaan mislukten. Meer dan in totaal zesentwintighonderd soldaten sneuvelden (meer dan de helft van de totale legersterkte van de Fransen en de Hollanders). Het werd een van de grootste veldslagen in het land. Een groot deel van Woerden werd verwoest en een één jaar durend schrikbewind volgde.

In november 1673 zou er een einde aan de bezetting van Woerden komen na het betalen van *f* 15.000. Dit was kort nadat in september 1673 Naarden zou worden heroverd: 'De Stad wierd op den 12 September belegert, en zeven dagen later bemagtigt'.¹⁷

Buiten de steden om werden intussen veel dorpen in en rond de Vechtstreek aangevallen, beroofd en al of niet geheel verwoest. Zoals bijvoorbeeld Loenen, Kockengen, Harmelen, Vleuten, Vreeland, Nigtevecht, Abcoude, Baambrugge, Loosdrecht, Ankeveen, 's-Graveland, Breukeleven en Maarsseveen.¹⁸

De 'goud-blauwgroene' steden

Tevens zijn er vijf steden van de Staten die zowel goud als blauwgroen zijn ingekleurd. Dit zijn de steden Asperen, Leerdam, Vianen, IJsselstein en Montfoort. Ook deze steden werden aangevallen en bezet door de Fransen. (Op de kaart van Johan van Loon zijn de steden rood-blauwgroen gekleurd; beide kaarten zijn niet gelijk; op de kaart van Johan van Loon wordt Montfoort aangegeven als een 'Staatse' stad.) Asperen werd verwoest en het kasteel opgeblazen.¹⁹ Ook Leerdam werd bezet.

De inwoners trachtten het geweld van de Fransen te weren en meer plunderingen en verwoestingen te voorkomen door het aannemen van neutraliteit. Zij richtten zich tot de Prins van Oranje, die op grond van familierelaties speciale banden had met deze steden. Vanuit zijn hoofdkwartier in Bodegraven stelde de Prins van Oranje in oktober en november van 1672 aktes van neutraliteit op voor de verschillende steden. Deze aktes werden ook door de Fransen ondertekend.

Dat het daardoor rustig werd, kan echter niet gezegd worden. In Montfoort vertrekken de Fransen in november 1672, maar pas na het uitpersen van de bevolking en verwoesting van de hoofdburcht van het kasteel aldaar.²⁰ Zoals vaker voorkwam, werden afspraken niet nagekomen of bleef men onderhandelen over de voorwaarden, bij IJsselstein zelfs tot 24 oktober 1673. Er hebben daar overigens geen moordpartijen en verwoestingen plaatsgevonden.²¹

Aangezien de aktes van neutraliteit in oktober en november 1672 ondertekend zijn, lijkt het voor de hand te liggen dat de goud-blauwgroene steden na november 1672 zijn ingekleurd. Op grond van de datum van de herovering van Naarden op 18 september 1673 kan geconcludeerd worden dat bij de inkleuring van de kaart de periode tussen december 1672 en september 1673 werd weergegeven.

De Posten en Sterkten

Op de kaart zijn de posten en sterkten ook in goud aangegeven (in de Johan van Loon kaart rood). Op de kaart lijken ook uitleggers (met wapens en soldaten bemande schepen) in goud te zijn weergegeven.²² De kaartsymbolen zijn soms in de vorm van een fort, zoals bij Goejanverwellesluis, maar vaker als een gouden stip. Op de kaart zien we posten en sterkten (en wellicht ook uitleggers) bij de Wiericke, Nieuwerbrug, Wilnis, Demmeriker Zuwe, Nieuwersluis, Vreeland, Nes, Overmeer, Hinderdam en Uitermeer. In de strijd tussen de Staatse Legers en de Fransen speelden deze posten en sterkten een belangrijke rol. Zij lagen aan de rand van de Oude Hollandse Waterlinie en de inundaties in de provincie Utrecht.

De Waterlinie werd op de kaart aangegeven door een zwarte lijn, grotendeels samenvallend met de Vecht. Op de kaart van Johan van Loon werden meer posten en vastigheden aangegeven dan op de ingekleurde kaart van Nic. Visscher, zoals bijvoorbeeld bij Breukelen, Gunterstein, Bijleveld en Voetangel. Op de kaart van Nic. Visscher daarentegen waren er meer posten en sterkten (en mogelijk ook uitleggers) langs de Vecht bij Nieuwersluis, Mijnden, Loenen, Hollant, Vreeland, Overmeer, Nigtevecht, Hinderdam en Uitermeer en langs de Amstel bij Uithoorn.

De inundaties en het verloop van de oorlog

Op de kaart zien we de inundaties van de Grebbelinie en de Oude Hollandse Waterlinie, respectievelijk bruin en groen ingekleurd. Heel lichtblauw ingekleurd zijn de inundaties aan beide zijden van de Vecht, als ook in de Seckfelder (Zegvelder) polder, de polders bij Bodegraven, de polder tussen de Lange Wiericke I en II, de polders tussen Montfoort, Oudewater en Schoonhoven.

De Grebbelinie

In de zestiende eeuw maakte men plannen voor het gebruik van de Gelderse Vallei in de verdediging van het land. In 1629 werden voorbereidingen gestart voor de aanleg van een Grebbelinie ('Grifte of Landweer'), waarbij gebruik gemaakt werd van de lage en natte omstandigheden van de Vallei. Een groot deel van het gebied werd gebruikt als inundatieveld en in geval van nood onder water gezet, terwijl men de delen, die niet onder water konden worden gezet, beschermde met forten en andere verdedigingswerken²³

Het zou lang, tot ver na het Rampjaar, duren voordat alle plannen gerealiseerd werden.

De Oude Hollandse Waterlinie

De Oude Hollandse Waterlinie ontleende haar kracht aan het onder water zetten van het lage veenland.

Het inunderen had zijn diensten bewezen tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De meest westelijke inundatielijn volgde globaal de volgende loop: Diem, Gaasp, Gein, Holendrecht, Bullewijk, Amstel, Kromme Mijdrecht, Oude Rijn, Enkele Wiericke en Hollandsche IJssel. De oostelijke begrenzing van het inundatiegebied volgde ongeveer de lijn Vecht, Angstel, Grecht, Oude Rijn, Dubbele Wiericke en dwars door de Lopikerwaard, Lek, Diefdijk en via de Linge en Gorinchem naar de Biesbosch.²⁴

Het Utrechtse gewest was wat betreft inunderen minder slagvaardig dan Holland in het reageren op vijandige invallen. Veel boeren protesteerden tegen de plannen om hun land te inunderen; zij zouden wellicht hun boerderij verliezen en hun land moeten verlaten. Maar daar de Oude Hollandse Waterlinie wel een goede barrière was voor de doortocht van de Fransen naar Amsterdam, wilde de Prins van Oranje het gewest Utrecht opnemen in die verdedigingslijn. Om een ruim schootsveld te creëren zouden echter wel vier voorsteden van de stad Utrecht, nl. Wittevrouwen, Tolsteeg, Catharijne en Bemurde Weerd platgebrand moeten worden. Utrecht wilde niet voldoen aan die voorwaarden van de Prins.²⁵ De Prins van Oranje 'had zich met zijn slechte en kleine leger teruggetrokken op het gewest Holland (hij was op 18 juni uit Utrecht vertrokken) en hij liet de Waterlinie in werking treden rond 25 juli'.²⁶ De frontlijn kwam nu te liggen bij de Vecht en de waterlinie waardoor de strijd in het gewest Utrecht heftiger en gewelddadiger werd.

Ten aanzien van de inundaties zien we verschillen tussen de twee kaarten. Bij de groen gekleurde inundaties op de Nic. Visscher kaart wordt in de legenda aangegeven dat De 'Landen voor den Franssen inval onder Water geset, en tot deszelfs uittocht onder water gebleeven'. Op de Johan van Loon kaart wordt daarentegen de donkergroen gekleurde gebied gelabeld als 'Eerst Drooggemaakt' en het lichtergroen gekleurde gebied als 'Laast Drooggemaakt'. Bij de inkleuring van de 'Posten en Vastigheden' kaart van Johan van Loon had men dus een latere periode voor ogen dan bij het inkleuren van de Nic. Visscher kaart; hieruit kunnen de verschillen tussen beide kaarten verklaard worden.

Vergelijking van kaarten

In 1850 werd een militaire kaart uitgegeven, de 'Kaart van de Verdedigingslinie van de Provincie Holland in 1672 en 1673'.²⁷ Krijgskundigen J.W. van Sypesteyn en J.P. de Bordes hebben in deze kaartstaat een reconstructiekaart gemaakt van de inundaties voor de Oude Hollandse Waterlinie en de Stad Amsterdam in de jaren 1672 (juni-juli)

Afb. 4 De Oude Hollandse Waterlinie. (Coll. Erfgoedhuis, Zuid-Holland; <https://www.erfgoedhuis-zh.nl/media/l2rpbqpr/digitale-presentatie-lesproject-vo-oude-hollandse-waterlinie.pdf>)

en 1673 (afb. 4). De kaart van Sypsteyn en de Bordes, zie hieronder, werd beschreven door Jan Slingerland in ‘Breukelen en de Waterlinie in 1672/’73’, in: *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*.²⁸ De kaart geeft goed inzicht in het verloop van de inundaties. Daarbij komt duidelijk naar voren dat een groot deel van Utrecht niet in 1672, na de inwerkingstelling van de waterlinie door de Prins van Oranje op 25 juli 1672, maar in werkelijkheid pas in 1673 onder water werd gezet. Kennelijk was er ruim tijd nodig om landeigenaren te overtuigen van de noodzaak hun landerijen onder water te zetten. Otto Haan beschrijft²⁹ een ingekleurde kaart die overeenkomsten lijkt te vertonen met de hier besproken kaart. Hij noemt groene inundaties en met oker/goud en rood en blauw gekleurde steden. Een uitsnede die hij in zijn artikel gebruikt (in zwart-wit), komt uit een kaartstaat van Nic. Visscher. Verdere informatie over die kaart bleek niet te achterhalen.

Afb. 5 Uitsnede *Ultraiectini Domini Tabula*, met inundatiegebieden in de gewesten Holland en Utrecht. (Coll. auteur)

Verwoesten, moorden en afknevelen

In het westen van de provincie vestigden de Fransen hun kwartier op kasteel Nijenrode, waarbij ze 'door de boeren de steene-muur van Nieuwenroode omver haalen, om sich uit die plaats te beter te kunnen defendeeren'.³⁰ Ook van hieruit werden plundertochten ondernomen in dorpen als Overmeer, Loosdrecht, Nigtevecht, Loenen, Loenersloot, Baambrugge, Waverveen en andere. Bij de rooftochten leden de bewoners onder brandstichtingen, verwoestingen, verkrachtingen, moordpartijen en afpersingen. Velen moesten vluchten.

Waverveen nam in deze rij een aparte positie in. Het dorp lag in het vrije Holland, terwijl naastgelegen Utrechtse dorpen zich hadden overgegeven aan de Franse bezetters door het aannemen van brandschattingen.³¹ Waverveen kon door haar ligging³² geen toestemming van het gewest Holland krijgen om een brandschatting aan te nemen. Bovendien kregen Waverveen en Waveren brandbrieven opgelegd om goederen te leveren. Op 5 november 1672 werd het dorp letterlijk in de tang genomen door aanvallen van de Fransen vanuit twee kanten.³³

Ooggetuige ds. J. Selijns – de lokale predikant – noteerde in het kerkeboek:

Den 5^e novemb. Wiert, helaes! ons dorp Waverveen en Botsholl voor een groot gedeelte door de Franschen afgebrandt. Om meer oopeninge voor de aankomende Eeuwe te geeven, sodanig was de saecke; Eerst zijn wij door de Fransche gouverneur, gelegen op Nieuurode en daarna door marquis de Geulis (de Brief gedateert den 5 Sept. 1672) gebrandtschat om binnen 4 dagen tijds 10 scheepen Hoy, elck van 20 Voeder, tot Uijtrecht te leeveren, op bijgevoegde straffen, dat de Schout gevangen en 't gantsche dorp geplundert en gebrandt soude worden.³⁴

Hevige gevechten, moorden, plunderingen, branden en verwoestingen volgden. Ds. Selijns schreef: 'Hoe 't schreeuwen, plonderen en branden begon na dit alles, is met geen penne uijt te drucken'.

Bij Zwammerdam en Bodegraven vonden nog veel omvangrijker plunderingen, moorden en verwoestingen plaats:

De Hartog van Luxemburg liet te Swammerdam en te Bodegrave eene grouzame wreedheid bedrijven; zo men niet alleen de Hollandsche, maar ook de Fransche Historischrijvers mag geloven. Die twee Dorpen werden niet alleen geplunderd en verbrand; maar ook zeer vele mannen, vrouwen en kinderen vermoord; ettelijke vrouwen geschonden, en allerhande soort van beestagtigheid en onmenschelykheid gepleegt.³⁵

475. Den 5 novemb. Wint, helaas! ons dorp Waverveen en Botshoel
 voor een groot gedeelte door de franschen afgebrandt, om meer oop-
 wingd voor de nakoomende strijd te geveen, sedanig was de saack:
 Eerst zijn wij door de fransche generaal geleggen op Wierode, en
 daarna door Marquis de Gouli (de Brist gedatoot den 5 Sept. 1672)
 ghehandtscht om binnen 4 dagen tijde te schoppen Hoij, s'ek van 20
 Voort tot Wierode te looren, op bijvoegde straffen, dat de Schout
 gevangen en te gantsche dorp geplündert en gebrandt soude worden.
 Maar daer te ongeoorloft was die vijand te vooel te zonden, en wij de
 stricht vielden door de overgekomen Wierode, gemaect de Amstel-
 gelyk, stiek 27 man, en gecommantteert door Cap. Spelt, daer was gedy
 eeten raet, als wel te vooelen, en na die d'org' d'ingon, om door gedy
 fransche overvallen te worden, gelyk door 2 Comp^{en} en de Wierode
 ten vooelste, diende g'vondert w'erd

Afb. 6 Manuscript van een deel van het ooggetuigenverslag van ds. J. Selijns op 5 november 1672 in het kerkeboek van Waverveen. (Archief Hervormde gemeente Waverveen)

Afb. 7 De Franse wreedheid tot Bodegraven en Swammerdam geschiedt in den Jaare 1672. Le Clerc, 1730, tussen p. 447 en 448. (Coll. auteur)

Het doel van Lodewijk XIV was de economische macht van de Republiek te breken vanwege haar grote rijkdommen. Tijdens de krijgstoct trachtte Lodewijk XIV zoveel mogelijk geld en goederen van de Republiek te verkrijgen; oorlog voeren was bovendien een dure bezigheid. Doordat het roven en plunderen niet voldoende geld opbracht, voerde hij een praktijk in van boetes, afpersingen en in het bijzonder van brandschattingen. Op zichzelf was het een gebruikelijke oorlogspraktijk om de bevolking van bezette gebieden voor de kosten van een leger te laten opdraaien, dat deed de Prins van Oranje ook; alleen waren de Fransen uitzonderlijk wreed.

De brandschattingen waren vooral gericht op kastelen, buitenplaatsen, landgoederen, huizen en dorpen zoals in 'Branden of Betalen' door Renger de Bruin e.a. beschreven wordt. Voor een aantal was het niet 'branden óf betalen', maar eerst betalen en dan branden. Bij brandschattingen ging het er kort gezegd om dat eigenaren/bewoners moesten betalen voor hun huizen of kastelen en deden zij dat niet dan zouden hun eigendommen worden verwoest. Eigenaren die de contributievordering hadden voldaan, kregen een sauvegarde. Een sauvegarde was een schriftelijk bewijs waarin stond dat de bezittingen met rust gelaten moesten worden. Een 'levende sauvegarde' van ingekwartierde soldaten was effectiever; op deze wijze negeerden foeragerende troepen de sauvegarde.³⁶

De Vechtstreek en omgeving zijn zwaar getroffen tijdens het rampjaar. Naast de berovingen en verwoestingen van dorpen werd een groot aantal kastelen geheel of gedeeltelijk verwoest, zoals Aastein, Cromwijck, Gunterstein, Harmelen, De Haar, Kronenburg, Nederhorst, Nijenrode, Montfoort, Rijnhuizen, Queekhoven, Ruwiel, Ter Meer, Vegtvlit, Vecht en Dam en Voortwijk.³⁷ Niet verwoeste kastelen waren naast het Muider slot en Abcoude (die niet door de Fransen bezet zijn geweest), Loenersloot (wel bezet, maar na enkele maanden door de Fransen ongeschonden verlaten), Oudaen (vanwege goede contacten van de katholieke bewoners met de Fransen in Utrecht) en Zuylen (dat de brandschatting en de sauvegarde aanvaardde, de afkoopsom gedeeltelijk betaalde en inkwartiering van Franse militairen toeliet).³⁸

De kentering

De kentering van de oorlog kwam na augustus 1673. Het Staatse leger werd sterker en de waterlinie effectiever. Bovendien veranderden de prioriteiten van de Fransen. De Prins van Oranje verwoestte met bondgenoten de voorraden van de Fransen in Bonn op 12 november 1673. Lodewijk XIV moest daardoor zijn troepen terugtrekken. De aftocht van Luxembourg en zijn troepen uit de Republiek begon. In Rhenen vertrokken de Fransen in september 1673; de steden Woerden, Amersfoort, Wijk bij

Duurstede, Naarden en Utrecht werden in november 1673 door de Fransen verlaten nadat zij deze steden alsnog een flinke brandschatting hadden opgelegd.³⁹

De Fransen lieten scherpe sporen achter. Bij hun vertrek legden zij beslag op grote sommen geld en lieten zij de overlevenden achter met grote schulden, verwoeste eigendommen en lege landerijen (alle bomen waren gekapt). Op 13 november 1673 vertrokken de Fransen uit de stad Utrecht na een heffing van f 450.000 om plunderingen en verwoestingen te voorkomen. Ook staken ze dijken door en namen ze twintig voorname inwoners – onder anderen de hoogleraar Henricus Regius en Johan de Casembroet – als gijzelaar mee.⁴⁰ Pas nadat al het geld was betaald in april 1674 keerden de gegijzelden terug. Overigens kregen ook andere steden dan Utrecht brandschattingen opgelegd bij het vertrek van de Fransen.

Waren er winnaars en verliezers in deze oorlog? De Nederlanders herwonnen hun vrijheid en onafhankelijkheid maar wel ten koste van veel doden, menselijk leed en materiële offers:

Men verzekert dat 'er rekeningen in wezen zijn, waaruit blykt, dat ze van eene, geensins rijke, Provincie, meer dan zestien honderd duizend gulden hebben afgeknevelt, in den tyd van omtrent zeventien maanden dat ze daar waren; waar van een goed deel moest worden opgebragt om zich van plunderen en branden te bevryden, toen ze daar uit trokken.⁴¹

De trotse Lodewijk XIV bleek niet in staat om met zijn Franse grootmacht de kleine Republiek der Verenigde Nederlanden te overwinnen en moest onverrichter zake zijn troepen terugtrekken. Dit heeft hem lang dwars gezeten. Na zeventien maanden kwam er een eind aan het Rampjaar.

Na het vertrek van de Fransen uit de Republiek ging de strijd met Lodewijk XIV door, waarbij de Republiek, onder leiding van de Prins van Oranje, één van de leidende staten werd in de Europese coalitie. Op 11 augustus 1678 werd de vrede tussen de Republiek en Frankrijk in Nijmegen dan wel getekend, maar de strijd was nog steeds niet voorbij. Na de Vrede van Nijmegen volgden geldverslindende uitputtingsslagen tot aan de Vrede van Utrecht in 1713.⁴² Toen kwam een einde aan de veertigjarige oorlog van de Nederlanders tegen de Franse Zonnekoning, die vooral een 'oorlogskoning'⁴³ bleek te zijn geweest. Dat de tijd van oorlogen bepaald niet voorbij was en is, hebben geschiedenis en actualiteit ons intussen geleerd.

Met dank aan Renger de Bruin, Marco van Egmond en Daan Wolfert voor hun commentaar en suggesties

Noten

- 1 De ingekleurde kaart komt uit de collectie van jhr. W.H. de Beaufort (1881-1976), grootvader van mijn echtgenote Lucile van Tuyl van Serooskerken. Hij was een verwoed verzamelaar van boeken, kaarten en prenten op gebieden van staatsrecht, water- en natuurbeheer en geografie. De kaart hing in zijn studeerkamer in Huize 't Stort te Maarn tot 1975. Voor mijn bemoedens bij het opruimen van 't Stort en de verdeling van zijn bibliotheek kreeg ik deze kaart, die sindsdien bij ons aan de wand hangt. Hoe en wanneer hij aan deze kaart kwam, is niet bekend. Mogelijk vanwege een erfenis of door eigen verwerving.
- 2 Wolfert, 2022, p. 29-41.
- 3 Van Cruyningen, 2022, p. 113.
- 4 Van Nimwegen, 2020, p. 111.
- 5 Panhuysen, 2022, p. 75.
- 6 Panhuysen, 2022, p. 77-78.
- 7 Van Wijhe, 1923; Doedens en Mulder 2022.
- 8 Doedens en Mulder, 2022, p. 15-49.
- 9 <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen2/page/120/zoom/5/lat/3.7765593098768635/lng/-107.75390625>.
- 10 Donkersloot-de Vrij, 1985, p. 74-75.
- 11 <https://www.uvaerfgoed.nl/beeldbank/nl/xview/?identificer=hdl:11245/3.3252#page/0>.
- 12 De met goud (goudverf of bladgoud) ingekleurde steden, forten, sterkten en uitleggers konden bij het nemen van de foto niet glanzend weergegeven worden; veelal zijn het okerachtige aanduidingen.
- 13 Le Clerc, 1730, p. 446.
- 14 Wolfert, 2022, p. 113.
- 15 Van Nimwegen, 2020, p. 135.
- 16 <https://www.verhaalvanwoerden.nl>.
- 17 Le Clerc, 1730, p. 472.
- 18 Wolfert, 2022, p. 214-215.
- 19 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Asperen>.
- 20 Baas e.a., 2000, p. 118.
- 21 <https://www.canonvannederland.nl/nl/utrecht/regio-zuidwest/ijsstelstein/Rampjaar>.
- 22 Wolfert, 2022, p. 91 geeft een uitgebreide beschrijving van 'uitleggers'.
- 23 Baas e.a., 2000, p. 275.
- 24 Baas e.a., 2000, p. 296.
- 25 De Bruin e.a., 2022, p. 10.
- 26 Slingerland, 1989, p. 193.
- 27 <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=315&miaedt=235&miaet=1&micode=343&mi nr=10688498&miview=ldt>.
- 28 Slingerland, 1989, p. 196-197.
- 29 Haan, 2008, p. 27.
- 30 <http://www.kasteleninutrecht.eu/Nijenrode.htm>.
- 31 Bloed, 1987, p. 70-84; Bloed en Compier, 2021, p. 155-158.
- 32 Donkersloot-de Vrij, 1985, p. 114-115.
- 33 Bloed, 1987, p. 74.
- 34 Kerkeboek, archief Hervormde gemeente Waverveen.
- 35 Le Clerc, 1730, p. 446.
- 36 Van Nimwegen, 2020, p. 81.
- 37 <https://www.skbl.nl/kastelen-en-buitenplaatsen-in-het-rampjaar-1672/>.

- 38 De Bruin e.a., 2022, p. 58-59.
39 Le Clerc, 1730, p. 488.
40 https://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_de_stad_Utrecht.
41 Le Clerc, 1730, p. 488.
42 Panhuysen, 2022, p. 446.
43 Van Cruyningen, 2022, p. 117.

Literatuur

Alle URL's in dit artikel zijn van september 2022.

- Baas, H.G., D. Bekius en M. Poldervaart, *Inzoomen op het historische landschap van de provincie Utrecht. De selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen ten behoeve van het project Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de provincie Utrecht*, Hoorn, 2000. (<https://www.academia.edu/18467257>)
- Bloed, Arie, *Waverveen door de eeuwen heen*, Waverveen 1987.
- Bloed, Arie en Jan Compier, *Waverveen: van boeren, burgers en buitenlui*, 2021.
- Bruin, Renger de, Lodewijk Gerritsen en Willem te Slaa, *Branden of Betalen, Kasteel Amerongen en Slot Zuylen in het Rampjaar*, Zwolle 2022.
- Clerc, Jean le, *Geschiedenissen der Verenigde Nederlanden, sedert den aanvang van die Republyk tot op de Vrede van Utrecht in 't jaar 1713 en het Tractaat van Barrière*, Amsterdam 1730.
- Cruyningen, Arnout van, *1672 Het Rampjaar van de Republiek*, Utrecht 2022.
- Doedens, Anne en Liek Mulder, *Moordbranders in de Republiek. Het Rampjaar door de ogen van Andries Schoemaker juni 1672-november 1673*, Zutphen 2022.
- Donkersloot-de Vrij, Marijke, *De Vechtstreek: oude kaarten en de geschiedenis van het landschap*, Weesp 1985.
- Haan, Otto, 'Kaart van de Waterlinie 1672', in: *Werinon*, uitgave van de Historische Kring Nederhorst den Berg, september 2008, nr. 68. (https://www.historischekring.nl/wp-content/uploads/2021/05/Werinon_nr_68.pdf)
- Nimwegen, Olaf van, *De veertigjarige oorlog 1672-1712, De strijd van de Nederlanders tegen de Zonnekoning*, Amsterdam 2020.
- Panhuysen, Luc, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte*, Amsterdam/Antwerpen 2022.
- Slingerland, Jan, 'Breukelen en de Waterlinie in 1672/1673', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jrg. 4, nr. 4, 1989. (<https://adoc.pub/1673.html>)
- Wijhe, J.M. van, 'De Franschen in de Vechtstreek in 1672', in: *Jaarboekje Nijfartlake 1923*, p. 6-17.
- Wolfert, Daan, *Een ramp voor de Vechtstreek – 1672-1673*, Hilversum, 2022.

Zeldzaam schilderij van Ludolf Backhuysen

E. Munnig Schmidt

In het jaarboekje van 2021 is de 17^e-eeuwse tekening van Loenen, gemaakt vanaf het dak van de buitenplaats Nieuwerhoek, besproken. Min of meer terloops werd in dat verband een schilderij van de hand van Ludolf Backhuysen (Emden 1633-1708 Amsterdam), befaamd schilder van marine onderwerpen, ter sprake gebracht. In zijn oeuvre is het werk uniek want er is geen schip noch water op te bekennen.

Kunsthistorica Mireille Cornelis, werkzaam aan de universiteit te Utrecht, die in de arm genomen was door de conservator van de bibliotheek in Weimar om bovengenoemde tekening te duiden en te voorzien van een jaar van vervaardiging, zond schrijver dezes enige weken na haar bezoek in november 2021 aan Loenen een e-mail met de verrassende mededeling dat genoemd schilderij de volgende week in de veiling kwam in Wenen. Schrijver had in een ver verleden een foto van het schilderij gevonden bij het Weense veilinghuis Dorotheum waar het in 1936 was opgehouden in hun veiling. Zijn interesse vloede voort uit het feit dat op het schilderij een stenen siervaas is afgebeeld die nu aan de zuidzijde van de westelijke toegang van het huis Nieuwerhoek staat. Een soortgelijke vaas staat aan de noordzijde. Het op deze vaas uitgehakte zinnebeeld is des levens komedie, dat op de andere, afgebeelde vaas, des levens tragedie.

De vazen zijn van Bentheimer zandsteen, de sokkels van hardsteen (Namense kalksteen). Nu is het ijzer in de zandsteen geoxideerd en oogt die zwart, maar op het schilderij is duidelijk dat de steen toen (1687) nog vrij vers was, want beige van kleur. Het jaartal staat bovenop de sokkel en de blokletters van de signatuur LUD BA onderop. Dat is ook opmerkelijk want Backhuysen signeerde gewoonlijk met zijn hele naam in sierlijke krulletters. De vaas heeft een bijzonder prominente rol in het schilderij, wat waarschijnlijk te maken heeft met het feit dat het vazenpaar eerst kortgeleden was aangeschaft. Om een lang verhaal kort te maken: een dag voor kerstdag 2021 arriveerde het schilderij op Nieuwerhoek.

Adriaan van Hoek heeft Nieuwerhoek gebouwd in 1680 op de plaats van een door de Fransen in 1673 verbrande boerderij en is daarna begonnen met de tuinaanleg en de versiering daarvan. Het kan haast niet anders dan dat de jongeman naast de vaas het enige kind van het echtpaar Van Hoek-Bierens voorstelt, Jacob van Hoek. Hij is als jager afgebeeld met buks met vuursteenslot en dode vogels, maar het feit dat hij is gekleed in een zijden 'Japone rok', rood van buiten met blauwe voering, over een tuniek met heel veel knopen, een kniebroek met kousen en instapschoenen met vrij hoge hak, ondergraaft dat sportieve beeld. Ook de beide honden doen niet denken aan de jacht. De roos in zijn linkerhand doet vredelievend aan. Zijn ouders waren in november 1668 getrouwd en hij was in 1687 dus ca. 18 jaar. Afgemeten aan de vaas is de jongen 1,51 m., in die tijd een aannemelijke lengte.

De verdere stoffage van het schilderij lijkt meer op fantasie dan op de toenmalige werkelijkheid. Het gebouw op de achtergrond is onbekend. Het heeft een siervaas op de linker daknok en een tympaan met een beeld erop boven de vaag aangegeven ingang onder de dakkoepel. Daarvoor staat een beeld van een naakte Bacchus met een druiventros in elke hand in een formele tuinaanleg. Een vijftal vormboompjes omringen het beeld.

Dat de vazen lang op Nieuwerhoek gestaan hebben is al duidelijk sinds het verschijnen van *De Zegepraalende Vecht* (in 1719). Daarop staan zij naast de tuindeur van Nieuwerhoek. In de 19^e eeuw zijn zij als onverkoopbare waar in de sloot aan de weg gekieperd waaruit zij begin 20^e eeuw weer zijn opgetakeld en op hun oude plaats gezet. Een dergelijk lot hebben verscheidene sokkels, hermen en bustes in de Vechtstreek ondergaan. Voor beelden was begin 19^e eeuw wel een markt in het buitenland, al zijn er ook veel marmeren beelden door de firma Kaal tot gruis geslagen dat als tuinpadverharding in de landschappelijke aanleg werd aangewend.

Op verzoek van Juliette Jonker ben ik in dezelfde pose bij dezelfde vaas als Van Hoek destijds gaan staan, zodat de eerste en de huidige eigenaar vrijwel identiek zijn vastgelegd, ieder in het medium van zijn tijd.

De restauratie van het Knipscheer-orgel in de Sint Nicolaaskerk te Vreeland

Jaap Jan Steensma

Inleiding

Op 26 januari 2022 werd het uit 1852 daterende Knipscheerorgel in de Grote of Sint Nicolaaskerk in Vreeland na een grondige en noodzakelijke restauratie overgedragen aan de kerkgemeenschap. Het kerkbestuur riep voorafgaand aan het restauratieproces de expertise in van orgel-expert Jaap Jan Steensma, die uitvoerig historisch onderzoek verrichtte en de restauratie mede begeleidde. Op verzoek van de redactie van het Jaarboekje verwerkte hij zijn onderzoeksgegevens tot bijgaand artikel. De vele technische details en termen die bij een orgel en de restauratie daarvan noodzakelijkerwijs komen kijken gaan veel lezers de pet te boven. Deze zijn zoveel mogelijk in de bijlagen weergegeven, zodat zij wel voor geïnteresseerden te vinden zijn, maar de leesbaarheid van het verhaal niet beïnvloeden. Maar eerst terug naar de bouw van het orgel, nu 170 jaar geleden.

Vreeland krijgt een orgel

VREELAND, 24 Oct. Heden was het voor de Hervormde Gemeente alhier een feestdag. Sinds lang toch was de wensch gekeesterd om een orgel in de kerk te hebben. Van daar dat er enkelen in het begin dezes jaars zich vereenigden, om aan de leden der Gemeente bijdragen te verzoeken, en alzoo de benodigde fondsen bij een te brengen. Boven verwachting is die onderneming geslaagd, daar de welwillende en milde medewerking zoowel der in- als opgezetenen van Vreeland de moeite der inzameling rijkelijk heeft beloond. Wij genoten heden namiddag in eene plegtige godsdienstoefening de christelijke vreugde van het nieuwe orgel aan den Hemelvader op te dragen. Onze Leeraar, Ds. G.L. TALMA, hield eene opwekkende rede, naar aanleiding van Psalm CL sprekende: 'over de verheerlijking Gods'. Het speeltuig heeft in alle opzichten voldaan, en deszelfs vervaardiger, de Heer KNIPSCHER, Mr. Orgelmaker te Amsterdam, verdient de openlijke hulde, welke wij ZEd. gaarne brengen; terwijl wij allen dank zeggen, die door hunne giften het daarstellen van dit nieuwe orgel hebben mogelijk gemaakt.¹

Wat een feest was het, die 24e oktober 1852! Voor het eerst in eeuwen klonk er een orgel in de kerk van Vreeland. In een tijd zonder radio of Spotify, waarin meerstemmige muziek alléén kon klinken als je samen zong of gezamenlijk instrumenten bespeelde,

kreeg het dorp nu een muziekinstrument, een groot muziekinstrument, dat door één muzikant bediend kon worden. En als het speelde, dan klonken er de laagst en hoogst mogelijke tonen die men zich kon voorstellen.

Het geld voor het orgel werd in het dorp zelf bijeengebracht en het instrument zou gebruikt worden tijdens het samen zingen in de kerk. Het zal de dorpingen een gevoel van verbondenheid hebben gegeven, om samen datgene wat ze geloofden, nu eensgezind met muzikale hulp van het orgel uit te kunnen zingen. Het is dan ook geen toeval dat de predikant sprak naar aanleiding van Psalm 150, een bijbels lied dat oproept alle mogelijke muziekinstrumenten voor de lofzang in te zetten. Het is een boodschap die het Vreelandse orgel al uitdraagt sinds 1852, tot op de huidige dag. Want de verwijzing naar Psalm 150 werd door de schilder bovenop het instrument aangebracht.

Afb. 1 Het orgel in de Grote of Sint Nicolaaskerk te Vreeland na restauratie.

Afb. 2 Psalm 150 boven op het orgel. (Foto Maarten Bootsma)

Vorbereiding

Al langer was er in Vreeland over een orgel nagedacht, maar dankzij het initiatief van enkele inwoners werd de droom nu werkelijkheid. Notulen over de voorbereidingen ontbreken helaas. Om inspiratie op te doen alvorens een bouwopdracht te verstrekken, maakten predikant Gerardus Lucius Talma en burgemeester/kerkvoogd Jan van den Andel enkele oriëntatiereizen en ze bezochten verschillende orgels. Deels per rijtuig, deels per trein – Vreeland had sinds 1843 een station aan de Rijnspoorweg tussen Utrecht en Amsterdam. Als adviseur werd Christian Gottlieb Friedrich Witte (1802-'73) mee gevraagd, directeur van de beroemde orgelmakersfirma J. Bätz & Co uit Utrecht. Witte factureert in 1853 *f* 16 voor zijn advies, voorschotten en tijdsbestedingen.² Uit de administratie blijkt waar de mannen op bezoek gingen:

3 maal geweest na Haarlem
 1 maal na Sloten met rijtuig van Amsterdam
 1 maal na Santvoort met rijtuig van Amsterdam
 3 maal extra na Amsterdam
 2 maal extra na Utrecht

De omschrijving in de rekening geeft een mooi tijdsbeeld van de moeite die zo'n reis kostte: *[Aan] Jan van den Andel te Vreeland betaalde reiskosten met domine Talma en de orgelmaker Batz of Witte van Utrecht na Haarlem, spoor van Vreeland na Haarlem, en van Haarlem na Amsterdam met rijtuig terug en per spoor na Vreeland ter bezigtiging van een aldaar te koop staand orgel (dat niet voldeed): f 15,90.*³

In de omgeving Haarlem werkte ook de orgelmaker Hermanus Knipscheer, die adverteerde met het feit dat hij het beroemde Haarlemse Bavo-orgel in onderhoud had. Werk van Knipscheer werd bekeken in Zandvoort en Amsterdam (orgels uit 1849) en in Amsterdam-Sloten (1851). Deze bezoeken zullen de doorslag hebben gegeven dat er uiteindelijk niet een tweedehands orgel werd gekocht, maar opdracht werd gegeven voor de bouw van een nieuw orgel en wel aan de bouwer van de bezochte orgels: Hermanus Knipscheer II. Wat betreft de grootte en muzikale mogelijkheden zou het Vreelandse orgel identiek worden aan dat van Amsterdam-Sloten, in de vormgeving is de oriëntatieris naar Zandvoort te herkennen. Dit uiterlijk is in deze periode kenmerkend voor het werk van Knipscheer. Hij paste dit fronttype voor het eerst toe in

Afb. 3 Het Mitterreither-orgel (1774) in de Grote Kerk Hoorn. (Afb. via website Historische Vereniging Oud Hoorn)

Afb. 4 Het Knipscheer-orgel (1840) in de Jeroenskerk te Noordwijk-Binnen. (Foto Jaco van Leeuwen)

Afb. 5 Het Knipscheer-orgel (1849) in de Dorpskerk te Zandvoort. (Foto Piet Bron (orgbase.nl))

Noordwijk (1840) en iets later in Wormerveer (1846). Waarschijnlijk liet Knipscheer zich bij de vormgeving van deze orgels inspireren door het werk van de Leidse orgelmaker Johannes Josephus Mitterreither (1733-1800), bouwer van het orgel in de Leidse Lokhorstkerk en in de Grote kerk te Hoorn, beide uit 1774.⁴

De bouwer

Voor orgelkenners is de naam ‘Knipscheer’ een van de belangrijkste van de 19^e eeuw. Van stamvader Hermanus Knipscheer I (1772-1833), is helaas maar weinig materiaal bewaard gebleven, maar van Hermanus II (‘de Tweede’, 1802-’74) resteert een heel oeuvre. De derde generatie Knipscheer lijkt voor Vreeland op eerste gezicht minder van belang, ware het niet dat Hermanus III (‘de Derde’, 1826-’96) Vreelands eerste organist zal worden en zodoende regelmatig in Vreeland te vinden was. Hij vond hier zelfs de liefde: op 17 oktober 1856 trad hij in het huwelijk met Margaretha Hermanna Elisabeth Roelofs, een Vreelandse.

De familie Knipscheer had veel werk in Noord- en Zuid-Holland en verzorgde onder meer het onderhoud aan de orgels van de hervormde gemeente in Amsterdam. Juist rond 1850 veranderde dat en ging dit contract naar een concurrent. Het lijkt erop dat Knipscheer zich hierna in de loop van de jaren 1850 ging oriënteren op modernere en efficiëntere manieren van werken en zakendoen. Oud materiaal wordt hergebruikt, er komen kleine orgels volgens een gestandaardiseerd type met een frontje dat zo uit een catalogus lijkt te zijn gekomen en orgelkenners vermoeden dat Knipscheer zijn orgelpijpen op enig moment ging bestellen bij een Duitse groothandel.

Afb. 6 (links), Hermanus Knipscheer II (1802-’74). (Uit Leegwater, 1993. Met dank aan Jaco van Leeuwen)

Afb. 7 (rechts), Hermanus Knipscheer III (1826-’96). (Uit Leegwater, 1993. Met dank aan Jaco van Leeuwen)

De bouw

Het bouwcontract voor het Vreelandse orgel werd getekend in maart 1852 en er werd een halfjaarlijks onderhoud afgesproken voor een periode van tien jaar, tegen een vergoeding van *f* 20 per jaar.⁵ Het orgel zelf kostte *f* 2.400; de betaling van de laatste termijn voor het orgel (*f* 200) mocht tien jaar lang worden aangehouden 'tot borg voor goed werk', tegen 4% rente per jaar.⁶ De eerste termijnbetaling vond plaats op 27 juli 1852 (*f* 800), de tweede op 2 oktober (*f* 1.000) en de derde op 28 december (*f* 400).⁷ De laatste termijn met rente werd uiteindelijk uitgekeerd op 9 februari 1855.⁸

Het orgel kwam boven de preekstoel te staan, op de scheiding tussen schip en koor. Dit betekende dat de afscheidende wand met orgelgalerij stevig genoeg moest zijn om een orgel te kunnen dragen en aan de achterzijde diep genoeg voor de organist en de

Afb. 8 Het orgel van de kerk te Vreeland op zijn oorspronkelijke plaats: tegen de afscheiding koor en schip en boven de preekstoel, oktober 1943. (Foto via RCE; objectnr. 23.171: [https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/detail/8ab44a6e-33b5-abc2-090f-7cb08c9d9740/media/a2a89874-4f22-bed5-27c3-01afab2883a1; geraadpleegd 4-8-2019](https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/detail/8ab44a6e-33b5-abc2-090f-7cb08c9d9740/media/a2a89874-4f22-bed5-27c3-01afab2883a1;geraadpleegd%204-8-2019))

Afb. 9 De situatie na de restauratie van 1969, met weer een open verbinding tussen schip en koor. Het orgel is toen naar de ingangszijde van de kerk verplaatst.

blaasbalgen. In het koor van de kerk werd een nieuwe consistorie vertimmerd. Het hele aanzicht van de oostwand van de kerkzaal werd bij het werk betrokken: preekstoel, het klankbord boven de preekstoel, de afsluiting van het koor en de omringende kerkbanken.⁹ Voor dit werk tekenden de Vreelandse timmerlieden Streefkerk en Krijn Meijers.

Middenstand

Andere aannemers waren smid B.F. Moritz, vanwege ‘Acht nieuwe plaatjes voor de registers’.¹⁰ Daarnaast zijn rekeningen van de schilder en de vergulder bewaard gebleven en een uitgave als ‘gedrukte ornamenten’ (acht stuks) door Wed. Logge en Zn. gefactureerd ad *f* 0,25 het stuk. Het zijn archivalische herinneringen aan een middenstand die baat had bij het orgelproject. Het project had bijvoorbeeld ook betekenis voor de drie vrouwen die *f* 0,80 per dag betaald kregen voor hun schoonmaakwerk tijdens de orgelbouw.¹¹ Of voor F.W.T. Hunger uit Amsterdam, die voor *f* 7 een orgel-lamp leverde. Voor schipper A.P. van Os vanwege vervoer, of voor de balgentreder,

die f 0,10 per kerkdienst betaald kreeg, of f 0,50 per dag voor assistentie bij orgelmakerswerk.¹² In een tijd dat de voor het orgel noodzakelijke wind nog met menskracht moest worden opgewekt, is het dan aardig te weten dat een bedrag van f 5 voor de balgentreder in oktober 1852 gelijkstaat aan tien dagen werk. Deze treder krijgt het geld dan ook vanwege het ‘stellen [=stemmen] en proberen’ van het orgel.¹³

Tijdens de bouw van het orgel trok het kerkbestuur Gerardus Nijhoff aan als extern opzichter. Deze Amsterdamse timmerman is in de orgelliteratuur bekend als iemand die bemoeienis had met verschillende orgels in Amsterdam, waaronder die in de Oude en de Nieuwe Kerk in Amsterdam.¹⁴ Bij de bouw van het Knipscheer-orgel in de Noorderkerk was hij betrokken bij het ontwerp van de orgelkast.¹⁵ Hoewel hij zichzelf in 1849 in advertenties ook als orgelmaker aanbood, bleef zijn werk in de Zuiderkerk Amsterdam in 1848 beperkt tot het keuren van het eindresultaat.¹⁶ Dat deed Nijhoff samen met de blinde organist van de Amsterdamse Oude Kerk, Jan Hendrik Christoffel ten Broeke (1817-'86).

Hetzelfde duo werkte ook in Vreeland samen: Nijhoff wordt opzichter en komt van juli tot en met oktober 1852 op meerdere momenten bij de orgelbouw kijken. Ten Broeke bezoekt het orgel na afronding, vanwege keuring, de kerkdienst en een presentatieconcert.¹⁷

Voor verschotte van July 1852 tot 27 October 1852 van spoorwagen verteeing enz.

Zo voor zich als den heer Ten Broeke bij het daarstellen als keurmeester van het orgel in de kerk f 30

G. Nijhoff daggeld van onderscheiden reizen van Amsterdam na Vreeland f 30

Ten Broek voor 3 keuringen met het orgel bespelen. 22, 24 en 27 October 1852 f 15

De opbrengst van de collecte tijdens het presentatieconcert op 27 oktober viel wat tegen. Vanwege het slechte weer werd er slechts f 67 opgehaald ten behoeve van het project.¹⁸

Bijzonder is dat de precieze samenstelling van het orgel is overgeleverd, ondanks het feit dat het contract met de orgelmaker in het archief ontbreekt. Op 12 augustus 1857 werd het orgel bespeeld door de Rotterdamse orgelliefhebber A.P.G. de Waal, die het opnam in zijn verzameling orgelspecificaties (bijlage 2).

Brand in 1857

Vijf jaar na het eerste feestelijke orgelconcert ontsnapte de kerk aan een ramp. Op zondagmiddag 8 november 1857 sloeg een veldwachter alarm. Na de dienst was in de kerk een van de stoven blijven branden. Het vuur schoot via kerkbanken en gordijnen omhoog naar het plafond. De schade bleef beperkt dankzij adequaat optreden van

Afb. 10 P.J. Lutgers (1808-'74), 'Gezicht over de Vecht op het dorp Vreeland' rond de bouwtijd van het orgel (1853). (Coll. HUA)

drie brandweerlieden, de aanwezigheid van twee brandspuiten en windstil weer.¹⁹ Toch liep het nog maar vijf jaar oude orgel schade op door roet, hitte en bluswater. Gelukkig bleef de schade tot de buitenkant beperkt en kon deze door de orgelmaker en een schilder weer in oude glorie hersteld worden, zonder wijziging van het instrument.²⁰

Onderhoud en wijziging

Uit de onderhoudsrekeningen van Vreeland blijkt dat Herman Knipscheer III, de orgelspelende zoon van de orgelmaker, komt te werken in het bedrijf van zijn vader.²¹ In 1855 bijvoorbeeld vermeldt zijn rekening naast het orgelspel ook een post voor orgelonderhoud. Ook na 1857 worden de kwitanties ondertekend met 'Knipscheer Jr.' Knipscheer III blijft bij het orgel betrokken tot 1874, het jaar waarin zijn vader overlijdt.

Het orgel moet in deze periode gewijzigd zijn. Een organist schrijft de kerkvoogdij in 1876 namelijk een brief waaruit blijkt dat het orgel dan drie acht-voetsregisters

heeft, in plaats van de twee van 1852 (bijlage 4). Uit vergelijking met collega's van Knipscheer blijkt dat het toegevoegde register bij anderen zo'n *f* 70 kostte.²² De enige grotere uitgave waaruit de wijziging betaald kan zijn, in de periode dat Knipscheer het orgel in onderhoud had, wordt gedaan in 1869. Naast de gebruikelijke *f* 20 voor het stemmen krijgt de orgelmaker dan *f* 120 extra voor schoonmaak en reparatie.²³ De hoogte van dit bedrag lijkt bij Knipscheer wel gebruikelijk voor schoonmaak alleen (zonder wijziging), want 15 jaar later betaalde Vreeland *f* 135 voor schoonmaak. In 1869 krijgt echter ook de balgentreder (degene die de noodzakelijke orgelwind opwekt), naast de gebruikelijke *f* 1,20 voor het stemmen, in april 1869 nog *f* 2,60 voor vier dagen extra werk. Het lijkt er dus op dat er in 1869 aan de klank gewerkt is.

1875: vader en zoon Van Ingen

Na het overlijden van Herman Knipscheer II wordt diens bedrijf voortgezet door zijn knecht Adrianus Marinus Theodorus van Ingen, onder dezelfde voorwaarden als voorheen. Het orgel wordt, ondanks verzoeken daartoe in 1876 en 1884, niet verder gewijzigd.²⁴ Na afronding van schoonmaakwerkzaamheden ad *f* 135 in 1885 zijn er wat kleinere technische klachten over de stabiliteit van de windvoorziening.²⁵ In 1898 stelt de orgelmaker voor het orgel opnieuw schoon te maken en een nieuw type blaasbalg te installeren. Op advies van een organist uit Loenen ziet Vreeland hier eerst van af; de schoonmaak wordt, op advies van burgermeester-kerkvoogd J.A.F. Backer, samen met een her-intonatie (wijziging van de klank) in 1901 alsnog uitgevoerd.²⁶

Ombouw in 1928

Het karakter van het orgel blijft goed bewaard tot 1928. In dat jaar doet Karel Pieter van Ingen, die zijn vader als orgelmaker is opgevolgd, een aanbieding voor schoonmaak en onderhoud, alsmede voor de aanleg van een nieuwe windvoorziening.²⁷ De kosten lijken aanvankelijk een belemmering, maar plotseling ligt er een tweede offerte van het Rotterdamse bedrijf Valckx & Van Kouteren & Co., een moderne en groeiende orgelfabriek die in die jaren symbool staat voor modern vooruitgangdenken.²⁸ De door dit bedrijf voorgestelde werkzaamheden zijn veel ingrijpender, maar worden toch uitgevoerd.²⁹ Ook het halfjaarlijks stemmen ad *f* 40 gaat over op Valckx & Van Kouteren. Orgelmaker Van Ingen en de organist van de Dorpskerk in Loenen, de heer Tierie, betreuren de gang van zaken zeer.³⁰

Bij de ombouw door Valck & Van Kouteren werd de mechanische bespeling van het orgel – waarbij de organist de speelventielen in het orgel via de orgeltoetsen met zijn spierkracht kan openen en sluiten – vervangen door een systeem waarbij de overbren-

ging door pneumatische apparaten tot stand wordt gebracht. Het voordeel hiervan, althans in de visie van de jaren 1920, was dat het klavier op een andere plek kon worden opgesteld. Door het klavier te verplaatsen van de achterzijde naar de zijkant, ontstond er achter het orgel meer ruimte om het instrument uit te bouwen. Daarbij werd onder andere triplex gebruikt, terwijl het pijpwerk in een kast werd geplaatst die langzaam open en dichtgedaan kon worden. Zo kon de klanksterkte geleidelijk worden op- en afgebouwd.³¹ (Zie bijlage 5 voor technische samenvatting van de werkzaamheden.)

Ombouw in 1969

Vanaf 1965 wordt de kerk gedurende enkele jaren gerestaureerd. Vrijwilligers demonteren het orgel onder leiding van de forma Pels uit Alkmaar en slaan het op op de zolder van de pastorie en in een loods van NV Ballast Maatschappij. Een tijd lang is onzeker hoe het orgel ooit nog terug moet komen.

Net als in veel andere kerken (zoals in de hervormde kerken van Loenen en van Breukelen) was het koorgedeelte van de Vreelandse kerk na de Reformatie niet meer nodig voor de liturgie. Het koor werd daarom van het schip afgesloten en op de scheidingswand kon, boven de preekstoel, het orgel worden geplaatst. Na de Tweede Wereldoorlog betogen architecten dat het koor weer onderdeel moest gaan uitmaken van de hele ruimte. De uniek-protestantse opstelling met afgesloten koor wordt daarom op veel plaatsen ongedaan gemaakt, vaak tot ongeluk van de orgels. In het slechtste geval werden de orgels dan vervangen, in het beste overgeplaatst naar de andere kant van het gebouw. Dit laatste gebeurde in Vreeland.

In de nieuwe opstelling mocht het orgel maar weinig ruimte innemen, dus de architect wilde een zo ondiep mogelijke orgelkast. Adviseur Klaas Bolt en de restaurator, orgelbouwer Albert de Graaf, stonden voor een lastige taak. Enerzijds wilden zij het orgel reconstrueren, maar daarbij wel een bas-register uit 1928 (Subbas 16') handhaven. Dit register neemt echter relatief veel ruimte in beslag, terwijl ruimte nu juist in de opstelling ontbreekt. Het resultaat werd een semi-reconstructie waarbij de torennis deel ging uitmaken van de orgelkas en waarin er geen plaats meer was voor de oorspronkelijke blaasbalgen. Deze zijn uiteindelijk terecht gekomen in de Nicolaaskerk in Muiden, omdat Knipscheer in 1835 aan dit orgel had gewerkt.

Van het werk van Valckx & Van Kouteren bleef, afgezien van een enkel register (Subbas 16') niets over. In december 1968 was de opbouw gereed; in 1969 waren afwerking en intonatie gereed.³²

Afb. 11 De kerk tijdens de restauratie in 1965, met goed zichtbaar de torennis met de toegang tot de kerk, waarboven het orgel geplaatst zou gaan worden. (Foto RCE)

Aanloop restauratie en onderzoek

De nieuwe opstelling had grote nadelen: Het binnenwerk van het orgel was niet goed toegankelijk en nieuw opgezette stukken op het pijpwerk waren van zwaar materiaal. Het gevolg was dat bij het stemmen de delen uit 1852 kwetsbaarder waren dan de nieuwere delen, terwijl dit idealiter omgekeerd is. De beoogde ‘reconstructie van de oorspronkelijke toestand’ was – mede door het ontbreken van onderzoek – zodoende niet gehaald, noch in aanleg en opzet, noch in klank. Uit bouwkundig en constructief onderzoek bleek bovendien dat de orgelgalerij was verzakt. Zo werd een volledige restauratie een aantrekkelijke route.

Bronnen

In 2019 begon het kerkbestuur met de voorbereidingen voor een grondige restauratie, die uiteindelijk ruim een jaar zou duren. Naast bouwkundig en historisch onderzoek in

literatuur, archieven en in het orgel zelf, werden orgels bekeken die met het Vreelandse vergelijkbaar zijn. De belangrijkste bronnen waren het archief van de Hervormde gemeente te Vreeland, het orgelarchief van Klaas Bolt en het archief van de Orgelcommissie Nederlands Hervormde Kerk.³³

De archivalia geven, zoals hierboven en in de bijlagen te lezen is, een heel goed beeld van de bouw en ontwikkeling van het orgel. Toch ontbreekt ook een aantal belangrijke stukken, waaronder het contract met de orgelmaker, gespreksverslagen uit de bouwtijd, schildersbestekken, alsmede 19^e-eeuwse correspondentie over orgelzaken. Dat deze stukken er ooit wel geweest moeten zijn, blijkt uit het feit dat er in andere stukken naar wordt verwezen: ‘...gemaakte bepalingen’ (aanbesteding timmerwerk), ‘...volgens contract’ (afspraken met orgelmaker).³⁴ Wel zijn andere stukken bewaard gebleven, waaronder kwitanties. Opmerkelijk, want wie bewaart nu de kwitanties, maar gooit de veel belangrijker contracten weg?³⁵

Het ontbreken van contracten

In 1901 heeft orgelmaker A.M.T. van Ingen gesuggereerd dat het orgel schoongemaakt zou moeten worden. Op zich niets bijzonders, want het orgel werd ongeveer iedere vijftien jaar schoongemaakt. Nu vraagt de Kerkvoogdij echter aan burgemeester Jonkheer Backer om hier als expert naar te kijken. Zo’n expert werd er in Vreeland vaker bijgehaald, in 1852, in 1898, in 1928, in 1969 en in 2019, maar een jonkheer-burgemeester als orgeldeskundige, dat kom je minder vaak tegen.

Burgermeester jhr. Joan Anthony Ferdinand Backer (1853-1911) woonde, net als een belangrijk begunstiger van het orgel in de jaren 1850 en 1860, op buitenplaats Slotzicht. Backer had een grote belangstelling voor geschiedkundige onderwerpen en hij deelde dat graag.³⁶ In 1894 hield hij bijvoorbeeld een toespraak voor de gemeenteraad van Vreeland, die naderhand in drukvorm is verschenen, in (afhankelijk van de versie) niet minder dan 42 dan wel 76 pagina’s.³⁷ Monografieën over de toren en het orgel van de Nederlands Hervormde Kerk van Loenen werden gepubliceerd in *Het Weekblad voor Loenen*.³⁸ Zou het kunnen dat Backer, de kerkvoogd-burgemeester-orgeldeskundige-amateurhistoricus de verdwenen archivalia over het Vreelandse orgel heeft geraadpleegd?³⁹

Restauratie 2021

De conclusie van het historisch onderzoek (waarvan dit artikel de weerslag is) was dat het orgel een monumentaal waardevol orgel is vanwege het materiaal uit 1852 en niet vanwege het materiaal uit 1969. In het restauratieplan is daarom uitgegaan van de grote monumentale waarde van de oude onderdelen: kast, balgen en pijpwerk.

De restauratie werd uitgevoerd door Elbertse Orgelmakers BV te Soest. Het schilderwerk is van de hand van restauratieschilders De Jongh (Waardenburg) en bouwkundige werkzaamheden werden uitgevoerd door Bon Bouw. Advieswerk door Jaap Jan Steensma (orgeladviseur), Wim Diepenhorst (orgelspecialist Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), Paul van Vliet (restauratie-architect, opzichter bouwkundige werkzaamheden), constructiebureau De Prouw (stabiliteit orgelgalerij), Monumentenwacht Utrecht (toezicht namens de provincie, bouwkundig) en Rob Bremer (kleuonderzoek). Namens de kerkelijke gemeente waren Wim Fokker, Reinko Abels en Bert de Haan intensief bij het werk betrokken. Het hele restauratieproces is op de voet

Afb. 12 De 700 orgelpijpen zijn verwijderd, de nu lege orgelkast is klaar voor ontzaking en restauratie.

Afb. 13 De orgelkast wordt voor-
zichtig verwijderd.

Afb. 14 De nu lege zuidelijke
muur van de kerk met het reeds
opgeknapte en opnieuw geschild-
erde orgelbalkon boven de in-
gang.

Afb. 15 Wim Diepenhorst (links, RCE) bekijkt de voortgang van de restauratie met orgelmakers Hans Elbertse en Bert van den Heuvel (rechts) in de werkplaats in Soest, 22 april 2021.

gevolgd door gelauwerd documentairemaker Jelle van Doornik met als resultaat de prachtige documentaire ‘Nieuwe Luister’.

Vele bijdragen uit fondsen en schenkingen van particulieren maakten de restauratie (kosten zo’n € 300.000) mogelijk. Een belangrijke bijdrage was van het fonds Erfgoedparels van de Provincie Utrecht.

Beschrijving van het orgel

Het Knipscheer-orgel werd gebouwd in een tijd dat het orgel vooral werd gebruikt tijdens kerkdiensten. De mensen zongen luid en langzaam. Zo ontstond het gebruik dat organisten een klein tussenspelletje speelden tussen iedere te zingen regel. In dat tussenspel konden de mensen op adem komen en kon de organist een muzikale ‘toeleiding’ maken naar de volgende regel. Als de mensen zongen werden luid klinkende registers gebruikt, maar in de tussenspelen moest het orgel juist zacht klinken. Om dat

mogelijk te maken, kregen orgels steeds vaker twee klavieren (‘toetsenborden’) boven elkaar. Zo kon je van het luide klavier snel overschakelen naar het zachte.

Het orgel van Vreeland was te klein voor twee klavieren. Voor dit orgeltype had Knipscheer daarom iets anders bedacht: een voettrede waarmee je in een *split second* een heel aantal registers kon in- en uitschakelen. Zo werd het mogelijk op een klavier snel over te gaan van een luide naar een zachte klank en weer terug.

Deze forte-/piano-trede was in Vreeland in 1928 verdwenen. Er zijn twee oude bronnen die haar noemen: de specificatie-Broekhuysen (bijlage 2) en de specificatie-Diedrich (bijlage 5). Daarnaast komt dit typerende element voor bij Knipscheer-orgels in Amsterdam-Sloten (1851), Heemskerk en Heesselt (beide 1857) en – in iets andere vorm – in de Noorderkerk Amsterdam (1849).

Het orgel kende een afgewogen opbouw. Naast registers die bijdragen aan de totaalklank (‘plenum’) waren er twee fluiten, lieflijker registers, en een Cornet die bedoeld was om een melodie extra luid te kunnen laten horen. Vóór 1876, en vermoedelijk in 1869, is het register Quint 3’, dat bijdroeg aan de totaalklank, uit het orgel gehaald en vervangen door een zacht klinkende Viola di Gamba 8’. Dat deze wijziging voor 1876 moet hebben plaatsgevonden, blijkt uit een vermelding in een verzoek tot wijziging: ‘Immers toch een Mixtuur 3 a 4, Cornet 4 a 5 sterk behooren hier niet bij 3 *zwakke 8 voetjes* in verhouding tot vorengenoemde vulstemmen, denk daarbij *1 octaaf 4 en 2 voet’*. (bijlage 4, cursivering JJS.)

Opbouw en techniek

Bij aanvang van het onderzoek was nog niet precies duidelijk hoe de opbouw van 1852 precies geweest zou kunnen zijn. Sinds 1969 werd het orgel aan de zijkant bespeeld, maar dankzij het teruggevonden organistenbriefje uit 1876 (bijlage 4) werd duidelijk dat het klavier zich aan de achterzijde bevonden moet hebben. Uit vergelijking met andere orgels blijkt dat orgels met een bespelingsmogelijkheid aan de zijkant bij Knipscheer pas voorkomen na 1858.

De twee blaasbalgen (de specificatie-Broekhuysen vermeldt drie balgen) van het orgel lagen achter de organist. Deze technische opbouw is gebruikelijk bij orgels met achterkantbespeling. Een mooi ander voorbeeld in Stichtse Vecht is te vinden in de Pieterskerk Breukelen (Gideon Thomas Bätz 1787). Een authentieke Knipscheer-aanleg vonden we in het dorpje Enspijk (1858) in de Betuwe.

Zoals eerder vermeld, waren de oorspronkelijke blaasbalgen van het Vreelandse orgel ondergebracht in de Nicolaaskerk in Muiden, waar Knipscheer in 1835 het orgel had

Afb. 16 De blaasbalgen in de werkplaats van de orgelmaker.

Afb. 17 Een blik op het binnenwerk tijdens de montage en de klankgeving, december 2021.

Afb. 18 De gereconstrueerde forte-/piano-trede waarmee de organist een deel van de registers kan in- en uitschakelen. (Foto Maarten Bootsma)

Afb. 19 De pijpen van het pedaalregister uit 1928 hebben een plek gekregen achter de rug van de organist.

gewijzigd. Bij de restauratie in 2021 was het goedkoper en minder gedoe om niet te proberen de balgen terug te krijgen, maar om er een exacte kopie van te maken. (Maten 186 x 93,5 cm, incl. nieuwe muizenlatten van circa 1 cm; opgang, gemeten tussen muizenlatten is circa 34 cm). Tijdens de restauratie bleek een deel van de windkanalen van het orgel nog oud te zijn. De vondst van een deel van een voorpagina van een uit 1852 daterende editie van de *Oprechte Haarlemsche Courant* in het orgel was een welkom bewijs van het feit dat windkanalen werden beplakt met papier, om zo de winddichtheid te helpen garanderen.

De keuze voor herstel van de oude situatie betekende dat het orgel weer een solide kast zou krijgen die aan alle zijden geopend kan worden voor onderhoudswerkzaamheden. Het orgel had in 1969 een nieuwe windlade gekregen die niet paste bij de bouwwijze van Knipscheer. Er is voor gekozen deze lade niet te restaureren, maar een nieuwe te maken. Omdat het orgel iets naar voren geplaatst zou moeten worden, werd ervoor gekozen de maten van de windlade te ontlenen aan de smalle Knipscheer-lade in Enspijk. Tijdens de restauratie is de orgelgalerij iets uitgebreid, waterpas gezet en gestabiliseerd.

Pijpwerk

Het metalen pijpwerk van het orgel – zo'n 700 pijpen – stamt grotendeels uit 1852.⁴⁰ Om de oorspronkelijke klankopbouw te herstellen, is het register Quint 3' in 2021 gereconstrueerd. Het meeste pijpwerk is van metaal, alleen C-h0 van de Bourdon 8' is van eiken; de uit 1928 daterende Subbas 16' is gemaakt van grenen. Bij de restauratie zijn de zware metalen opzetstukken op de metalen pijpen vervangen door lichtere opzetstukken voor rondere, vollere klanken.

De samenstelling van de vulstemmen (Mixtuur en Cornet) dateerde uit 1969 en was niet overeenkomstig de samenstelling van het oorspronkelijke Knipscheer-orgel. Tijdens de restauratie is voor de Mixtuur gekeken naar het zuster-orgel in Amsterdam-Sloten. De Cornet heeft er in 2021 een koor bijgekregen, waardoor dit register, net als in 1852, weer vijf koren sterk is. Het register werd, overeenkomstig Knipscheers manier van werken, op de lade geplaatst en niet op een verhoogde bank.

De Subbas 16' uit 1928 kon dankzij de inventiviteit van medewerker Bert van den Heuvel behouden blijven en werd geplaatst in een nis achter de organist.

Omdat de windlade van het orgel nieuw werd gemaakt, kon tegemoet worden gekomen aan de wens van de organist om ook te beschikken over een gedeeld register. Knipscheers kleinere kerkorgels beschikken, net als Bovenwerken in grotere orgels, vaak

over een Prestant 8' Discant. Om die reden is ervoor gekozen de Prestant 8' in Vreeland te delen in Bas en Discant, om zodoende de gebruiksmogelijkheden te vergroten.

Bij demontage van het orgel bleek het instrument te spelen op een winddruk van 84,5 mm waterkolom. Na klankexperimenten werd, in overleg met RCE-specialist Wim Diepenhorst, gekozen de winddruk nu vast te stellen op 75 mm. De oorspronkelijke toonhoogte kon worden afgeleid uit de oorspronkelijk steminrichtingen van de Viola di Gamba 8'. Deze bleek uit te komen op 432 Hz. bij 17,5 °C. In verband met moeilijk terug te draaien, latere wijzigingen aan het pijpwerk is gekozen voor een afstemmen op 437 Hz. Na de overdracht aan de kerkelijke gemeente op 26 januari 2022 werd de heringebruikname van het orgel op 3 juni met een feestelijke bijeenkomst voor sponsors en direct betrokkenen gevierd. De opening voor het 'grote publiek' was op 1 september jl. met

Afb. 20 Jaap Jan Steensma licht zijn historisch onderzoek naar het orgel toe bij de ingebruikname op 3 juni 2022, muzikaal ondersteund door organist Wim Diepenhorst van het RCE, op schermen zichtbaar voor het publiek.

een gevarieerd concert en diverse optredens. Door middel van een camera naast het orgel kon het publiek bij beide evenementen op grote schermen live meekijken naar de vele handelingen die de organist moet verrichten om de nieuwe, volle klanken tot hun recht te laten komen. Iedereen was het erover eens: het orgel klinkt als nooit tevoren.

Bijlagen

Bijlage 1: specificatie volgens G.H. Broekhuizen (datering 1852-1857?)

V 47. Vreeland, Provincie Utrecht

Het orgel in de kerk der hervormde gemeente aldaar is gemaakt door Hendrik Knipscheer, orgelmaker te Amsterdam, voltooid in October 1852. Ingewijd door den leeraar dezer gemeente den 24ste dier maand en jaar. Heeft 8 stemmen, een handclavier, aangehangen pedaal en drie blaasbalgen. Hetzelve heeft eene verzetting om de 5 laagsten genoemde stemmen te kunnen afzetten en alzoo piano en forte te verkrijgen. Derzelve word met de voet bij het pedaal regeert.

Prestant	8 vt Eng. tin in 't front
Bourdon	8 vt
Roerfluit	4 vt
Octaaf	4 vt
Quint	3 vt
Octaaf	2 vt
Mixtuur	3-4 st
Cornet	5 st

tremulant, ventil, calcanteschel

Bron: Broekhuizen (1986), p. 817.

Bijlage 2: specificatie volgens A.P.G. de Waal (1857)

Vreeland

Het Orgel in de Hervormde Kerk met een handklavier en een aangehangen Pedaal heeft 8 stemmen.

Prestant	8 vt
Bourdon	8
Roerfluit	4
Octaaf	4
Quint	3
Octaaf	2
Mixtuur	3-4 st
Cornet	5 st

Het Clavier loopt van C tot f^{'''}

Het Pedaal loopt van C tot klein g

Vervaardigd Anno 1852 door H. Knipscheer, Orgelmaker te Amsterdam.

Aldus door mij bevonden den 12 Aug. 1857.

Bron: Koninklijke Bibliotheek, Dispositieverzameling A.P.G. de Waal, Siglum 123 C 12

Samenstelling van de mixtuur:

Manuaal	C-f3	
Prestant	8'	Bas/Discant
Bourdon	8'	
Viola di Gamba	8'	
Octaaf	4'	
Roerfluit	4'	
Quint	3'	
Octaaf	2'	
Mixtuur	III-IV	
Cornet	V	Discant
Pedaal	C-c1	
Subbas	16'	

Forte/Piano-trede tot het uit- en inschakelen van Octaaf 4', Quint 3', Octaaf 2', Mixtuur en Cornet.

Twee spaanbalgen, winddruk 75 mm/wk

Achterkantbespeling met knoppen aan weerszijden

Toonhoogte a1 = 437 Hz. bij 17,5 °C

Bijlage 3: opgave voor herstel na brandschade door H. Knipscheer (1857)

Begrooting der Kosten wegens reparaties aan het kerkorgel te Vreeland, veroorzaakt door den Brand van den 8ste II. De werkzaamheden zullen bestaan in het volgende:

1. De windladen slepen en windstokken repareren; voor het grootste gedeelte nieuwe palmboomen Schroeven.
2. De vervoeringen naar het front herstellen
3. Het registratuur herstellen.
4. Het Clavituur herstellen.
5. De Bourdon 8^{vt} bas herstellen of enkele door geheel nieuwe vervangen.
6. Alle verzieringen en lofwerken het aanwezige herstellen en het ontbrekende nieuw bij maken in denzelfden vorm als hetzelfde geweest is.
7. Het vervaardigen van een geheel nieuw front uit gepolijst tin, het nieuw intoneren van hetzelfde, als ook mede de andere stemmen die zich in het Orgel bevinden.
8. Het vergulden van der bekken der frontpijpen, alsmede ook dat van alle lofwerken en verzieringen, te bronzen en vergulden waaronder ook begrepen is zoms de reparaties aan de drie consuls welke zich onder het Orgel bevinden.

De Kosten dezer werkzaamheden zullen den Zom van *f* 860 bedragen.

Onder deze opgave is niet begrepen het repareren van eenige lijsten aan den orgelkast, alsmede ook het schilderen derzelve, en laatstelijk een orgeltrapper die bij de wederplaatzing van het orgel benodigd zal zijn, is onder deze opgave niet begrepen.

H. Knipscheer
Orgelmaker te Amsterdam.

Bron: Kerkarchief, 140.

Bijlage 4: verzoek tot wijziging van het orgel (1876)

Vreeland den 17 Mei 1876.

Aan het Eerwaarde Kerkbestuur te Vreeland.

Mijne Heeren!

Reeds langen tijd, heb ik, en met reden geklaagd over den toestand, en vooral over den ongelukkigen aanleg van ons kerkorgel. Dat bij zijne stichting zoowat constructie als registers geheel anders had kunnen zijn, vooral ware zij-bespeling allerverkieselijkst geweest.

Zal echter ons orgeltje eenigzints aan den eisch voldoen, en voor den bespeler en den gemeente zijn wat het wezen kon, dan zoude hetzelve met eenige kosten pm *f* 250 door een bekwame hand veel kunnen verbeterd worden, door het aanbrengen van een register Bourdon 16 voet.

Immers toch een Mixtuur 3 a 4, Cornet 4 a 5 sterk behooren hier niet bij 3 zwakke 8 voetjes in verhouding tot vorengenoemde vulstemmen, denk daarbij 1 octaaf 4 en 2 voet, alle welke vulstemmen van deze sterkte als de bestaande zeer geschikt zijn voor een 16 voet werk.

De plaatsing van een 16 Voets Bourdon zoude een fiksche versterking aanbrengen in het grondgeluid en bij sterke bespeling de schreeuwende en schelle geluiden der vulstemmen zeer temperen en zoo ik me niet bedrieg (me onderwerpende aan beter oordeel) een aangenaam krachtig geheel vormen.

Doch mogelijk zegt iemand uwer: 'het orgel bevat een Bourdon', ik stem dit toe, in naam ja, doch het is niet meer dan een flinke Holpijp, en moge dit mijn verzoek uwer aandacht trekken en overweging verdienen, dan zoude ik dat register als zoodanig willen doen intoneeren, terwijl de bourdon 16 voet de plaats van het 2 Voets octaaf register zoude moeten innemen. De windsterkte zoude na mijn bescheiden meening kunnen blijven bestaan.

Met de wensch dat dit mijn voorstel door UEd moge worden overwogen, en tot rijpheid kome,

Heb ik de Eer te zijn UwelEd.Erw.dienaar,

[W.G.]

Bron: Kerkarchief, 147.

Bijlage 5: specificatie volgens Joh. M. Diedrich (1890)

Dispositie van het orgel der Herv. kerk te Vreeland, vervaardigd in 1852, door den orgelmaker H. Knipscheer, te Amsterdam.

Manuaal

Prestant	8 vt.
Bourdon	8
Viola di gamba	8
Roerfluit	4
Octaaf	4
Octaaf	2
Mixtuur	3 en 4 st.
Cornet	5
Aangehangen pedaal.	

Trede voor het afzetten der sterke stemmen.

Organist de Heer L. Wiesmeijer.

Ingezonden door den heer Joh. M. Diedrich, organist te 's Hertogenbosch.

Bron: *Het Orgel*, jaargang 5, december 1890, p. 1.

Bijlage 6: samenvatting offerte Valckx & Van Kouteren (1928)

Technische werkzaamheden

- Ombouw van mechanisch systeem naar systeem met rein pneumatische kegel-laden; eiken laden met grenen cancellen; verbindingen met zwaluwstaarten.
- Er komt een nieuwe speeltafel (C-f3) met elfeniet en ebben toetsbeleg.
- Het orgel krijgt een Tremolo met verstelbaar slagtempo.
- De blaasbalg wordt gerestaureerd.
- Er wordt een Meidinger-windmotor geïnstalleerd.
- In speeltafel komt een trede voor evt. later te plaatsen zwelkast.

Pijpwerk

- Pijpwerk halve toon verschoven: nieuwe groot C voor alle registers, met uitzondering van de Prestant 8'
- Expressions aangebracht

- Cornet Discant vervalt en wordt verwerkt in de Mixtuur “zodat dit register in de diskant grotere pypen krygt, waardoor de aanwezige scherpte in de Mixtuur wordt weggenomen.”
- Aan de dispositie worden een Echo Trompet 8’ en een Voxceleste 8’ (af c0) toegevoegd.
- Aan de dispositie wordt een nieuwe Bourdon 16’ toegevoegd; 27 pijpen van grenen, 27 van 45% tin.
- Van de Bourdon komen de onderste 27 pijpen op een aparte lade te staan, om als Subbas 16’ in het pedaal gebruikt te kunnen worden.
- De bestaande Bourdon 8’ krijgt een intonatie als Holpijp 8’.
- De Viola di Gamba 8 zal tot in het groot octaaf worden uitgebouwd.

De kosten bedragen *f* 2.775. De dispositie is uiteindelijk:

Bourdon	16
Prestant	8
Holpyp	8
Trompet	8
Viola di Gamba	8
Voxceleste	8
Roerfluit	4
Octaaf	4
Octaaf	2
Mixtuur	3-4 sterk
Tremolo	

Koppelingen

Supp. Oct. koppel

Ped. Man. koppel.

Vaste Combinaties Piano, Mezzoforto, Forto, Oplosser.

Noten

- 1 *Boekzaal der Geleerde Wereld en Tijdschrift voor de Protestantsche Kerken*, 1852B, p. 679.
- 2 Kerkarchief, 190, kwitantie d.d. 14-02-1853.
- 3 Kerkarchief, 182, p. 296 e.v. Kwitantie bewaard in inv.nr. 190. Welk orgel in Haarlem of omgeving precies werd bezocht is niet bekend. Misschien was het wel het Assendelft-orgel (1767) van de Haarlemse Sint Bernarduskerk; dit verhuisde namelijk een jaar later naar Amsterdam (thans in Den Helder, Hersteld Hervormde Kerk).
- 4 Dit instrument in de kerk in Hoorn, dat de Knipscheers gekend moeten hebben, gaat in 1838 door brand verloren. Juist ten tijde van dit grote verlies verwerft Knipscheer de opdracht voor het orgel in Noordwijk. Daarmee is de vormgeving-Noordwijk te zien als hommage aan het werk van een 18^e-eeuwse voorganger. Of zou Knipscheer – en dit is natuurlijk speculatie – zich in de kijker hebben willen spelen voor een eventuele nieuwbouw of herbouw-opdracht in Hoorn?
- 5 Kerkarchief, 113, KV-vergadering d.d. 1-6-1862: ‘Waarna eindelijk op het voorstel daartoe gedaan is goedgevonden om, aangemerkt de overeenkomst, laatstelijk voor den tijd van tien jaren met den Heer H. Knipscheer te Amsterdam jegens de instandhouding van het orgel aangegaan, met ultimo 1861 is geëindigd, deze instandhouding provisioneel op den voet van de art. 6 en 7 van het contract van maart 1852 aan Z.Ed. opgedragen.’
- 6 Kerkarchief, 182, p. 296 e.v.
- 7 Kerkarchief, 190, kwitanties d.d. 27-07-1852, 2-10-1852 en 28-12-1852.
- 8 Kerkarchief, 190, kwitantie d.d. 09-2-1855. Kerkvoogdijbesluit in Kerkarchief, 113, vergadering d.d. 6-1-1855.
- 9 Kerkarchief, 182, p. 296 e.v. Kerkarchief, 190: offertes/kwitanties d.d. 21-07-1852 en 29-4-1853.
- 10 Kerkarchief, 190, totaalrekening/kwitantie d.d. 22-10-1852.
- 11 Kerkarchief, 190, kwitanties d.d. 28-10-1852.
- 12 Kerkarchief, 190, o.a. kwitantie d.d. 30-12-1853.
- 13 Kerkarchief, 190, kwitantie d.d. 11-11-1852.
- 14 Van Dijk, 2005, p. 58-59 en transcripties p. 287-289; Janse, 2004, p. 288-289.
- 15 Van Dijk en Van der Poel, 2006, p. 28-29.
- 16 ‘Advertentie’ in ... *Algemeen Handelsblad* (Amsterdam, 09-03-1849). Geraadpleegd op Delpher op 21-07-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010076779:mpeg21:a0027>; ‘Advertentie’, in: *Opregte Haarlemsche Courant* (Haarlem, 06-06-1849). Geraadpleegd op Delpher op 21-07-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010515384:mpeg21:a0020> en P. van Dijk 2014, p. 6.
- 17 Kerkarchief, 190, kwitantie d.d. 8-11-1852.
- 18 Kerkarchief, 182, p. 296 e.v.
- 19 Kerkarchief, 140; *Boekzaal der Geleerde Wereld en Tijdschrift voor de Protestantsche Kerken*, 1857B, p. 584.
- 20 De begroting voor het herstel, met daarin wat technische gegevens, is bewaard gebleven (bijlage 3). Hieruit blijkt dat vooral onderdelen aan de buitenzijden van het orgel waren beschadigd door roet, hitte en/of bluswater. Het begrote bedrag van f 860 wordt de orgelmaker na afronding uitgekeerd en er is geen sprake van wijzigingen van het instrument. Daarnaast factureert schilder Frederik van Santen, die het orgel ook in 1852 had geschilderd, een bedrag van f 130.
- 21 Verloop, 2009, p. 78-79.
- 22 Den Toom 1997, p. 169; uit tabel 3.17 blijkt een prijs van ca. f 72,37 voor een Viola di Gamba 8’. Steensma en Van Dijk, 2017, p. 16.
- 23 Kerkarchief, 113, notulen d.d. 9-12-1868.
- 24 Kerkarchief, 113, notulen d.d. 18-8-1876.
- 25 Kerkarchief, 113, brieven aan Van Ingen d.d. 8-9-1884 en 18-8-1885.

- 26 Kerkarchief, 113, notulen KV-vergadering d.d. 25-2-1898 en 14-6-1898 en notulen/kopie correspondentie d.d. 27-3-1901.
- 27 Kerkarchief, 114. KV-verg. d.d. 1-2-1928.
- 28 Kerkarchief, 114. KV-verg. d.d. 4-6-1928.
- 29 Kerkarchief, 147. Afronding werkzaamheden genoemd in *Het Orgel*, jrg. 26, nr. 6 (maart 1929), p. 46.
- 30 Kerkarchief, inv.nr. 114. KV-verg. d.d. 12-12-1928.
- 31 Archief SOC, voorlopig rapport d.d. 29-1-1965.
- 32 Berichtgeving bouwtraject in de rubriek 'Orgelbouwnieuws', *Het Orgel* (december 1968), p. 348, april 1969, p. 108 en dec. 1967, p. 303.
- 33 Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen te Breukelen, archiefnummer 1093 Nederlands Hervormde Gemeente te Vreeland 1618-1979; Universiteitsbibliotheek Utrecht, Bijzondere Collecties, orgelarchief van Klaas Bolt; Het Utrechts Archief, Orgelcommissie 1445, 1328 Vreeland 1965-1969.
- 34 Kerkarchief, 182, p. 296 en Kerkarchief, 190 Kerkarchief inv.nr. 182, p. 296 e.v.
- 35 Ondanks het ontbreken van een aantal stukken is in het Vreelandse kerkarchief een schat aan informatie te vinden. De financiële administratie is nagenoeg compleet. Zo is te herleiden welke orgels model hebben gestaan voor het Vreelandse project en welke onafhankelijke kenners is gevraagd naar hun mening en expertise. Er zijn in de 19^e eeuw bijvoorbeeld al drie orgelliefhebbers van elders die specificaties van het Vreelandse orgel hebben opgeschreven (bijlagen 1, 2, 5). Andere muzikale en technische details worden duidelijk uit een opgave voor schade-herstel na brand en een briefje van een klagende organist (bijlagen 3 en 4).
- 36 Meer over hem is te vinden in Aalderink, 1995 en Lisman, 1999.
- 37 Backer, 1894.
- 38 Backer, 1898 en 1898a.
- 39 In het archief van Huis VreedenHoff (Nieuwersluis), waar een collectie beeldmateriaal van jhr. Backer voorhanden is, bevinden zich geen/nauwelijks geschreven stukken van zijn hand (op orgelgebied). Vriendelijke mededeling van dhr. Lisman.
- 40 XRF-metingen door de RCE in Amersfoort lieten zien dat het metalen pijpwerk bestaat uit een legering van 78 tot 82% lood en 22 tot 18% tin. De Prestant 8' in het front is die verhouding omgekeerd: bevat 81% tin en 19% lood. De later aangebrachte Viola di Gamba heeft voeten van 58% lood en 41% tin en corpora met 52% lood tegen 48% tin. De legeringen bevatten spoorelementen van koper, zilver, bismut en chroom. In het oude pijpwerk zijn geen inscripties van de oorspronkelijke bouwers aangetroffen. De samenstelling van de Mixtuur is

C	c	c1	c2
2	2 2/3	4	8
1 1/3	2	2 2/3	5 1/3
1	1 1/3	2	4
		1 1/3	2 2/3

Literatuur

- Aalderink, H.J., *Oud-burgemeester van Vreeland en Nigtevecht Jhr. J.A.F. Backer vertelt...*, Vreeland 1995.
- Backer, J.A.F., *Vredelant in vroegere tijden. Toespraak in den gemeenteraad van Vreeland, 27 maart 1894*, Amsterdam 1894.
- Backer, J.A.F., *De toren van Loenen*, 1898, overdruk uit *Het Weekblad voor Loenen, Vreeland enz.*, 19 nov. 1898.

- Backer, J.A.F., *Het orgel in de Hervormde kerk te Loenen*, 1898a, overdruk uit *Het Weekblad voor Loenen, Vreeland enz.*, 31 dec. 1898.
- Binnendijk, Nico, *Het Knipscheer-orgel in de Grote of St. Jeroenskerk te Noordwijk*, Noordwijk 2000.
- Broekhuysen Sr., George Hendricus, *Orgelbeschrijvingen*, ed. A.J. Gierveld, Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis 1986.
- Dijk, Peter van, *Eindverslag herstel Friederichs-orgel Oosterkerk Aalten*, typoscript, 2014. (digitaal www.orgeladvies.nl/wp-content/uploads/2014/12/AaltenEindverslag.pdf)
- Dijk, Rog er van, 'De orgels van de Nieuwe Kerk en hun Geschiedenis', in: Henk Verhoef (red.), *3 Hemels overdaad*, Zutphen 2005, p. 58-59 en transcripties van bronnen p. 287-289.
- Dijk, Rog er van en Cees van der Poel, 'Het Hermanus Knipscheer II-orgel in de Noorderkerk te Amsterdam', *Het Orgel*, jrg. 102, nr. 2, maart 2006, p. 28-33.
- Driel, Marcus van en Jaap Ras, *Het Strijense Knipscheer-orgel*, brochure bij ingebruikname na orgelrestauratie, Strijen 1996.
- Janse, Herman, *De Oude Kerk te Amsterdam Bouwgeschiedenis en restauratie*, Zwolle 2004. (digitaal www.dbnl.org/tekst/jans353oude01_01/colofon.php)
- Leegwater, Gerard, *De orgelmakers Knipscheer*, MA-scriptie Utrecht 1993.
- Lisman, A.J.A.M., *De buitenplaats VreedenHoff aan de Vecht*, Hilversum 1999.
- Oost, Gert, *De orgelmakers B tz*, Alphen a/d Rijn 1978.
- Steensma, Jaap Jan en Peter van Dijk, 'Het B tz-Organ in de Lutherse Kerk te Amersfoort', *Het Orgel*, jrg. 113, november 2017, p. 8-23.
- Toom, Teus den, *De orgelmakers Witte*, Heerenveen 1997.
- Verloop, Gerard, *Uit krant en tijdschrift V*, Schagen 2009.

De Meester Leidekker van Trompenburg

Constance de Haas

Na drieëneenhalve eeuw is de ambachtsman die het koepeldak van buitenplaats Trompenburg in 's-Graveland met leien dekte, onderwerp van onderzoek. Bekend is dat het dak van het zomerverblijf dat Admiraal Cornelis Tromp liet bouwen, stamt uit 1678. Een zogenaamd trotseerloodje, ofwel dakloodje, met dat jaartal getuigt daarvan. Zo'n loodje wordt onder meer bewaard bij de plaatselijke historische kring 'In de Gloriosa'.¹

Veel vragen over hoe de bouw van Trompenburg tot stand is gekomen, zijn nog onbeantwoord. Iedere aanwijzing, hoe klein ook, kan dan van belang zijn. Samen met Peter Klunder, verzamelaar van trotseerloodjes, startte de zoektocht naar de 17^e-eeuwse leidekker.

Trotseerloodjes

De kleine loodflapjes dienden ter voorkoming van lekkages die ontstaan door het vastspijkeren van loden en leien dakbedekking. De spijkergaatjes werden afgedekt met een loodje om inwateren te voorkomen. De trotseerloodjes varieerden in stijl en in decoratie en werden meestal voorzien van de initialen van de dakdekker en van een jaartal. Op deze wijze signeerden meester leidekkers en meester loodgieters hun werk.²

Afb. 1 Trotseerloodje van buitenplaats Trompenburg met leihamer, jaartal 1678 en initialen KVK. (Foto P. Klunder)

Afb. 2 Buitenplaats Trompenburg in 's-Graveland. (Foto RCE 2003, nr. 507.995)

Vindplaatsen

Op het schildvormige loodje van Trompenburg staan, behalve een leihamer, het jaartal 1678 en de initialen KVK afgebeeld (afb. 1). Dankzij verzamelaars van loodjes weten we dat net zo'n loodje, met het jaartal 1675, is gevonden bij paleis Soestdijk.

In IJsselmonde bij Rotterdam zijn twee sterk gelijkende loodjes gevonden, het ene met het jaartal 1665 en de initialen CVK en het andere met jaartal 1678 en de initialen KVK.³

Deze drie vindplaatsen in 's-Graveland, Soestdijk en IJsselmonde vormen het aanknopingspunt en tevens het kader waarbinnen de leidekker op te sporen zou moeten zijn. Voor een beter begrip volgt nu eerst een korte schets van de gebouwen waar de loodjes aangetroffen zijn.

Afb. 3. Anoniem, Soestdijk van voren gezien, ets 1695. (Coll. Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-1939-847)

Buitenplaats Trompenburg

Oprichtgever van de bouw van deze buitenplaats in 's-Graveland was Admiraal Cornelis Tromp (1629-'91).⁴ Hij liet een koepelzaal bouwen met schilderijen ter verheerlijking van het geslacht Tromp. Dat deed hij in navolging van de Oranjezaal in Huis ten Bosch te Den Haag, die Amalia van Solms liet bouwen ter nagedachtenis aan haar echtgenoot stadhouder prins Frederik Hendrik. De Oranjegezinde Tromp had contacten met het Hof, wat onder meer blijkt uit het bezoek dat Willem III in 's-Graveland bracht in 1682.⁵

Tijdens een grootscheepse restauratie van Trompenburg in 1960 werden de trotseerloodjes op het koepeldak aangetroffen.⁶

Paleis Soestdijk

In de jaren 1674-'75 liet Willem III in Soestdijk een hofstede uitbouwen tot zijn jacht-slot door architect Maurits Post (1645-'77), zoon van hofarchitect Pieter Post, die het eerdergenoemde Huis ten Bosch in Den Haag ontwierp. Maurits Post volgde zijn vader op als stadhouderlijk architect.

Op de nokken van de puntaken van het paleis, die zich nog bevinden onder het platte dak, werden trotseerloodjes gevonden met een leihamer vergezeld door de letters KVK en het jaartal 1675.⁷

't Huys te Yselmonde

Het derde loodje werd gevonden in IJsselmonde. Eigenaar van buitenplaats IJsselmonde bij Rotterdam was de succesvolle Zeeuwse koopman Adriaen Lampsins (1636-'82). Hij kocht in 1664 de ambachtsheerlijkheid Oost-IJsselmonde met het bijbehorende kasteel. Dat liet hij direct afbreken om er een eigentijds buiten van te maken, met een vierkant grondplan en vier achtkantige hoektorens (afb. 4).⁸

In het streekarchief van IJsselmonde wordt een notitie bewaard over gevonden dakloodjes. Daarin staat 'Bij het vervangen van de looden hoekkepers van het oostelijk torentje van het Kasteel te IJsselmonde in 1890, zijn loodjes gevonden voorzien van het jaartal 1665 en de initialen CVK'.⁹

Ook blijkt uit het archief dat de toren van de naastgelegen kerk in 1678 door een blikseminslag geruïneerd is en vervolgens herbouwd. Bij de renovatie van de torenspits in 1899 is een loodje gevonden met de letters KVK en het jaartal 1678.¹⁰

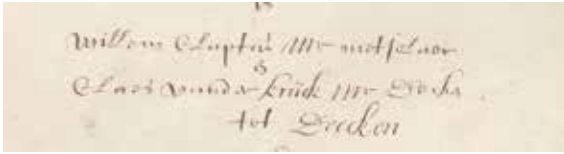

Afb. 4 'De kerk en het Huys te Ysselmonde van den dyk te zien Ao 1732'. (RCE, doc. nr. ST-2.417)

Het archief van IJsselmonde geeft meer prijs. In twee notariële aktes, een uit 1670 en een uit 1689, staat de naam Nicolaes van der Cruck vermeld, Meester Leidekker uit Den Haag.¹¹ Een naam die kan passen bij de initialen op de loodjes.

Claes van der K(Cruck)

Het St. Barbaragilde in Den Haag waartoe de leidekkers, metselaars en steenhouwers behoorden, geeft meer duidelijkheid. In 1679 is genomineerd voor de functie van 'Deecken' van de leidekkers: Claes vander Kruck, Mr. Decker.¹² In 1680 blijkt Nicolaes vander Cruck tot 'Hoofzman' van de leidekkers benoemd te zijn.¹³ De schrijfwijze van zijn naam is niet consistent. Hij ondertekende in notariële aktes zijn achternaam de ene keer met een K, dan weer met een C, soms zijn voornaam voluit, dan weer afgekort. Zijn vader en zijn broers staan genoteerd als Vander Kruck, Vander Cruck, Vander Crujck of Vander Kruyk.

Afb. 6 Nominatie St. Barbaragilde in 1679: 'Claes vander Kruck, Mr. Decker tot Deecken'. (Haags Gemeentearchief)

Connecties

De vraag blijft hoe deze Haagse meester leidekker in IJsselmonde terecht kwam. Een heldere connectie is aanwijsbaar. Claes huwde op 3 augustus 1659 in Den Haag met Wilhelmina van der Pol.¹⁴ Haar broer, Dirck van der Pol, blijkt schout-officier en weesmeester van het dorp IJsselmonde te zijn.¹⁵

Claes van der Kruck woonde in Den Haag aan het Lange Voorhout, op nummer 58, pand 3, in de periode 1663-174. In 1663 erfde hij het pand via loting van zijn vader, meester leidekker Willem Franck vander Kruck. Bij diens naam staat als nadere omschrijving 'Leijdecker van 't Hoff'.¹⁶

Ook de in Amsterdam wonende Cornelis Tromp verbleef enkele jaren aan het imposante Lange Voorhout. Hij huurde daar van 1674 tot 1676 huisnummer 17.¹⁷ Feitelijk woonden Claes van der Kruck en Cornelis Tromp dus bij elkaar in de straat, zij het dat Claes aan de oostzijde woonde, waar eenvoudiger huizen stonden. Het ligt niet voor de hand dat een meester leidekker en de tot de elite behorende Tromp met elkaar zouden verkeren. Een ander licht hierop werpt het feit dat de broer van Claes, Willem van der Cruck, lid was van de Vroedschap, agent en procureur, en auditeur van de rekeningen van de domeinen van Willem III. Een invloedrijk man derhalve en passend bij de entourage van Tromp. Hij woonde van 1668 tot 1684 aan het Lange Voorhout, op nummer 74.¹⁸

Een belangrijk aspect voor het netwerk van Claes is dat hij door Albertina, 'Princesse van Oranjen' en dochter van Amalia van Solms en Frederik Hendrik, is aangewezen als hofleverancier. Op de lijst uit 1666 van door haar toegestane leveranciers staat 'Nicolaes vander Cruck Leijdecker b. Bosch'.¹⁹ Aannemelijk is dat met de toevoeging 'b. Bosch' bedoeld wordt Huis ten Bosch.

We weten nu dat Claes ook in kringen rond het Hof zijn werk vond. Dat verklaart zijn aanwezigheid in Soestdijk in 1675 bij de verbouwing van het jachtslot van Willem III.

Tot slot

Duidelijk is geworden dat Cornelis Tromp niet uit zijn uitgebreide Amsterdamse, maar uit zijn Haagse kring een leidekker betrok voor de bouw van zijn buitenplaats. Mogelijk was de ervaring van Vander Kruck bij bouwprojecten van het Hof, waaronder Huis ten Bosch, bepalend voor opname in de bouwploeg. Het vormt mogelijk een nieuwe aanwijzing voor nadere vondsten omtrent de bouw van Trompenburg.

Dankzij de trotseerloodjes en de prestigieuze gebouwen waarop VanderKruck letterlijk zijn stempel drukte, is de 17^e-eeuwse vakman uit de vergetelheid geraakt en nu met naam en toenaam bekend.

Noten

- 1 Natter, 2007, p. 35, Immerzeel, 2011.
- 2 Steijn, 1995.
- 3 Steijn, 1995, p. 57, 58.
- 4 Tromp gaf zijn buiten de naam Syllisburg, naar de titel graaf van Syllisburg die hij van de Deense koning ontving in 1676 als dank voor zijn hulp in de zee strijd tegen Zweden. In de 18^e eeuw werd de naam van de buitenplaats gewijzigd in Trompenburg.
- 5 Huygens, 1888, 25 en 27 oktober 1682. Tromp was ook in Soestdijk te gast.
- 6 Immerzeel, 2011.
- 7 Steijn, 1995, p. 16. Trotseerloodje in de collectie van P. Klunder.
- 8 Streekarchief IJsselmonde. Het buiten is in 1900 afgebroken.
- 9 Stadarchief Rotterdam (SAR), archieven van de ambachten Oost- en West-IJsselmonde 8, 1870.
- 10 Steijn, 1995, p. 58; SAR, 8, 1801.
- 11 SAR, archieven van notarissen 18, 4987, not. P. de Weerdt te IJsselmonde, f. 487, 31 okt. 1670 en 4989, not. C.J. Lieshout te IJsselmonde, f. 67, 17 okt. 1689.
- 12 Haags Gemeentearchief (HGA), oud archief van de gemeente 0350-01, 4927 nominatiën, f. 0066 en f. 0096.
- 13 De Mee, 1778, deel 2, p. 141. Op het gedenkbord van het St. Barbaragilde in de Grootte of St. Jacobskerk staat in 1680: Nicolaes vander Cruck, Hooftman.
- 14 HGA, doop-, trouw- en begraafboeken 0377-01, 187 ondertrouwboek.
- 15 SAR, 18, 4987, not. P. de Weerdt te IJsselmonde, f. 487, 31 okt. 1670; SAR, 8, 234 weesboek van het Oostambacht, akte 58, 21 okt. 1671.
- 16 Schnitzeler, 2011, bijlage 1, p. 28; HGA, notarieel archief Den Haag 0372-01, 224 not. Johan van de Vijver, f. 239, 30 april 1663 en 189 not. Quirijn Stoffelsen Gaeswijck, 30 sept. 1647.
- 17 Schnitzeler, 2011, bijlage 1, p. 8.
- 18 Schnitzeler, 2011, bijlage 1, p. 28-31.
- 19 HGA, 0372-01, 607 not. Willem Guldemondt, f. 27, 22 feb. 1666.

Literatuur

Huygens, den Zoon, Constantijn, *Journalen*, derde deel, Utrecht 1888.

Immerzeel, Johan, 'Monogrammen in het lood', *Weekblad Wijdmeren*, 14 dec. 2011.

Mee, Isaac de, *Verzameling van gedenkstukken in Nederland, uit geestelyke, waereldlyke en andere voornaeme gestichten en openlyke plaetsen by een vergadert*, 1778.

Natter, Bert, *Trompenburg*, Amsterdam 2007.

Olde Meierink, Ben, *Buitenplaats Trompenburg 's-Graveland. Ontstaans- en gebruiksgeschiedenis*, Utrecht 2001.

Schnitzeler, Josje, 'Status op z'n Hollands: de bewoners van het Lange Voorhout en hun buitenplaatsen en tuinen tussen 1650 en 1750', scriptie Universiteit Utrecht, 2011. (<https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/7535>)

Steijn, Paul P., *Meestertekens op het dak*, Bosch en Duin 1995.

Middeleeuwse metseltekens op de Sint-Nicolaaskerk te Vreeland

Anton Cruysheer

Veel oude bakstenen gebouwen als kerken en kastelen bevatten metseltekens: doorgaans eenvoudige patronen die in een afwijkende kleur baksteen in de gevels zijn gemetseld. Dat ook de Grote of Sint-Nicolaaskerk te Vreeland deze tekens bevat was tot voor kort niet opgemerkt, zelfs niet bij beschrijvingen van de kerk in het Monumenteninventarisatieproject (MIP) of in het Monumentenregister van de RCE.¹ Het oog van de auteur dezes viel pas recentelijk bij toeval op het patroon in de muurvlakken van de dwarskapellen en het schip van de kerk. Wat betekenen ze en wanneer zijn ze aangebracht? Tijd voor een nader onderzoek.

Wat zijn metseltekens

Metseltekens zijn figuren die door metselaars zijn aangebracht in het metselverband van gevels, over het algemeen met behulp van zogeheten misbaksels. Dit zijn bakstenen die het dichtst bij de vuurhaard lagen van de veldovens waarin ze werden gebakken. Door de hitte gesinterde (verglaasde) de buitenzijde van de baksteen. Het waren kwalitatief goede stenen, maar afwijkend van kleur.² De toepassing kwam in de middeleeuwen vrij algemeen voor en nam vanaf de 17^e eeuw af, onder invloed van de reformatie en mede door het verbeterde bakproces waardoor gesinterde steenkoppen steeds minder vaak voorkwamen. De metseltekens komen als afzonderlijke symbolen of als vlakvulling op grotere geveldelen, gehele gevels of gebouwen, vooral voor in de Lage Landen, maar ook in Polen, Noord- en Oost-Duitsland, Engeland en Noord-Frankrijk.³

De symboliek van de metseltekens is niet eenduidig te verklaren, doordat symbolen meerledig zijn uit te leggen en de betekenis door de tijd kon veranderen. Ook kon wat aanvankelijk werd bedoeld, later anders zijn begrepen of geduid.⁴ De diverse typen zijn min of meer in drie fasen te onderscheiden. In de eerste fase, tot circa 1500, domineren tekens als ruit, Andrieskruis of Calvariekruis. De intentie van de metselaars richtte zich vermoedelijk op het afweren van gevaarlijke, schijnbaar occulte natuurverschijnselen zoals bliksem, vuur en water en op het bezweren van bovennatuurlijke, demonische krachten, zoals boze geesten. De betekenis-geladen tekens spraken onge-

Afb. 1 Metseltekens in de vorm van ruitkruizen op de noordgevel van de kerk, aan de linkerkant, onder het glas in loodraam.

twijfeld de (grotendeels analfabete) bewoners sterk aan en maakten onderdeel uit van het volksgeloof (bijgeloof).

Vanaf circa de 16^e eeuw duiken er nieuwe metseltekens op zoals harten, ruitkruizen (zoals in Vreeland) en toverknopen van vijf ruiten in de vorm van een kruis. De tekens in deze tweede fase zijn nadrukkelijk zichtbaar voor passanten en kunnen refereren aan een meer religieuze boodschap, waarbij soms heidense symbolen een christelijke betekenis kregen. Bij gebruik van een metselteken op een kasteelmuur zou een X-teken (maalkruis) op de jurisdictie van de kasteelheer kunnen wijzen.⁵

In de derde fase domineert het decoratieve aspect van de tekens. Figuren gaan los staan van het metselwerkverband en er worden bijvoorbeeld meerdere kleuren gebruikt, evenals grotere vlakken met symmetrische herhalings van een vorm.⁶

De Grote of Sint Nicolaaskerk

De Grote of Sint Nicolaaskerk in Vreeland dateert oorspronkelijk uit het derde kwart van de 13^e eeuw, toen bisschop Hendrik van Vianden bij het door hem tussen 1252 en

Afb. 3 Het ruitpatroon op de noordgevel.

1260 gebouwde kasteel Vredelant ook een stenen kerk stichtte.⁷ De tussen het kasteel en de kerk gelegen nederzetting kreeg in 1265 stadsrechten. Beide stenen gebouwen staan in het middeleeuwse stadszegel afgebeeld als representatie van de stad.⁸ Waarschijnlijk werd daarom de Grote of Sint Nicolaaskerk net vóór de stadsrechtverlening gebouwd, dus ergens tussen 1260 en 1265. In 1333 werd de kerk tijdens oorlogshandelingen tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland in brand gestoken en deels verwoest, maar delen van het muurwerk en vooral de toren zijn intact gebleven. Dit valt op te maken uit de steenformaten en het rechtgesloten koor, dat kenmerkend is voor een oudere bouwfase. Tussen 1334 en 1340 volgde vermoedelijk een grote restauratie en gedeeltelijke herbouw, waarbij de kerk ook iets werd vergroot. Dit is te zien aan twee in elkaar overlopende bouwstijlen: van romaanse naar gotische stijl. In de 15^e eeuw werden de dwarskapellen tegen het schip gebouwd. Hiermee veranderden

Afb. 2 Het patroon van de metseltekens middels toegevoegde lijnen verduidelijkt. (Fotobewerking Marc Robben)

het aangezicht en de oppervlakte van de kerk naar het gebouw zoals we dat vandaag de dag kennen.⁹ Bij deze verbouwing zijn vermoedelijk de metseltekens aangebracht.

Metseltekens op de Sint Nicolaaskerk

Op zowel de dwarskapellen als op het schip zijn enkele, soms amper zichtbare ruitpatronen te zien. De ruiten ontstaan door naast elkaar geplaatste X-vormen met verlengde uiteinden, waardoor een zogenaamd ruitkruis wordt gevormd. De betekenis en interpretaties van deze vorm lopen wat door elkaar en worden nergens in de literatuur eenduidig verklaard. Vaak symboliseert de ruit in de iconografie – als gestileerde vorm van een vulva waaruit nieuw leven ontspruit – nakomelingschap en vruchtbaarheid in brede zin, zoals (bescherming van) een goede oogst en het leven zelf.¹⁰ Ook zijn er aanwijzingen, die terugvoeren op het runenschrift en op de Romeinse tijd, dat het ruitkruis of ruitpatroon een verbeelding is van een geploegde akker (eigen grondbezit, als

representatie van moeder aarde en vruchtbare voortplanting). Een andere aanwijzing, uit de vroege middeleeuwen, verwijst naar een visnet, waarmee de oppergod Thor de kwade Loki kon vangen. In christelijke tijden werd Loki vervangen door boze geesten of de duivel zelf die met het net gevangen of afgeweerd kon worden.¹¹ Het visnet kan ook hier een dubbele betekenis hebben gehad, in de zin van een goede, vruchtbare oogst qua visvangst. Kortom, er valt geen eenduidige verklaring te geven voor het ruitpatroon op de kerk te Vreeland.

Persoonlijk denk ik dat er van oorsprong een meerledige betekenis aan het ruitpatroon ten grondslag lag. Bijvoorbeeld zowel bedoeld om het kwade af te weren als bescherming voor het kwetsbare leven en bede voor voorspoedige tijden (goede oogsten, visvangst, handel etc.) Daarnaast lijkt het me voorstelbaar dat er een verband bestaat tussen specifiek dit metselteken en de beschermheilige van de kerk: Sint Nicolaas. Hij was namelijk naast beschermheilige voor ongetrouwde meisjes, ook patroon van onder meer schippers, kooplieden en vissers.¹² Een goede keuze dus voor een stadje aan het water, dat destijds geregeld geconfronteerd werd met het buiten de oevers treden van de Vecht (natuurgeweld) en afhankelijk was van visopbrengst, goede oogsten en handel over water. Ook met het altaar voor Maria in de kerk, dat vanaf de middeleeuwen regionale bekendheid genoot, kan gelet op de vrouwelijke relatie van het symbool een link worden gelegd.

Aan de metseltekens op de Sint Nicolaaskerk te Vreeland valt iets interessants op te merken. Bij bakstenen van roodbakkende klei (zoals bij de Sint Nicolaaskerk) zouden deze bij versintering (zie hiervoor) zwart moeten kleuren en dus als donkere patronen

Afb. 4 Voorbeeld van nog gedeeltelijk met mortel bedekte stenen uit een van de metseltekens.

Afb. 5 Op de zijgevel van de kerk is in 1943 het ruitpatroon beter zichtbaar dan heden ten dage. (Foto RCE)

in de gevel zichtbaar moeten zijn, maar dit is niet het geval: ze zijn wit. Bij nader inzien blijkt dat de metseltekens op de kerk zijn aangebracht met een behulp van een laag mortel. Aangezien hierbij rekening is gehouden met het metselverband, is het zeer waarschijnlijk dat deze laag oorspronkelijk in de 15^e eeuw, de bouwtijd van de dwarskapellen, is aangebracht. Dit valt te zien aan het verspringend verband van de stenen aan de zuidzijde van de kerk. Zo verspringen bij de bovenste vijf lagen onder het raam consequent per rij halve en hele stenen (kruisverband). Daaronder volgt een ander verspringend (Vlaams) verband waarbij de hoekpunten en kruispunten van het metselteken telkens worden aangeduid met hele stenen (boven en onder met enkele stenen en in het midden met telkens twee stenen). Zie ook de bewerkte foto's. Ditzelfde beeld zien we bij de dwarskapel aan de noordzijde, met daar bovendien een middenlijn van uitsluitend halve stenen, die bewust het verband doorbreekt met het oog op het aan te brengen metselteken.

Afb. 6 Ook op de zuidgevel en de zuiderzijbeuk zijn, onder de natuurstenen rand, nog vaag de ruitkruizen zichtbaar.

Ik vermoed dat de tekens oorspronkelijk aan beide zijden over de volle lengte van de kerk zijn aangebracht. En mogelijk heeft men daarbij de witte mortel ook geverfd in een andere kleur. Dit moet vanaf de late middeleeuwen een bijzonder aangezicht hebben gegeven en nodigt uit dit eens digitaal te reconstrueren. De huidige fragmentarische staat van de metseltekens is waarschijnlijk een gevolg van de kwetsbaarheid voor weersinvloeden. Na verloop van tijd zijn de metseltekens hierdoor grotendeels verdwenen.

De wijze van het aanbrengen van mortel als metseltekens is zeer zeldzaam.¹³ Waarom zijn in Vreeland geen gekleurde bakstenen gebruikt om symbolische tekens in de muur aan te brengen? Een verklaring hiervoor is mogelijk dat de baksteenbakker goed werk heeft verricht en het bakproces geen of weinig geharde, gesinterde en verkleurde bakstenen voortbracht. Het aanbrengen van een mortellaag bood dan toch de mogelijkheid symbolische patronen in de gevels aan te brengen.

Tot slot

Het grotere ruitpatroon op de Sint Nicolaaskerk te Vreeland is uitzonderlijk voor Nederland. Er zijn slechts negen van deze patronen bekend op een totaal van 260 geïnterpreteerde gebouwen met metseltekens.¹⁴ De belangrijkste zijn Dordrecht, Westmerwedepolder, Huis te Merwede; Eemnes, Eemnes, Kerkstraat 16, Sint Nicolaaskerk; Opmeer, Spanbroek, Spanbroekerweg 39, Raadhuis; Schagen, Schagen, Loet 14, Stolphoeve; Schagen, Zijpe, Sint-Maartensbrug, Grote Sloot 201; Nederweert, Nederweert, Kerkstraat 58, Sint-Lambertuskerk; Vaassen, Maarten Van Rossumplein 1, Kasteel De Cannenburch.

Metseltekens zijn niet alleen interessant, maar ook kwetsbaar en worden vaak over het hoofd gezien bij restauraties. Zo werd in juni 2022 via de media de noodklok geluid toen veel metseltekens op Zeeuwse kerken onherstelbaar leken beschadigd na restauratie.¹⁵ Reden te meer dus om zuinig te zijn op de kwetsbare restanten van het mortelwerk op de Sint Nicolaaskerk en hiermee rekening te houden bij toekomstige restauraties of onderhoudswerk.

Met dank aan Marc Robben voor zijn aanvullende informatie en hulp bij het bewerken van enkele foto's.

Noten

- 1 De beschrijvingen bij genoemde instanties lopen uiteen en zijn vanwege nieuwe kennis, diverse publicaties en restauraties inmiddels aan een update toe. Opvallend is dat de bovengrond rijksmonumentaal beschermd is, maar de ondergrond geen archeologisch rijksmonument is. Dit komt doordat de rijksdienst vroeger bestond uit twee divisies: een voor de monumentenzorg en een voor archeologisch bodemonderzoek. Tot op heden is het beschermingsbeleid niet op elkaar afgestemd. <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/26131>; MIP-object nummer: 3010270.
- 2 Zo zijn er in de noordweststoren van kasteel Helmond bij de verhoging van de toren kort na 1500 grote maalkruizen in grijsgekleurde bakstenen aangebracht.
- 3 Robben, 2021, p. 36-37.
- 4 Robben, 2021, p. 58-61.
- 5 Van Leeuwen, 2022, p. 51.
- 6 Robben, 2021, p. 31-43.
- 7 Rutte, 2002, p. 111-113; Jonker-Duynstee en Cruysheer, 2015, p. 14-18, 34-44.
- 8 Cruysheer, 2007.
- 9 Jonker-Duynstee en Cruysheer, 2015, p. 61. Cruysheer, 2009, p. 28.
- 10 Wapens van ongehuwde vrouwen waren ook altijd in een ruit gevat; Robben, 2021, p. 59-61.
- 11 Robben, 2021, p. 167-175.
- 12 Booy, 2011, p. 259; Cluysenaer, 2019, p. 201.
- 13 Mondelinge mededeling Marc Robben.

14 Ibidem.

15 <https://nos.nl/artikel/2433260-metselaarstekens-op-zeeuwse-kerken-onherstelbaar-beschadigd-na-restauratie>.

Literatuur

Booy, F., 'Nicolaaskerken tussen Vecht en Eem', *Tussen Vecht en Eem, Tijdschrift voor regionale geschiedenis*, jrg. 29, nr. 4, 2011, p. 259-267.

Cluysenaer, M., *Geschiedenis van de Grote of Sint Nicolaas Kerk te Vreeland, 2019-2021* (via: www.kerkvanvreeland.nl/geschiedenis-kerk/ d.d. 14-08-2022).

Corbeek, A., *Grote of Sint Nicolaaskerk Vreeland*, Vreeland 1986.

Cruysheer, A., 'Het wapen van Vreeland', *Vechtkroniek*, nr. 27, 2007, p. 17-21.

Cruysheer, A., 'Het verdwenen middeleeuwse doopvont uit de hervormde kerk van Vreeland', in: *Vechtkroniek*, nr. 31, 2009, p. 28-31.

Jonker-Duynstee, J. en A. Cruysheer, *Vreeland, 750 jaar geschiedenis in vogelvlucht*, 2015, p. 55-64.

Kruijter, C. de, '1000 jaar geschiedenis in vogelvlucht, Kerken in Loenen, Nigtevecht en Vreeland', in: *Vechtkroniek*, nr. 16, 2002, p. 3-15.

Leeuwen, W. van, *Kasteel Helmond, biografie van een waterburcht*, Zwolle 2022.

Robben, M., *Magische gebouwbescherming, tussen magie en decoratie*, Berchem-Antwerpen 2021.

Rutte, R., *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12de-13de eeuw)*, Zutphen 2002, p. 111-113.

Van slagers en kweeperen: Breedstraat 9-13 in Vreeland

Juliette Jonker-Duynstee

Zoals in zoveel dorpen verdween ook in Vreeland na de Tweede Wereldoorlog veel middenstand. De tientallen winkeltjes die er in de eerste helft van de 20^e eeuw nog waren, namen in gestaag tempo af. Slagerij Dalhuisen aan de Breedstraat was een van de laatste der Mohikanen die in 2006 haar deuren sloot. Na zeven jaar leegstand werd het pand in 2016 volledig gerestaureerd. In de voormalige slachterij, naast het woon-winkelpand, is in mei 2022 weer een winkeltje gestart. Zo komt er wellicht langzaam aan weer nieuw middenstandsleven in de historische dorpskern. Een mooi moment om terug te blikken op de lange historie van dit pand, Breedstraat 9-13.

De Breedstraat

De Breedstraat is een van de oudste straten van Vreeland. De straat dateert uit de 13^e eeuw, toen een nederzetting ontstond bij het kasteel Vredeland dat rond 1255

Afb. 1 Breedstraat 9-13, 'Breehoff', anno 2022. (Foto auteur)

Afb. 2 De Kadastrale kaart uit 1832 met een nog onbebouwd stuk (A 280) ter hoogte van de huidige Breedstraat 9 en 11. De huidige nummers 13 en 15 vormen samen A 281.

gebouwd werd in opdracht van de bisschop van Utrecht. Dit kasteel lag op het huidige Sperwerveld aan de Kleizuwe, de oudste ontginningsweg van de regio. De nederzetting kreeg in de vroege middeleeuwen een planmatige opzet met een rastervormig stratenpatroon dat tot op heden intact is: De Voorstraat/Klapstraat met parallel daaraan de Lindengracht en de Vossenlaan en dwars hierop de Raadhuislaan/Breedstraat en de Ruitersstraat. De Breedstraat was de verbindingsweg van de Kleizuwe naar het dorp en naar de brug over de Vecht en was dus een belangrijke doorvoerweg. Over de Kleizuwe kwam immers alle transport vanuit Hilversum, Kortenhoef en Loosdrecht. Ook werd hier in de middeleeuwen de markt gehouden.

Tot de jaren '30 van de 20^e eeuw heette de straat Breestraat of soms ook Bredestraat. Na de bouw van het gemeentehuis in 1862 werd het deel ten oosten van de kruising met de Lindengracht Raadhuislaan genoemd.

Afb. 3 De linker (noord)kant van de Breedstraat is grotendeels onbebouwd. Foto uit 1905. (Coll. W. Mooij)

Opvallend is het verschil in dichtheid van bebouwing aan beide zijden van de Breedstraat, zoals eerst op de kadastrale kaart en later ook op prentbriefkaarten te zien is: de zuidzijde is op het erf van nr. 9-13 na geheel volgebouwd, terwijl aan de noordzijde alleen de appelschuur, het voormalige pannenkoekenhuis Noord-Brabant, sinds maart 2022 restaurant Hendrik, en het hoekhuis te vinden zijn.

Breedstraat 9-13

De voormalige slagerij, het hoofdhuis, heeft als adres Breedstraat 13. Dit pand dateert uit het derde kwart van de 18^e eeuw en is begin 20^e eeuw verbouwd en aangepast om als slagerij te dienen. Nummer 9, de voormalige slachterij, dateert uit het einde van de 19^e eeuw, maar vermoedelijk heeft er daarvoor ook bebouwing op die plek gestaan. Opmerkelijk is dat huisnummer 11 tussen beide panden ontbreekt. Dit betreft de eerste verdieping in het pand nr. 13, die ten tijde van de nieuwe huisnummering in Vreeland rond 1950 apart bewoond werd.

Op de kadastrale kaart uit 1832 is het hoofdhuis voor het eerst te vinden. Op deze kaart zien we dat nummer 13 nog één geheel vormde met nummer 15 (A 281). In de kadastrale legger wordt dit nummer omschreven als 'huis en koetshuis'. Links van het huis lag een leeg erf: de tuin (A 280). Achter nummer 13 stond in 1832 een tweede gebouw, dat zo te zien middels een kleine aanbouw gekoppeld was aan het voorhuis. Nu staat daar de schuur van de burens. Links van het huis, dus op het perceel A 280, de huidige binnenplaats, is een kleine aanbouw te zien. Dit is vrijwel zeker het 'secret', een 'buiten-wc', geweest. Dergelijke vierkante aanbouwjes zijn bij veel huizen op de kadastrale kaart terug te vinden.

Johanna Rendorp-van Collen

Zowel A 280 als A 281 waren in 1832 eigendom van Johanna van Collen (1744-1833), weduwe van bierbrouwer – later rentenier – Salomon Rendorp (1767-1824). Zij woonden in Amsterdam waar Salomon eind 18^e eeuw ook in de stadsregering zat en brouwer was van brouwerij De Haan aan de Gelderse Kade. Zij bezaten ook diverse stukken grond en huizen in Vreeland: de boerderij aan de Lindengracht (nu Sophia's Hoeve) met de achterliggende weilanden, het huidige Breedstraat 13 en aan de Voorstraat/hoek Breedstraat het 'Huys Abrahams' (daarvoor de herberg Het Radt van Avontuur en kennelijk ook bierbrouwerij) waar de vorige eigenaar een synagoge had ingericht. Maar ook weilanden ten zuiden van De Nederlanden, langs het Jubileumlaantje en naast de brug, tegenover Schoonoord. Al met al stond Johanna van Collen op de zevende plaats van grootgrondbezitters van Vreeland.

Afb. 4 Salomon Rendorp, geschilderd in 1793 door J.F.A. Tischbein. (Coll. Rijksmuseum)

Afb. 5 Johanna van Collen, geschilderd in 1793 door J.F.A. Tischbein. (Coll. Rijksmuseum)

Afb. 6 De Breedstraat rond 1908 met links nr. 13 met aan de stoep hardstenen paaltjes met ijzeren kettingen daartussen. Nr. 13 is wit gestuukt, nr. 15 nog niet. (Coll. Lisman)

Jan Coerd Scheffer en Lambertus Johannes De Klerk

Na Van Collen werd winkelier Jan Coerd Scheffer eigenaar van het pand. De tuin werd apart verkocht en op een deel ervan werden huisjes gebouwd.

In deze tweede helft van de 19^e eeuw was in heel Nederland de woningnood hoog en de armoede groot. In vrijwel alle dorpen en steden werden terreinen dichtbebouwd met huisjes, schuren en tussenliggende stegen. Dan werd er weer wat aangebouwd, dan weer wat afgebroken. Dit patroon had een ingewikkelde kadastrale situatie tot gevolg omdat niet altijd duidelijk is welk huis en erf bedoeld wordt in de kadastrale legger. In ieder geval is duidelijk dat ook op het lege erf van nr. 13 gebouwd werd: het huis nr. 7, dat uit meerdere bouwsels achterelkaar bestaat, en later de voormalige slachterij (nr. 9). Ook achter nr. 7 worden huisjes gebouwd, die weer vanuit de Lindengracht richting de Vecht lopen. Zo was rond 1860-'70 dit hele blok in de hoek Breedstraat-Lindengracht een aaneenschakeling van panden en kleine aanbouwsels geworden. Berend Wildschut, H. Van Feugen, Klaas de Jagerkop, Wouter Driessen, bakker Bernardus Feugen en Hendrik Rudolph Wasmuth komen we als de diverse eigenaren tegen in de kadastrale leggers.

In 1856 verkocht Scheffer het pand A 281 aan Lambertus Johannes De Klerk, die het huis in 1863 herstelde en de inmiddels kleinere tuin terugkocht.

Krijn Meijers en Jan Meijers

Een volgende eigenaar van het hoofdhuis was Krijn Meijers, na diens overlijden zijn vrouw Pietertje Stam en vanaf 1880 hun zoon Jan. Deze meester timmerman Jan Meijers had een half jaar eerder, in 1879, aan bakker Steven van Dee een huis aan de Lindengracht verkocht waarvan het grondgebied achter de huizen van de Breedstraat langs liep richting de Voorstraat. Een stukje grond van negen meter lengte dat aan de zuidkant van zijn terrein lag kocht hij in 1880 weer terug van Van Dee. Het maakte deel uit van een westelijk deel van A 890, ‘zoals het thans is afgescheiden’.

Splitsing van het huis

Zeer waarschijnlijk werd in 1880 het grote huis gesplitst in twee huizen. In de kadastrale legger vinden we de vermelding ‘stichting’ en ‘vereniging’. Toen is vermoedelijk ook het dak vernieuwd. De dakspanten zijn in een bijzondere boogvorm aangebracht, zogenaamde Philibert-spanten. Deze raakten pas vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw populair. Gezien zijn beroep – meester timmerman – kan het maar zo zijn dat Meijers zelf deze verbouwing ter hand heeft genomen. De spanten zijn ingenieus vervaardigd. Zij rusten door de boogconstructie op de zijmuren zodat er geen dwarsbalken met trekstangen nodig zijn, zoals bij ‘normale’ mansardekappen. Het grote voordeel van deze dakconstructie is dan ook de enorme hoogte met ook aan de zijkanten stahoogte.

Martinus Bernardus van Rooijen – *start slagerij*

Na het overlijden van Jan Meijers werd zijn weduwe, Elisabeth Bos, eigenaar van het huis. In 1887 verkocht zij een stuk van de weg (A 587),¹ een huis, schuur en tuin (A 899 – ‘in te rigten tot slagerij’) en stal en koetshuis (A 900) aan Marinus Bernardus van Rooijen, spekslager.

Van Rooijen stelde deze bezittingen op 3 mei 1887 als waarborg voor een lening van f2000, waarvan de Loenense koopman Johannes van Gaalen de geldschietter was. Ook wordt in deze hypotheekakte gesproken over kadastraal nummer A 893: ‘voor zover de achterkamer van het huis op dat nummer is uitgebouwd, behorende echter het pakhuis, ook voor zoo ver het over die achterkamer loopt, aan den heer Jan Meijers’. Dat geeft weer mooi de ingewikkelde en rommelige situatie in dit deel van het dorp weer!^{2 3}

Van Rooijen bouwde in 1892 ('stichting') een slachterij, het huidige nummer 9. Aan de straatzijde kwamen twee grote deuren waar het vee gemakkelijk door naar binnen kon. De deuren, het luik erboven en de twee halfronde ramen aan weerszijden werden voorzien van ontlastingsbogen waarin afwisselend rode en gele bakstenen werden verwerkt, wat het geheel een aantrekkelijk uiterlijk geeft. De windveren langs de dakrand zijn decoratief gesneden in zogenaamde Chaletstijl. De top van de gevel is geaccentueerd met een mooi bewerkte pinakel. Al met al is er echt werk gemaakt van dit langwerpige gebouw.

Ernst Hendrik Driessen

Martinus' zoon Jan Christiaan van Rooijen erfde de slagerij na het overlijden van zijn vader in 1912. Drie jaar later verkocht hij de panden in 1915 aan Ernst Hendrik Driessen. Driessen zou ruim dertig jaar hier zijn slagerij voeren.

Cornelis Adrianus Griffioen – *nieuwe straatnummering*

Na het overlijden van slager Driessen verkocht zijn weduwe het pand in augustus 1949 aan Cornelis Griffioen. Voorwaarde was wel dat zij – met haar dochter Annie – in het huis mocht blijven wonen. De familie Griffioen nam de kamer naast de winkel in gebruik als woonkamer en sliep op de zolder. Mevrouw Driessen woonde op de eerste verdieping, die met een aparte ingang bereikbaar was. Korte tijd later werd de straatnummering van Vreeland geheel veranderd. Tot die tijd hadden de huizen alleen een nummer, zonder vermelding van de straat. Met de nummering was begonnen aan de rand van de gemeente, Boslaan hoek Alambertskade en zo werd het hele dorp straat voor straat doorgenummerd. Met de nieuwe nummering moest de woning van mevrouw Driessen vanwege de eigen opgang een eigen nummer krijgen. Het slachthuis werd Breedstraat 9, mevrouw Driessen werd nr. 11 en de slagerij van de familie Griffioen werd nr. 13. Dit verklaart het 'gemis' van nr. 11 in de doorlopende nummering die te zien is aan de straatkant van de huizen.

Griffioen verbouwde in 1963 de winkel en bracht onder andere een kunststof bekleding tegen de voorgevel aan. Nummer 9 was aan de voorkant ingericht als weegschuur om het levende vee van de boeren uit de buurt te wegen, aan de achterkant werd geslacht. In de 18 jaar dat Griffioen hier slager was, had hij zes knechten in dienst: Jan Pul, Kees van Ekris, Wim Brouwers, Allard van Zelle, Wim Dalhuisen en Teus Griffioen.

Teunis, Wim en Henk Dalhuisen

Sinds 1961 werkte Wim Dalhuisen in de slagerij bij Griffioen. Zijn vader Teunis was loonslachter die door verschillende slaggers werd ingehuurd, zoals bij Van den Bosch in Loenen en Griffioen in Vreeland. Hij woonde aanvankelijk aan de Glashut en ver-

Afb. 7 Cornelis Griffioen voor de slagerij met een koe die de derde prijs had gewonnen op de veemarkt, eind jaren '40. (Coll. H. Griffioen)

huisde in 1950 naar Oud Over 152 waar hij een slagerij begon. Later verhuisde hij naar de Loenderveense vaart bij de sluis. Na de verkoop van dit huis kocht hij in 1978 de slagerij van Griffioen in Vreeland waar hij met zijn beide zoons aan het werk ging. Zoon Wim werkte er toen dus al 17 jaar.

Twee jaar later werd de slagerij grondig verbouwd. De kunststof gevelbekleding werd verwijderd en vervangen door een zwarte granietlaag. Er kwam een kunststof kozijn met dubbele beglazing in de winkel en de slachterij werd verbouwd om aan de eisen van de wet te voldoen. Zo werd onder meer het plafond verhoogd en de hele binnenkant betegeld.

Het te slachten vee kwam meestal uit de buurt. Een vaste toeleverancier was boer Van Hienen van de Nigtevechtseweg, met wel 150 koeien. Een koe die geslacht moest worden – dat gebeurde altijd op maandag – werd lopend naar de slagerij gebracht.

Afb. 8 Slagerij Dalhuisen nog in gebruik. (Coll. Cruysheer)

De gebroeders Dalhuisen slachtten zelf en verkochten naast hun vlees veel zelfgemaakte vleeswaren, waaronder de in Vreeland en omstreken wereldberoemde grillworst en gekookte worst. Na de uitbraak van de BSE werden landelijk de regels voor het slachten van vee dusdanig aangescherpt dat het doorgaan hiermee te grote investeringen met zich mee zou brengen. Met pijn in het hart werd besloten met het slachten te stoppen.

Woonbestemming

De oplopende kosten om aan de steeds strengere wetgeving te voldoen brak de broers uiteindelijk op. De winkel werd in 2006 te koop gezet voor € 728.000. Een jaar later brak de mondiale economische crisis uit, waardoor de kans op verkoop aan een middenstander zeer gering werd. De terugloop van lokale middenstand in dorpen was al sinds de jaren '60 een landelijk gegeven. Ook in Vreeland stopte de ene na de andere

middenstander. Redelijkerwijs kon niet verwacht worden dat zich in dit kleine dorp een middenstander zou vestigen. Vier jaar is gestreden om een woonbestemming op beide panden te krijgen, zodat zij voor een marktconforme prijs verkocht konden worden. Nadat een dergelijk proces bij bakkerij Schouten aan de Voorstraat had plaatsgevonden (hier werd na jaren gesteggel een woonbestemming verleend op de bakkerij en winkel), kreeg ook Dalhuisen de gewenste woonbestemming op zijn panden. Voorwaarde was dat het pand enkele jaren te koop zou staan als winkelpand, en dat het pas als woonhuis verkocht mocht worden als de verkoop als winkelpand niet zou lukken. Toen vond ook een hertaxatie plaats. Uiteindelijk is het pand in februari 2016 gekocht door Mariella Vink. Bij de koop bleek dat er nog kadastrale rariteiten aanwezig waren. Zo was een kleine punt van de tuin nog van de achterburen, de familie Griffioen, waarvan de tuin achter Breedstraat 9-13 loopt. Dit stuk grond is aangekocht en alle kadastrale onduidelijkheden zijn ‘opgeruimd’ en aangepast.

Afb. 9. Breedstraat 9 en 13 in staat van verbouwing, 2016.

Zowel het hoofdhuis als de voormalige slachterij werd grondig gerenoveerd en gerestaureerd onder leiding van Michael de Boer. Ook werd de winkelpui verwijderd en werd de historische gevelindeling teruggebracht. Het pand kreeg hiermee zijn oorspronkelijke allure terug en het kreeg de nieuwe naam Breehoff. Het werd in 2019 verkocht aan Jelmer Kalisvaart en Willemijn Schippers. Willemijn begon in april 2022 een moestuinwinkeltje in de voormalige slachterij: Kweepeer, waarmee een vorm van middenstand terugkeerde in de historische dorpskern van Vreeland.

Lijst van eigenaren Breedstraat 9-13

Rond 1832	Johanna Fernanda Rendorp-van Collen
?-1856	Jan Coerd Scheffer
1856-1873	Lambertus Johannes De Klerk
1873-1880	Krijn Meijers
1880-1888	Jan Meijers, timmerman, en Elisabeth Bos
1888-1914	Martinus Bernardus van Rooijen, start slagerij; 1892 bouw slachthuis, nr. 9
1914-1915	Jan Christiaan van Rooijen
1915-1949	Ernst Hendrik Driessen
1949-1967	Cornelis Adrianus Griffioen
1967-2015	Vader Teunis en zoons Wim en Henk Dalhuisen
2016-2019	Mariella Vink
2019-heden	Jelmer Kalisvaart en Willemijn Schippers

Noten

- 1 De weg is lange tijd apart verkocht. Achtereenvolgens waren de eigenaren: Hendrik Rudolph Wasmuth, koopman (tot 1874), Anthony Wolken (tot 1876), Simon Puncke (tot 1878), Alida de Bruijne (tot 1881), Jan Meijers (tot 1888), waarna de weg steeds bij het huis verkocht is.
- 2 De hypotheek werd gevestigd op: ‘Een huis met schuur, in te rigten tot slagerij, voorts erf, tuin en straat, staande en liggende aan de Breestraat, op het dorp en binnen de gemeente Vreeland, kadaster sectie A, nummer 587 weg of straat, gedeeltelijk, voor zoo ver die halve Breestraat voor het huis en tuin ligt; 899 huis, schuur en tuin, gedeeltelijk loopende de scheidingslijn aan de oostzijde op en afstand van: vóór ongeveer twee meters en achter ongeveer een meter vijftientig centimeters, vanaf den stal en koetshuis, sectie A nummer 900, vanaf de straat tot waar de zuidelijke scheidingslijn gemaakt wordt, welke zuidelijke scheidingslijn loopt van af den zuidoosthoek der voormelde schuur, in de richting van den zuidoosthoek van den stal en koetshuis en: A 893 voor zoover de achterkamer van het huis op dat nummer is uitgebouwd, behorende achter het pakhuis, ook voor zoover het over die achterkamer loopt, aan den heer Jan Meijers.’
- 3 Overigens blijkt uit deze acte dat Van Rooijen ook eigenaar was van een huis in de Klapstraat (A 626 t/m 628), dat hij in 1889 verkoopt aan H.P. van Zalingen, huisschilder te Vreeland, op voorwaarde dat er geen spekslagerij in uitgeoefend mag worden. In 1894 kocht hij met een consortium van drie andere heren de pan- en tegelfabriek De Goede Verwachting aan de Nigtevechtseweg.

Nieuw leven voor een oude herberg

De Kampioen in vogelvlucht

Juliette Jonker-Duynstee

In januari 2022 opende Bistrotel 't Amsterdammertje haar deuren in het pand Rijksweg 35-37 te Nieuwersluis, van oudsher De Kampioen. Ter gelegenheid van de grootscheepse restauratie die hieraan voorafging, ontving de eigenaar van het pand, Bert Degenaar, een zilveren bokaal die Anthony Lisman als blijk van waardering had gekocht en laten graveren met de tekst 'Reno anno 2020 aan Bert Degenaar, A.L. – Hotel de Kampioen, Nieuwersluis'.¹ Lisman heeft gedurende de restauratie veel waardevolle adviezen gegeven maar overleed voor het beëindigen ervan, waarna de bokaal op 16 mei 2022 uitgereikt werd door Anthony's broer, Jos, met zijn vrouw Milou en zoon Jos met zijn vrouw Merlijn, die nu op Vredenhoff wonen. Een mooi moment voor een terugblik in vogelvlucht op deze eeuwenoude herberg.

Op deze plek stond al vanaf de 16^e eeuw een herberg, strategisch gelegen op de kruising van de Heerenwagenweg (nu Straatweg) en de sluis die de verbinding vormt tussen de Vecht en de rond 1450 gegraven Nieuwe Wetering die naar de Angstel leidt. De sluis werd in 1527 vervangen door een sluiscom met twee houten optrekbare schutten, die op hun beurt rond 1610 door sluisdeuren werden vervangen. Dat hier al vanaf de 16^e eeuw een herberg aanwezig was, blijkt uit een voorschrift aan de sluiswachter uit 1527, waarin wordt gemeld dat het 'bewaren' van de sluis door de Raad van de stad Utrecht op 7 juni 1527 werd opgedragen aan een zekere Aernt Janszoon, weert ende casteleyn opter Nijersluys.²

Tussen 1626 en 1629 werd het zand- en jaagpad langs de Vecht aangelegd, tussen Utrecht en Amsterdam. Dit pad liep over de oostoever van Utrecht tot Nieuwersluis, waar het pad zich vertakte in een pad langs de Nieuwe Wetering naar de Angstel en een vervolg langs de Vecht, maar nu over de westoever. Aanleg en onderhoud werden gefinancierd door tolheffing in Nieuwersluis en bij de Voetangel tussen Ouderkerk en Abcoude en het beheer werd door de Staten van Utrecht en Amsterdam overgedragen aan 'de heeren gecommiteerden van 't sandpad tussen Breuckelen en Ouwerkerk'.

Afb. 1 De zilveren bokaal die Anthony Lisman aan Bert Degeenaar schonk als blijk van waardering voor de intensieve en goed uitgevoerde restauratie van het pand, destijds De Kampioen geheten.

Het heffen van die tol, zowel voor gebruikers van de weg als voor passanten te water, werd verpacht aan de uitbater van de herberg. De eerst bekende pachter in Nieuwersluis was Pieter Janszoon in 1627, vervolgens vanaf 1628 Dirk Janszoon van Dorsten en vanaf 1669 Vreelander Abraham van Dorssen, zoals blijkt uit de tekst van de akte van de staten van Utrecht:

Abraham van Dorssen, herberg houdende aen de Nieuwersluys, heeft aangenomen alle de pachten van 't Sandpadt, te weten: het weghgelt, 't stuyvergelt op diegenen die met ordinaire vrachtschuyten gevoert worden en 't stuyvergelt op de passagiers, die met de dorpschuyten varen voor 4 jaren, totaal 12.200,- jaarlycks, ingaande 1 mei 1669. Borge en medestander Tielman van Dorssen syn broeder, wonende in het huys aen de Voetangel, alsmede Joachim Coop van Groen, clerq van de thesaurye in Amsterdam.³

Extract uyt het Oëtroÿ by de Ed: Mog: Heeren Staten 's Lands van Utrecht ;
op den tweden Februarij 1686. aen *Abraham van Dorssen* geaccordeert.

DE STATEN vanden Lande van **UTRECHT**, **ghhoort**

hebbende het rapport van des selver Gecommitteerdens, hebben upt hare rechte waerens-
schap / souberanne maghe ende authoriteyt / grootroepert ende geauthoriseert / octroperen
ende authoriseren mits desen den verfoon van Abraham van Dorssen, voos hem ende sine
nakomelingen, omme met heimlike ende op aentwisinge vande Heeren Gecommitteerdens
van 't Sand-pad tusschen Breuckelen ende Ouwkerck, hondert roeden buyten het Fort
Nieuwer-sluis op den **Wrichtsen-bodem**, ten kossen van hem van Dorssen ende sine **Nako-**
melingen te stellen ofte doen stellen eenre bequame **Dwarsinge** ende **Wallinge**, omme **voos-**
taen met sechtste van allen anderen te sijn en blijven de **ordinaris Wrichtse Tol** ende **Pley-**
ster-plaetse van alle **Vracht-schuyten**, **Warenden** van ende tusschen **Utrecht** en **Amsterdam**
respectie / ende also mede van alle **Wrichtse** **Dorp-schuyten** met **Passagiers** ofte **Wacht-**
warende, **Willende** ende **ordonnerende** daer omme / dat alle **Schuyters** en hare **Knechten** van de genoemde **Vracht-**
schuyten, **geene** upt **ghesondert** / te **lamey** ende **pder** van deselve in 't **vo-**sonder / **voos**taen **geene** andere **Tol** ende **Pley-**
ster-plaetse van de **Wrichtse** syde sullen hebben / of vermogen aen te doen / ofte met hare **Vracht-schuyten** om te **Pley-**
steren, **sil** te leggen als ter **plaetse** van de **voorus-gemelte** **grootroeperte** **Wrichtse** **Tol** ende **Pleyster-plaetse**, **op**
poene van **xxv. guldens** / te **leichen** resp by **pder** **Contractant** / ten behoeve van den **Wachter** van den **Wrichtsen** **Tol**,
in der **tijt** / te **verbeinen**; **Werdende** daer toe mede dat de **voosy** **Schuyters** in het **sil** leggen ofte **Pleysteren** op de
de **voosy** **geordonneerde** **plaetse** / ten dienste van de **Passagiers** haer **kapden** **Wrichtschuyten** sullen hebben te **reguleren** na
de **oÿdes** / daer op **gemaecht** ofte **noch** te **maeken** / &c.

OuderRaad:

Accordeert dit Geextraherde met het voorz Oëtroÿ.

Ende van Ouderrecht:

P. VOET van WINSSEN.

TOT UTRECHT, Gedruckt by Willem van Paddenburgh, Ordinaris Drucker der Heeren Staten van Utrecht, 1686.

Afb. 2 Octrooi van de Gedeputeerde Staten van Utrecht voor Abraham van Dorssen om een herberg en toluis te bouwen, 100 roeden buiten fort Nieuwersluis, 1686. (HUA, inv.nr. 31, toegang 77)

Een fors pachtbedrag, want de f 12.200 die Van Dorssen in 1669 betaalde zou tegenwoordig een waarde hebben van zo'n anderhalve ton euro. Hij mocht daarvoor tol heffen bij personen en schepen die het toluis (en zijn herberg) passeerden over de weg en over de rivier. En dat waren er nogal wat. Zo werden er in het jaar 1665-1666 ruim 55.000 passanten geteld. Men moest vier penningen per persoon betalen, 10 stuivers per gewone trekschuit, voor turfschuiten en schietschuiten golden lagere tarieven. Deze bedragen werden verhoogd met respectievelijk twee, vier en zes stuivers voor een karos, kales en wagen die door een, twee dan wel drie paarden werd getrokken.

Mede door het grote aantal passanten gingen de zaken goed bij Van Dorssen. Bij de verlenging van de pacht in 1675 werd deze verlaagd tot *f*10.000, in 1678 werd zijn 'eenvoudige' herberg beschreven als 'Pleijsterplaetse' en een jaar later werd het zandpad op kosten van de gecommiteerden geheel op hoogte gebracht voordat het aan hem in onderhoud werd overgedragen. In 1686 kreeg hij een zeer lucratief contract waarin hij en zijn nakomelingen het alleenrecht kregen om tol te heffen en waarin alle passanten daarnaast ook nog werden verplicht alleen bij de herberg iets te eten of te drinken.⁴

Van Dorssen was een actieve zakenman die veel grond en huizen bezat en naast zijn nering als herbergier en tolgaarder ook schout van Loenen-Nieuwersluis was. Na zijn overlijden in 1701 volgde zijn zoon Jan hem op in die functie, zijn andere zoon Jacob werd tolgaarder in zowel Nieuwersluis als in de Voetangel, waar tot dan toe Abrahams broer Tieleman tolgaarder was.

De Van Dorssens waren pachters en geen eigenaar van de opstal. Jacob huurde de 'huizinge, herberg en stallinge' voor *f*4.800 per jaar van Zara Maria de Bas, echtgenote van Daniel Schooner. Het geheel was al langer van de familie De Bas, in het huurcontract van de herberg uit 1689 wordt Lodewijck de Bas als verhuurder genoemd.⁵ De eigenaren bekommerden zich kennelijk om de nering van hun huurder, want in 1703 verzette de weduwe Lodewijck de Bas zich er met succes tegen dat in het gemenelandshuis – tegenover de herberg gelegen – een herberg gevestigd zou worden die Van Dorssens herberg zou gaan beconcurreren.

Na het overlijden van Zara Maria Bas in 1721 werd het pand, 'bewoond wordende door Jacob van Dorssen', getaxceerd op *f*4.800. In 1730 werd Nicolaas Barreveld uit Amsterdam eigenaar, die het in 1747 verkocht aan Jan van Veeren. Via vererving kwam het pand in handen van zijn kleinzoon, ook Jan van Veeren geheten en vrede-rechter in Loenen.

Jan van Veeren verkocht in 1800 'herberg De Nieuwersluijs' aan Cornelis van Spinhoven, wiens dochter trouwde met stalhoudersknecht Gerrit van Caspel. Hun zoon Gerrit werd in 1853 de nieuwe eigenaar van 'Het logement genaamd Nieuwesluis, bestaande in eene huizinge met annexe paardenstalling, wagenhuis, turfschuur, woningen en verdere getimmerden, alsmede vier woningen daarachter staande en gelegen aan de Nieuwersluis'.

Via verervingen en een verkoop bleef het pand tot 1899 in de familie Van Caspel. Pachter en later eigenaar Willem Stomps had het vervolgens 17 jaar in bezit. Hij gaf het logement de naam De Kampioen.

Deze naam is voor het eerst vermeld op 3 juli 1896, op de lijst van voorgestelde bondshotels in De Kampioen, het ledenblad van de ANWB. Hotels die bondshotel wilden worden moesten twee keer gepubliceerd staan in De Kampioen voordat zij – indien er geen bezwaren waren binnengekomen – dit predicaat kregen. In deze lijst vinden we ook de prijzen die golden bij De Kampioen: Een overnachting kostte *f* 1,50. De prijzen waren sowieso niet exorbitant hoog in De Kampioen: een diner zonder wijn in De Kampioen kostte eind 19^e eeuw *f* 1,25, met een halve fles wijn was de prijs *f* 1,80. Het predikaat ‘bondshotel’ was zowel voor het hotel als voor de klanten voordelig. Het gaf een zekere garantie aan de klanten voor wat betreft de kwaliteit van de voorzieningen zoals een wc en een badkamer in het hotel en voorzieningen voor was- en scheerwater op elke kamer. Daarbij kregen klanten korting op hun eten, drinken en overnachtingen, wat een aanzuigende werking had op deze horecagelegenheden. Vermoedelijk is de naam van het logement dan ook gekozen vanwege het aansprekend karakter ervan voor fietsers en automobilisten, die het blad De Kampioen al vanaf 1883 konden kennen.

Stomps werkte hard aan zijn PR door veel prentbriefkaarten te laten drukken met foto’s van zijn etablissement. Het terras aan de Vecht met met linnen gedekte tafels, de lommerrijke tuin, de huurbootjes aan de oever, fietsenrekken voor de deur, alle facetten die dit hotel-restaurant aantrekkelijk maakten voor toeristen werden belicht. De prentbriefkaart was mateloos populair begin 20^e eeuw, er werden in Nederland – met vijf miljoen inwoners – wel 59 miljoen kaarten per jaar verstuurd. Stomps lifte dus goed mee op deze populaire vorm van communicatie. Sowieso zijn er van Nieuwer-sluis toen veel kaarten verschenen, vanwege de aanwezigheid van de soldaten in de rond 1880 gebouwde Koning Willem III kazerne, die natuurlijk graag een berichtje naar huis stuurden.

In 1916 werd de tol op deze plek opgeheven, de inkomsten waren sterk teruggelopen doordat veel transport nu via het spoor (vanaf 1843) en het Merwedekanaal (vanaf 1892) ging. Willem Stomps verkocht toen aan Berend Stomps ‘het hotel genaamd De Kampioen’. Stomps’ weduwe verkocht het complex in 1938 in een faillissementsverkoop voor *f* 9.000. Een jaar later verkocht de krediet- en depositokas te Utrecht het geheel met een winst van *f* 3.000 aan C. Willem Ingen Housz. Hierna volgden nog enkele eigenaren die het pand een paar jaar zouden exploiteren en dan doorverkopen.

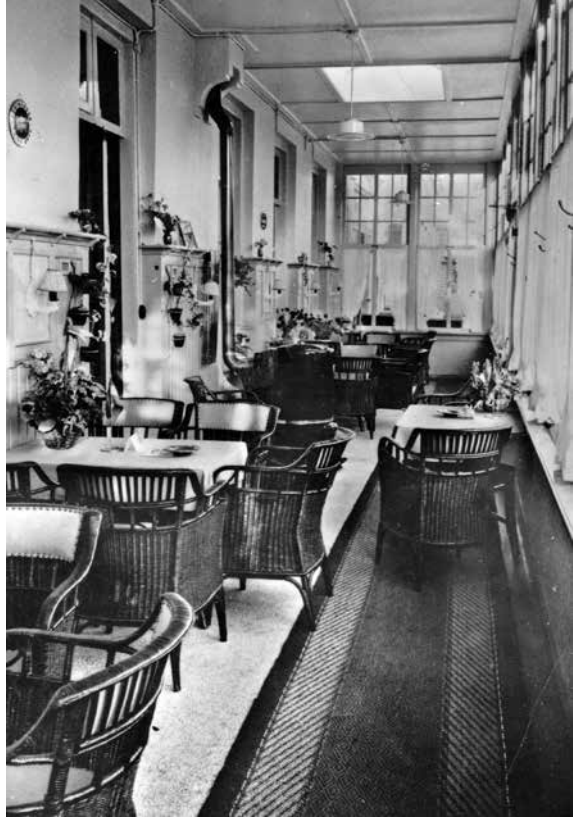

Afb. 3. De Kampioen in 1909. (Coll. A. Lisman)

In 1963 werd het pand ernstig beschadigd door een grote uitlaande brand. Eigenaar Ale Couperus, directeur van de FAM-fabriek te Maarssen en eigenaar van kasteel Amersoyen, liet het in 1966 helemaal opknappen door aannemersbedrijf Boekschoten uit Vreeland. De nieuwe meubilering en stoffering werd verzorgd door de firma Mooij uit Loenen. De nering kon voortgezet worden door pachter W. van der Ven, eind jaren '60 onder de naam Auberge Bonaparte.

Dochter Hijke Couperus erfde de herberg in 1969. Zij was getrouwd met Cees Oostveen, die uitbater van het restaurant werd en het weer de naam De Kampioen gaf. Begin jaren '80 kwam het hotel onder de aandacht in het Jaarboekje van Niftarlake 1983 vanwege de zonnwijzer op de gevel. Die is toen gerestaureerd door de Zonnwijzerkring met hulp van de Van Luterveld, op instigatie van Anthony Lisman, die de vervuilde – en daarom nauwelijks opvallende – wijzer had opgemerkt. Het bleek een 17^e-eeuwse parel te zijn. In deze periode zou Oudheidkundig Genootschap Niftarlake hier jarenlang zijn jaardiners houden.

Afb. 4 Het interieur na de herinrichting in 1963. (Coll. W. Mooij)

Latere pachters Ray en Ingrid de Bruin, thans uitbaters van Geesje in Kortenhoeft, veranderden de naam van het restaurant in ‘Het Stoute Soldaatje’, refererend naar de militaire strafgevangenis die aan de overkant van de Vecht in de voormalige Willem III kazerne was gevestigd. Weer later veranderde de naam nog enkele malen: Vink&Veen, vervolgens weer Het Stoute Soldaatje, hierna Ome Cees.

Wendy Oostveen zou het restaurant uitbaten tot 2014. In 2016 verkocht zij het aan Bert Degenaar. Deze hernoemde het De Kampioen en begon een grootscheepse restauratie die enkele jaren zou duren. Het uitgewoonde en in slechte staat van onderhoud verkerende pand werd vrijwel geheel opnieuw opgebouwd. Tijdens de verbou-

Afb. 5 Jaardiner Niftarlake in de in volle staat van verbouwing zijnde Kampioen, mei 2017.

Afb. 6 Het hotel-restaurant september 2022.

wing, in 2017, vond het Jaardiner van Niftarlake hier plaats, een onvergetelijk diner waarbij de kale ruimte voor één avond feestelijk was ingericht – compleet met tijdelijke kroonluchters – en waar het personeel bij wijze van ludieke actie met bouwhelmen op liep.

In maart 2022 nam sterrenchef André Gerrits van restaurant 't Amsterdammertje te Loenen zijn intrek in het pand en hij baat sindsdien het tot 'Bistrotel 't Amsterdammertje' omgedoopte hotel-restaurant uit.

Noten

- 1 De heer Degenaar is ook betrokken bij de restauratie en herbestemming van de naast het restaurant gelegen voormalige affuitloods, waar decennialang de firma Doornenbal actief was. Over dit pand zal in het volgende Jaarboekje een artikel verschijnen.
- 2 Mantén, 2003, p. 6. Destijds gevonden in Gemeentearchief Weesp, inv.nr. E 14. Dit archief is opgegaan in het RHC Vecht en Venen en per 2022 overgedragen aan Amsterdam.
- 3 Van Schaik 2012, p. 30.
- 4 Van Dorssen en zijn nakomelingen zouden '...te stellen (bouwen) ofte doen stellen eene bequame huijsinge ende stallinghe, omme voortaan met seclusie (uitsluiting) van allen anderen te zijn en te blijven de ordinaris Stichtse Tol ende Pleijsterplaetse van alle Vracht-Schuijten, varende van ende tussen Utrecht en Amsterdam respectie, ende also mede van alle dorps-schuijten met Passagiers ofte Vracht varende; Willende ende ordonneerende daer omme dat alle Schippers en hare knechts van de genoemde Vracht-Schuijten, gene uijt-gesondert, te samen ende ijder van deselve in 't bijzonder, voortaan geene andere Tol ende Pleijsterplaetse van de Stichtse zijde zullen hebben, of vermogen aen te doen, ofte met hare Vracht-Schuijten om te Pleijsteren, stil te leggen als ter plaetse van de voorengemelde geocrijerde Stichtse Tol ende Pleijsterplaetse ... Verstaende daertoe mede dat de voorsz. schippers in het stil te leggen ofte Pleijsteren op de voorsz. geordonneerde plaetse, ten dienste van de passagiers haer-luijden stricktelijcken sullen hebben te reguleren naar de orders, daer op gemaect ofte noch te maecken en interdiceren voorts allen en een ijgelijk ter plaetse voorsz. eenige huijsinge, kamere of loodse, om wijn, of bier aldaer te tappen, of verkoopen, te maken, of te stellen of gemaect en gestelt sijnde, in deselve de tappers neringe te doen, of te exerceren ...' Het Utrechts Archief, Heerlijkheid van Kronenburg 1455-1876, toegang 31, inv.nr. 77-78.
- 5 Het Utrechts Archief, toegang 34-4, Notarissen van de stad Utrecht 1560-1905, inv.nr. 855, Notaris van Lienden, Acte van huur en verhuur, 26-01-1689.

Literatuur

- Mantén, Arie, 'Voorschrift voor de sluiswachter van Nieuwersluis uit 1527', *Vechtkroniek* 18, mei 2003.
- Schaik, Wim van en Piet van Dorssen 'De familie Van Dorssen en het Zandpad Breukelen-Ouderkerk', *Vechtkroniek* 38, november 2012.

Boeksignaleringen

De afgelopen maanden zijn twee boeken verschenen waarin de buitenplaatscultuur aan de Vecht een rol speelt. Beide boeken waren genomineerd voor de Ithakaprijs, de prijs vanuit de stichting Kastelen, Buitenplaatsen, Landgoederen (sKBL) voor publicaties die dit erfgoed op vernieuwende of verbindende wijze beschrijven dan wel hun toegankelijkheid bij een breder publiek vergroten.

Op 7 oktober jl. ontving landschapshistoricus Gerrit van Oosterom de Ithakaprijs voor de publieksversie van zijn proefschrift: *Boeren op de buitenplaats. De relatie tussen landbouw en buitenleven in het Amstellands Arcadië*. En terecht, het boek is een waardevolle en onmisbare aanvulling op de al bestaande buitenplaatsen-literatuur vanwege de bewijsvoering dat het agrarische aspect van een buitenplaats veel belangrijker was dan tot nu toe aangenomen.

In het algemeen is het beeld dat buitenplaatsen zijn voortgekomen uit een herenkamer op een boerderij. Na het lezen van dit zeer genuanceerde onderzoek naar ruim 160 buitenplaatsen uit het Amstelland, hun eigenaren, pachtboeren en landbezit is overduidelijk dat dit een veel te beperkt beeld is. Van Oosterom stelde zich de vraag: wat gebeurde er met de boerderij, nadat de buitenplaats gebouwd was? Om die vraag te beantwoorden deed hij nieuw en diepgravend promotieonderzoek naar buitenplaatsen en hun boerderijen in het Amstellands Arcadië, het gebied langs de Amstel, Holendrecht, Gein en Angstel. Veel van de boerderijen in dit gebied waren aangekocht door rijke Amsterdamse bur-

gers en verpacht aan boeren. In de loop van de 17e eeuw lieten diezelfde Amsterdamse burgers buitenplaatsen bouwen in dit gebied en combineerden hun buitenplaats met een boerderij. Van Oosterom omschrijft deze combinatie als een bezitsensemble: een op elkaar aansluitend complex van percelen in eigendom van één eigenaar. Er was een 'buitenplaatskern' met het buitenhuis, het park, de moestuin en de bijgebouwen. En er was een agrarisch deel dat in het algemeen werd verpacht aan een boer. Om te achterhalen waarom de Amsterdamse eigenaren gedurende de 17e en 18e eeuw hun buitenplaats met een pachtboerderij bleven combineren, noemt Van Oosterom drie mogelijke motieven: een cultureel motief – een boerderij paste in het arcadische ideaalbeeld van profijt en plezier; een economische motief – het bezitten van een boerderij was financieel gezien aantrekkelijk; en een strategisch ruimtelijk motief – de boerderij bood de mogelijkheid de omgeving van de buitenplaats te beïnvloeden.

Op basis van gedetailleerd onderzoek in onder meer kasboeken en tientallen pachtcontracten luidt de conclusie dat het ruimtelijk belang van de boerderij voor de inscenering van de buitenplaats van doorslaggevend belang was voor de eigenaar. Eigendom was de enige manier om zeker te weten dat in de directe omgeving van het buitenhuis geen ongewenste gebouwen verrezen die het idyllische beeld dat de eigenaar had gecreëerd, doorbraken. Op weg naar die eindconclusie neemt Van Oosterom de lezer mee langs fascinerende aspecten van de buitenplaatscultuur als de ruimtelijke inpassing van de boerderij op de buitenplaats, de sociale verhouding tussen boeren en pachtheren en de rol van vee binnen de buitenplaatscultuur.

Al is Van Oosteroms onderzoek gericht op het Amstelland, ook de Vechtstreek, de Angstel en het Gein komen aan de orde in dit fraaie boek. Te beginnen met de vermelding dat Van Lutterveld in zijn monografie over buitenplaatsen aan de Vecht in 1943 de eerste was die aangaf dat de boerderij een belangrijke rol speelde in de stichtingsfase van veel buitenplaatsen, echter beschouwde hij deze vooral als fase in de lineaire architectuurontwikkeling naar een 'volwaardige buitenplaats'.

Ten opzichte van het Amstelland bezaten de buitens aan de Vecht over het algemeen een groter oppervlak, deels voortgekomen uit verschillen in sociaal-maatschappelijke achtergrond van de eigenaren, waarbij die aan de Vecht een 'grotere behoefte, sociale dwang of competitie hadden om grotere aanleggen te realiseren', maar vooral door de gunstige geografische ondergrond van de brede oeverwallen langs de Vecht versus de permanent inklinkende veenbodems in het Amstelland.

Van Oosterom signaleert het wellicht vertekende beeld van de buitens aan de Vecht, vanwege de aandacht voor de monumentale buitenplaatsen aan de zuidelijke Vecht en het gebrek aan kennis over de, misschien wel veel groter in aantal maar veelal verdwenen, kleinere buitens en kamers in het voorhuis van een boerderij.

Was de Vechtstreek als geheel werkelijk zo monumentaal als we denken, of is dat vooral een ‘Utrechts verhaal’ en was de buitenplaatscultuur in het noordelijke deel, dat wel de ‘Stille Vecht’ wordt genoemd (of Boerenvecht, J.J.), veel meer in overeenstemming met het Amstelland? We weten het nog niet. En dat is schrijnend, want daarmee missen we ook in het meest canonieke buitenplaatslandschap van de Republiek nog steeds een deel van het verhaal.

In het *Jaarboekje Nijfharlke 2023* zal een artikel van de hand van Van Oosterom over dit onderwerp verschijnen, met nadruk op de Vechtstreek.

Gerrit van Oosterom, *Boeren op de buitenplaats. De relatie tussen landbouw en buitenleven in het Amstellands Arcadië (1640-1840)*. Hardcover, 510 pagina’s, rijk geïllustreerd met afbeeldingen, kaartmateriaal en grafieken, prijs € 49,95.

Het eerste deel van deze boekbescrijving is gebaseerd op de tekst van Lenneke Berkhout in de nieuwsbrief van de sKBL (stichting Kastelen, Buitenplaatsen, Landgoederen). Ook buitenplaats-gerelateerd nieuws ontvangen? U kunt zich via www.skbl.nl opgeven voor de kosteloze digitale nieuwsbrief.

Ook dit boek was genomineerd voor de Ithakaprijs 2022. Op de omslag staat de elegante 18^e-eeuwse theekeoppel van het huis VreedenHoff in Nieuwersluis. Een iconisch

beeld, maar het boek, grotendeels bestaand uit een verzameling bijdragen van een in 2015 gehouden symposium, verhaalt over meer kleine buitenverblijven, speelhuisjes, tuinhuisjes en zelfs koepelkamers.

Bekend is dat in de 18^e en 19^e eeuw, toen het buitenleven in de steden zeer omarmd werd, tuinhuisen en -koepels volop werden neergezet voor recreatieve zomerse dagen. Zo stonden er langs de Haarlemmer Trekvaart legio van dergelijke bouwsels en kwam het buiten zijn ook binnen bereik van de minder vermogenden. Dit soort overgangsgebieden tussen stad en platteland kwamen overal voor in Holland en vaak stonden daar vele tuinkoepels in even zoveel pleziertuintjes. Enige gelijkenis met de nog altijd populaire

volkstuinten bestaat wel, want ook in die tijd werden de huisjes enkel voor dagrecreatie gebruikt. In de loop der tijd werden ze vergroot en meer geschikt gemaakt om er ook te kunnen overnachten en soms zelfs om er permanent te kunnen wonen.

In het boek *Tuinkeopels* gaan verschillende auteurs in op dit fenomeen. Het boek is tot stand gekomen op initiatief van de DonderbergGroep, Stichting voor Follies, Tuin-sieraden en Vermaaksarchitectuur. Vooraf gaat een prima inleiding van de beide redacteuren over dit bijzondere fenomeen, dat zij zien als een typisch verschijnsel in onze streken. Overigens zijn zulke huisjes al bekend in de 16^e eeuw, als kunstenaars ze tekenen of schilderen in werken van tuinen rond imposante huizen. Ze konden allerlei vormen aannemen, van simpel en eenvoudig tot relatief luxe en representatief. De artikelen beslaan keopels en aanverwante gebouwtjes in grote delen van het land, variërend van de keopels langs de Eendrachtlaan in Rotterdam, langs de Utrechtse Maliebaan, rondom Hoorn en in Woerden en Oudewater. Artikelen over de democratisering van de keopel of de functie als schrijfhutje of tuinbibliotheek geven de reikwijdte van het onderwerp aan.

Nog altijd genieten de theekeopels van de Vechtstreek nationale bekendheid. Daarin werd niet alleen theegedronken, ook dienden ze soms als speelhuis voor kinderen. Op sommige adellijke huizen werden later speciaal voor de kinderen zulke compleet ingerichte tuinhuisjes neergezet. In die ambiance konden kinderen spelenderwijs leren hoe zij gasten konden ontvangen, koken en andere huishoudelijke taken uitvoeren. Dit artikel is een uitgebreide en bijgewerkte versie van het artikel over dit onderwerp in het Jaarboekje Niftarlake 2019.

Tuinkeopels, een typisch Nederlands verschijnsel, Martin van de Broeke en Wim Meulenkamp (red.). Soft cover, 196 pagina's, prijs € 24,95.

Deze beschrijving door René Dessing is overgenomen uit de nieuwsbrief van de SKBL.

Inhoudsopgave

Ereleden en bestuur	2
Ledenlijst 2022	3
Jaaroverzicht	17
Het buitenhuis Nieuwerhoek te Loenen aan de Vecht – Edward Munnig Schmidt	19
De geschiedenis van Bosch en Vecht (tot 1803 Hellingrust) te Loenen aan de Vecht – Juliette Jonker-Duynstee	39
Gunters, Gunterlingen en Gunterstein – Jan Willem Gunning	70
‘Ter stont ter neder geworpen en geraseert’. De verwoesting van Nijenrode en Gunterstein in 1511 – Jan Willem Gunning	83
Utrecht op zijn kop. Een cartografische kijk op het Rampjaar 1672 – Alex Bunjes	91
Zeldzaam schilderij van Ludolf Backhuysen – Edward Munnig Schmidt	109
De restauratie van het Knipscheer-orgel in de Sint Nicolaaskerk te Vreeland – Jaap Jan Steensma	113
De meester leidekker van Trompenburg – Constance de Haas	143
Middeleeuwse metseltekens op de Sint Nicolaaskerk te Vreeland – Anton Cruysheer	151
Van slagers en kweeperen: Breedstraat 9-13 in Vreeland – Juliette Jonker-Duynstee	160
Nieuw leven voor een oude herberg: de Kampioen in vogelvlucht – Juliette Jonker-Duynstee	171
Boeksignaleringen	180

